

Віктор Заболотний, Олександр Заболотний,
Ольга Слоньовська, Іванна Ярмутьська

Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Відповідно до Модельної навчальної програми
«Українська література. 5–6 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(автори: Архипова В. П., Січкарь С. І., Шило С. Б.)

Київ
«Літера ЛТД»
2023

За загальною редакцією
Слоньовської О. В., канд. пед. наук, професора

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Диференційовані завдання

Робота в парах

Робота в групах

Мистецька хвилинка

Віртуальна екскурсія; робота з електронним додатком та пошук у мережі «Інтернет». (Завдання такого типу учні можуть виконувати як удома, так і в навчальному закладі.)

Шестикласниці й шестикласники!

Цього року ви будете вивчати цікаві й різножанрові твори української літератури. А розпочнемо знайомство з народної творчості – невичерпного джерела мудрості. У п'ятому класі ви читали міфи, легенди, перекази, казки, розгадували загадки, міркували над змістом прислів'їв і приказок, у шостому ж – дізнаєтеся про потаємний зміст календарно-обрядових пісень і про магію колискових. А ще – про пісні літературного походження, які здобули всенародну любов і славу, стали духовними оберегами українців: «Ще не вмерла України...», «Ой, у лузі червона калина похилилася» та ін.

Ви відчуєте гармонію слова й поринете в різнобарвний дивосвіт поезії Тараса Шевченка, Лесі Українки, Миколи Вороного, Станіслава Чернілевського, Ірини Жиленко. А гуморески Степана Руданського, Павла Глазового та байки Леоніда Глібова подарують вам гарний настрій і позитивні емоції.

На вас чекають захопливі, неймовірні, фантастичні, веселі пригоди головних героїв прозових творів Всеволода Нестайка, Ярослава Стельмаха, Лесі Ворониної, Зірки Мензатюк. Літературні персонажі цих письменників / письменниць – ваші ровесники, кмітливі й винахідливі, товариські й доброзичливі. Ми разом порадіємо успіхам маленьких героїв і переживатимемо за них у разі невдачі.

Система запитань підручника, колективні й творчі завдання, ілюстративний матеріал допоможуть краще пізнати красу та велич рідного слова.

Ми впевнені, що кожен прочитаний художній твір зробить вас духовно багатшими, додасть розважливості, доброти, толерантності, витривалості.

Автори вашого підручника

ПІСЕННІ СКАРБИ РІДНОГО КРАЮ

ПІСНЯ В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

Україна – співоча земля. Із глибини віків до нас дійшли пісенні шедеври наших далеких предків, які доводять правдавне коріння українського народу, його мови, окриленості його душі. І сьогодні **українська народна пісня** живе й звучить у затишних оселях і в солдатських окопах, на концертних майданчиках і на колосистих ланах. Її співають під час роботи й на відпочинку, наодинці й гуртом, коли сумно й коли весело. Для українців – це оберіг, для ворогів – застереження.

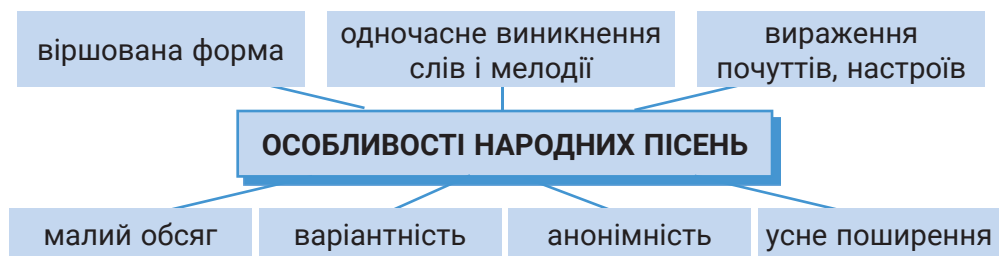

Народна пісня – один із малих фольклорних творів. Пригадаймо, що **фольклор (усна народна творчість)** – це народні твори, які виникли у сиву давнину. Їх передавали з уст в уста. Автори цих творів невідомі.

Українці оспівували сонце, зорі, мальви, калину, рушник, захисників рідної землі, вірне кохання, материнство тощо. У піснях показано звичаї і традиції наших предків, моральні цінності, норми поведінки. Кожна життєва подія відображена по-своєму, унікально. Ці твори формували характер особистості, виховували патріотичні почуття.

Народні пісні мандрували від села до села, від міста до міста упродовж століть. Із плином часу тексти пісень змінювали. Якись слова або куплети додавали, якись – забували. Тому багато пісень дійшло до нас у кількох варіантах. У різ-

них регіонах України одна й та сама пісня має свої особливості: відрізняється манерою виконання, окремими словами, кількістю куплетів. Отже, для народних пісень характерна **варіантність**.

В архівах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Тадеєвича Рильського (м. Київ) зберігається близько 500 тисяч народних пісень. А скільки ще полинуло в небуття?

У Бразилії, Канаді, Австралії, Аргентині – усюди, куди позакидала доля наших земляків, можна почути українську народну пісню, яка зачаровує мелодійністю, ніжністю, наповнює душу бурхливими емоціями. Навіть в іноземців, які не розуміють нашої мови, під звуки пісні серце в грудях радісно й легко тремтить.

Сучасні українські співаки / співачки використовують у своїй творчості тексти народних пісень, народні інструменти, мають автентичну¹ манеру виконання, підкреслюючи приналежність до української культури. У такий спосіб народна пісня набуває нового звучання.

¹ **Автентичний** – який має давнє походження та відтворений у часі в незмінному вигляді; який походить із першоджерела, відповідає оригіналові.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Народна пісня – це невеликий музично-поетичний твір, призначений для співу, який передають в усній формі від виконавця до виконавця, із покоління в покоління. Пісню виконують як у супроводі музичних інструментів, так і без них.

Пісню здебільшого можна поділити на куплети (у віршах – строфи). У ній може бути приспів. Інколи куплет виконує одна особа, а приспів – група осіб (ансамбль, хор).

Квітка Цісик – американська співачка українського походження. Пісня «*You Light Up My Life*», яку вона виконала для однойменного фільму, отримала 1978 року премію «Оскар». Популярна виконавиця українських народних пісень.

Записала два диски з українськомовними творами: «Пісні України» (1980 р.), «Два кольори» (1989 р.). Цісик збрала для запису альбомів 40 найкращих студійних інструменталістів Нью-Йорка. За словами самої виконавиці, ці альбоми були подарунком для всіх українців / українок, хоч би в якій частині світу вони жили.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте літературний термін і скажіть, що він означає.

2. На які частини можна поділити текст народної пісні?
3. Назвіть особливості українських народних пісень.

АНАЛІЗУЄМО

4. Однією з характерних рис народної пісні є її варіантність. Поясніть, як ви розумієте цю особливість.
5. Прочитайте висловлювання Павла Шафарика. Чому, на його думку, в українців так багато пісень?

Українці дуже багаті, може, найбагатші поміж усіма слов'янами, різнобарвними народними піснями. Вони не мудрують, складаючи свої пісні; у них пісні виростають самі, як квіти на полях зелених, і їх така кількість, якою не може похвалитися жоден народ у світі (Павел Шафарик, словацький і чеський поет, історик, мовознавець).

6. Що цікавого ви довідалися про українські народні пісні?
7. Кого ви знаєте із сучасних співаків / співачок, які у своєму репертуарі мають українські народні пісні або ж під час виконання своїх музичних композицій використовують народні інструменти? За потреби скористайтеся додатковими інформаційними джерелами.

8. Прочитайте подані нижче висловлювання про українську пісню. Запишіть у зошит одне з них, яке вам сподобалося найбільше. Як ви його розумієте?
9. Поясніть, чому народні пісні називають скарбами рідного краю.

МІРКУЄМО

10. Як, на вашу думку, можна уявити процес створення і поширення тієї чи тієї народної пісні? Чому ми не можемо назвати її автора / авторки?
11. Чи згодні ви з думкою, що пісня супроводжує українців усе життя? Поясніть свою відповідь.
12. **Кубування.** Скориставшись посиланням, послухайте одну з українських народних пісень у виконанні Квітки Цісик та поміркуйте над поданими запитаннями.
 - ▶ Як називається пісня, яку ви слухали?
 - ▶ Чи поширена ця пісня в Україні?
 - ▶ Які художні образи пісні вам запам'яталися?
 - ▶ Чи сподобалася вам манера виконання твору й звучання музичних інструментів?
 - ▶ Чи вдалося виконавиці передати мелодійність, ніжність народного твору, глибину почуттів, подих століть?
 - ▶ Чи можна пісні Квітки Цісик назвати музикою для душі, пам'яттю про свою батьківщину?

За QR-кодом на с. 2 ви зможете перейти в аудіобібліотеку в електронному додатку до підручника для прослуховування музичних альбомів Квітки Цісик.

- Наша дума, наша пісня не вмре, не загине... От де, люде, наша слава, слава України! (Тарас Шевченко).
- Українська пісня – це геніальна поетична біографія українського народу (Олександр Довженко).
- Українська народна пісня – найкраща й найніжніша поезія в усьому світі (Тор Ланге).
- Народ, який співав такі пісні й милувався ними, не міг стояти на низькому рівні освіти (Фрідріх Боденштедт).
- ...Народні пісні для України – усе: і поезія, й історія, і батьківська могила. Покажіть мені народ, у якого було б більше пісень. Наша Україна дзвенить піснями (Микола Гоголь).
- ...Народні пісні – окраса нашої усної народної творчості! Тут і пісні ліричні, й історичні, і весільні, і трудові, і жартівливі. Не любити таку творчість неможливо (Максим Рильський).
- Нема такої значної події в житті народу, нема такого людського почуття, яке б не озвалося в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотом грому (Михайло Стельмах).

НАРОДНІ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ

Десятки століть тому, як і сьогодні, життя людини залежало від її праці, особливо праці біля землі.

Щоб мати добрий урожай аграрії ХХІ століття можуть скористатися офіційним прогнозом погоди, отриманим за допомогою космічних супутників, використати мінеральні добрива, уберегти посіви від шкідників завдяки сучасним засобам

захисту, застосувати штучний полив ланів. Наші ж давні предки повністю залежали від сил природи, тому саме ці сили вони обожнювали, намагалися задобрити, виконуючи різні обряди й магичні діяства.

- ◆ Як ви думаєте, чи дійсно, коли люди виконують разом якусь фізичну роботу і співають, то їм легше працювати?
- ◆ Які ви знаєте стародавні народні обряди, що дійшли до нашого часу?

Прочитавши календарно-обрядові пісні, ви дізнаєтеся, як за допомогою слова й обрядів наші предки намагалися відвести злих духів, знайти подружню пару, умовити сонце, грім, дощ не зашкодити врожаю на полі.

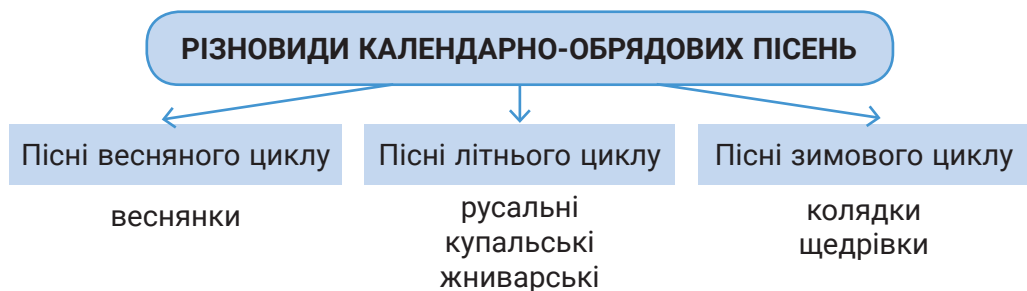
Календарно-обрядові пісні – це пісні, які виконували наші предки під час народних свят і обрядів відповідно до календаря. Це найдавніші твори, тому що вони пов'язані з традиціями, без яких люди не могли уявити свого життя в будь-яку пору року.

Щоб задобрити сили природи та богів, люди виконували різні магичні дії – обряди, супроводжуючи їх танцями й піснями. Найдавніші звичаї та обряди успадковано ще від слов'янських племен, які були язичниками й вірували в Ярила, Сварога, Дажбога та інших богів. Після хрещення Київської Русі до стародавніх обрядів додали християнські риси.

Календарні обряди поділяють на чотири основні **цикли** залежно від пори року: *зимовий, весняний, літній та осінній*. Закріплені звичаями дії повторювали з року в рік. Наприклад, після завершення польових робіт віддячували

ниві за щедрий урожай духмяним калачем і величальними піснями; на Новий рік житом і пшеницею засівали долівку в хаті та щедрували, бажаючи тим сáмим довгого життя господарям; на Стрітєння – день першої зустрічі зими з літом – дівчата співали веснянки й водило коло, що символізувало сонце, нестримний рух погоди до тепла. Люди вірили, що весна буде щедрою, коли її шанувати, співати їй хвалу, закликати її.

Нині багато стародавніх обрядів поступово відходять у минуле, проте окремі їхні елементи використовують і сьогодні під час різноманітних святкувань.

Головна мета народних календарно-обрядових пісень – забезпечити добробут родини, щасливий шлюб, плодючість худоби, відвести всіляке зло, передбачити майбутнє і вплинути на нього. Ці пісні мають ознаки **величальності**: прославляння благодатного сонця, ранньої весни, щедрої ниви, працюючих господині й господаря.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Які різновиди календарно-обрядових пісень зашифровано в ребусах? До якого циклу належить кожен із них?

2. Які народні пісні називаємо календарно-обрядовими?
3. Виконання кожної календарно-обрядові пісні залежало від

А історичної події	В народження дитини
Б пори року	Г будівництва хати

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Чому календарно-обрядові пісні вважають величальними?

5. Життя людей у давні часи багато в чому залежало від прихильності матінки-природи. Як це вплинуло на пісенну творчість українського народу?
6. Чи потрібно, на вашу думку, зберегти народні пісні й передати їх наступним поколінням? Чому?

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ

У далекі часи люди сприймали прихід весни як боротьбу двох сил – холоду й тепла. Для того, щоб допомогти весні подолати зиму, топили в річці солом'яне опудало зими або спалювали його, носили вулицями зображення сонця. Дівчата випікали печиво у вигляді жайворонків, а діти роздавали його односельцям, співаючи:

*Благослови, мати,
Весну закликати!
Весну закликати –
Зиму проводжати!*

Весну зустрічали радісно, з піснями, хороводами, іграми. В іграх і хороводах імітували рухи, характерні для трудової діяльності: засівання поля, збирання врожаю, обмолот тощо.

До календарно-обрядових пісень весняного циклу належать **веснянки**. Ними закликають весну, прославляють її прихід й оспівують природу, висловлюючи сподівання на добрий урожай. Деякі веснянки присвячено птахам, адже, за народними уявленнями, саме вони приносять на своїх крилах весну.

▲ Іван Гончар. Гаївки біля церкви (1970-ті рр.)

Різновидом веснянок є **гаївки**. Їх виконували тільки під час Великодня. Було багато різних гаївок: для молодших дітей, для старших, для хлопців і дівчат. За допомогою пісень люди передавали свою енергію природі, щоб усе живе навколо прокинулося.

Веснянки і сьогодні звеселяють людей, пробуджують у їхніх душах красу й оптимізм. Це дорогоцінний скарб ранньої культури наших прапradідів.

Серед найвідоміших веснянок є такі: «Ой весна, весна – днем красна», «А ми просо сіяли, сіяли», «Ой кувала зозуленька», «Подольночка», «Благослови, мати».

ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА – ДНЕМ КРАСНА

Ой весна, весна – днем красна,
Що ж ти, весно, принесла?
– Принесла я вам літечко,
Ще й рожевую квіточку,
Хай вродиться житечко,
Ще й озимая пшениця,
І усякая пашниця.

.....
Ой весна, весна, ти красна,
Що ти, весно красна, нам принесла?
– Принесла я вам літечко,
Ще й запашненьке зіллячко,
Ще й зеленую травичку,
І холодную водицю.
Принесла я вам ягнятко
Ще й маленьке телятко.

▲ Альфонс Муха.
Весна (1896)

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Календарно-обрядові пісні багаті на **художні засоби**: метафори, епітети, порівняння, персоніфікації. Пригадаймо, що **персоніфікація** (уособлення) – це надання явищам природи, неживим предметам ознак живої істоти. Наприклад, весну уявляли в образі вродливої дівчини у вінку й стрічках.

Часто в цих піснях також використовують анафору й повтори.

Повтори – це повторення однакових звуків, слів, рядків, фраз у художньому творі. Повтори використовують для того, щоб звернути на них особливу увагу слухачів (читачів), увиразнити думку, посилити емоційність, підкреслити мелодійність і ритмічність пісні чи вірша.

Вам новини **принесу, принесу**:
Зеленіє **літечко, літечко**
Й хрещатий **барвіночок, барвіночок**,
Старим дідам **сіяння, сіяння**,
Чоловікам **орання, орання**,
Молодицям **гречку жать, гречку жать**,
Вам, молодим, **погулять, погулять**.
(Веснянка)

Анафора – це різновид повторів, зокрема це **однаковий початок** кількох рядків або кількох куплетів у художньому творі. Анафору використовують для того, щоб підкреслити важливу думку. Вона надає твору емоційності й значно підвищує його виразність. Наприклад:

Ой кувала зозуленька,
Сівши на лелії,
Співай, співай, товаришко, –
Минає неділя.

Ой кувала зозуленька,
Сівши на барвінок,
Співай, співай, товаришко, –
Минув понеділок.

(Веснянка)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Які пісні називаємо веснянками?
2. Розшифруйте назву художнього засобу. Поясніть, що він означає.

3. В уривку з народної пісні

Та орав мужик край дороги.
Гей, цоб! Цабе, рябий, тпру!
Край дороги!

Та воли в його круторогі.
Гей, цоб! Цабе, рябий, тпру!
Круторогі!

основним художнім засобом є

А гіпербола

В повтори

Б порівняння

Г персоніфікація

АНАЛІЗУЄМО

4. Між ким відбувається діалог у пісні «Ой весна, весна – днем красна»?
5. Що саме весна принесла людям? Як про це сказано в пісні?
6. Хтось із вас із веснянки «Ой весна, весна – днем красна» має виписати епітети, а хтось – пестливі слова. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання. Поясніть роль цих слів у пісні.
7. Знайдіть у веснянці «Ой весна, весна – днем красна» анафори й інші повтори. Поясніть, для чого кожен із цих художніх засобів використано в пісні?

МІРКУЄМО

8. Як ви думаєте, веснянки були просто розважальними піснями чи посідали важливе місце в обрядових діях українців-хліборобів? Поясніть свою відповідь.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

9. Розгляньте картину Альфонса Мухи (с. 11), на якій весна постає в образі вродливої дівчини. Доведіть, що художник вдало використав персоніфікацію. А якою ви уявляєте весну в народній пісні «Ой весна, весна – днем красна»? Намалюйте ілюстрацію до цього твору (за бажанням).

10. Уважно прочитайте веснянку «Мак» і здогадайтеся, які рухи можуть виконувати гравці після кожного запитання. Проведіть колективно гру «Мак»: хтось із вас читає запитання, а всі інші разом відповідають, показуючи відповідні рухи.

МАК

Соловеечку, сватку, сватку,
Чи бував ти в нашім садку,
Чи видав же ти, як мак сіють?

Ось так, ось так, ось так,
сіють мак!

Соловеечку, сватку, сватку,
Чи бував же ти в нашім садку,
Чи видав же ти, як росте мак?

Ось так, ось так, ось так,
росте мак!

Соловеечку, сватку, сватку,
Чи бував ти в нашім садку,
Чи видав же ти, як рвуть мак?

Ось так, ось так, ось так,
рвуть мак!

Соловеечку, сватку, сватку,
Чи бував ти в нашім садку,
Чи видав же ти, як їдять мак?

Ось так, ось так, ось так,
їдять мак!

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ

Обряди літнього циклу ввібрали в себе два мотиви: 1) поклоніння сонцю, воді, рослинам, що є життєдайними для землеробів; 2) продовження роду – підготовка до осінньої весільно-шлюбної пори.

РУСАЛЬНІ ПІСНІ

Русальні пісні виконували під час так званого русального тижня (кінець травня – початок червня), коли колосилося жито. За народними віруваннями, цього тижня русалки¹ виходили з води й гуляли полями, витоптуючи посіви. Щоб уберегти хату від русалок, долівку посипали пахучим татарським зіллям (лепехою, аїром), а на підвіконня клали молоді головки часнику, гілочки полину й м'яти. В одній із русальних пісень від імені непроханої «гості» співали:

*Якби мені не часник,
Полин та холодна м'ята,
То тут була б мені хата!*

Інколи русального тижня жінки розвішували на деревах полотно, щоб русалки взяли собі на сорочки й були прихильними до людей.

У місячні ночі русалки, синьоокі, з довгим зеленим волоссям, виходили на береги водойм, танцювали, гойдалися на гіллі, гралися, співали пісень. Якщо ж зустрічали хлопця чи дівчину, могли залоскотати до смерті, адже їм подобався людський сміх. Вони не розуміли, що від їхнього лоскоту в

людини може зупинитися серце. Тому з настанням темряви краще було взагалі не наближатися до річки чи озера.

¹ Русалки – це, за народною уявою, дівчата або молоді жінки, які під час купання втопилися. Вони переселилися на дно глибоких річок і озер у казкові палати. Місяць і зорі викликають русалок з води.

◀ Ганс Зацка. Русалки (кінець XIX – початок XX ст.)

Аїр (татарське зілля) – це трав'яниста болотна рослина з довгим мечоподібним листям, яку в народі називають *лепехою*. Рослина прийшла на Русь разом із монголо-татарами. Ті вважали, що водойми, у яких росте аїр, чисті й придатні для пиття. На своєму шляху завойовники розкидали в річки й болота, що траплялися на шляху, шматочки рослини, яку завжди возили з собою. Поступово вона прижилася і в нас. Люди помітили, що вода, де росте лепеха, чистіша. Окрім того, наші предки свято вірили, що лепеха залучає в дім добрих духів, очищує житло й зміцнює здоров'я тих, хто там живе. Тому й розкидали стебла лепехи по долівках в усьому домі.

У РЖІ НА МЕЖІ

У ржі¹ на межі, на кривій березі
Там сиділа русалка.
Просила русалка у дівочок сорочки:
– Ви, дівочки, подружки,
Да дайте мені сорочки,
Хоча худенькую², да аби біленькую,
Хоч не біленькую, да тоненькую!

ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ

Проведу я русалочки до бору³,
Сама вернуся додому!
Проводили русалочки, проводили,
Щоб до нас вже русалочки не ходили,
Да нашого житечка не ламали,
Да наших дівочок не лоскотали,
Бо наше житечко в колосочку,
А наші дівочки у віночку.

▲ Вільям Вотерхаус.
Русалки. Фрагмент (1896)

¹ Ржа – жито.

² Худенька – тут: (застаріле) негарна, погана.

³ Бір – сосновий, ялинковий або ж мішаний ліс із переважанням дерев хвойних порід.

ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА

Ой біжить, біжить мала дівчина,
А за нею русалочка:
– Та послухай мене, красна панночко,
Загадаю тобі три загадочки.
Як угадаєш – до батька пущу,
Не угадаєш – до себе візьму:
Ой що росте без кореня,
А що біжить без повода,
А що цвіте без цвіту?

.....

Панночка загадок не вгадала –
Русалочка панночку залоскотала.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Відгадайте персонажа русальних пісень.

2. Пісня «Ой біжить, біжить мала дівчина» належить до
А купальських В русальних
Б жнивварських Г веснянок

АНАЛІЗУЄМО

3. Для чого й коли виконували русальні пісні?
4. Установіть відповідність між провідним мотивом та назвою русальної пісні (одна пісня є зайвою).

Провідний мотив

Назва твору

1 Людям краще уникати зустрічі з русалками.	А «У ржі на межі»
2 Небезпечно в русальний тиждень ходити біля річки.	Б «Ой біжить, біжить мала дівчина»
	В «Проведу я русалочки до бору»
5. Які народні вірування передано в народній пісні «Проведу я русалочки до бору»?	
6. Знайдіть в одній із русальних пісень (на вибір) повтори та поясніть їхню роль у тексті.	
7. Випишіть із пісні «Проведу я русалочки до бору» пестливі слова. Яка їхня роль у тексті?	

8. Спробуйте відгадати загадки з народної пісні «Ой біжить, біжить мала дівчина».

МІРКУЄМО

9. Створіть ґроно «Образ русалки» з пісні «У ржі на межі»: виберіть і запишіть слова, які характеризують цю героїню. Обґрунтуйте свою думку. Чому вона називає дівчат своїми подруженьками?

щаслива

кмітлива

підступна

радісна

весела

хитра

нещасна

сумна

10. У якій із трьох прочитаних русальних пісень передано доброзичливе ставлення людей до русалок, а в якій – наведено образ русалки як дуже небезпечної міфічної істоти? Поясніть свою відповідь.
11. Роздивіться картини із зображеннями русалок (на с. 14 і с. 15). Які риси зовнішності, поведінки та вдачі русалок відтворили на своїх полотнах художники?

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ

Купала (Купайла) – одне з давніх дохристиянських свят, яке припадало на день літнього сонцестояння, коли ніч ставала найкоротшою. За народними уявленнями, цього дня сонце має особливу життєдайну силу. А після світання й вода набуває цілющих властивостей, бо сонце в цій воді викупалося. Тож умитися рано-вранці водою з річки або росою вважалося доброю прикметою – це додає здоров'я і краси.

А напередодні увечері стрибали через багаття, аби стати вільними від гріхів. Під час проведення свята і дотепер є традиція добувати вогонь тертям дерева об дерево, що свідчить про надзвичайно

▲ Володимир Томашевський. На Івана Купала (1983)

давнє коріння такого святкування. Вогонь спочатку мав високо горіти, символізуючи єднання землі з небом. Магічні дії з вогнем і водою допомагали хліборобам духовно й тілесно очиститися перед жнивами.

Із запровадженням нового календаря Купала прийшлося на 7 липня, що віддалило його від дня літнього сонцестояння. Сучасна назва свята пов'язана з іменем пророка, мученика Іоанна Предтечі (Хрестителя), адже саме 7 липня (за новим стилем) православна церква вшановує народження цього святого – Різдво Іоанна Хрестителя.

▲ Святкування Купала.
Фото УНІАН

Обрядові дійства на Івана Купала починалися ще ввечері 6 липня. Хлопці розпалювали багаття, дівчата пускали по воді сплетені вінки й, водили хороводи. Вінок у купальських піснях – символ безкінечності й дівочої долі. А вночі сміливці шукали цвіт папороті, яка, за повір'ям, цвіте раз на рік і приносить щастя. Вважалося, що лікарські

рослини, зібрані в купальські дні, особливо цілющі.

Біля вогнища співали **купальські пісні**. Вони відображали мрії дівчат про заміжжя, прощання з вільним життям, бо восени настає пора весіль.

ЗАПЛЕТУ ВІНОЧОК

Заплету віночок,
Заплету шовковий
На щастя, на долю,
На чорні брови.

Ой пуцу віночок
На биструю воду
На щастя, на долю,
На милого вроду.

Ой, поплинь, віночку,
Прудко за водою
На щастя, на долю
Милому зо мною.

ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ

Ой вінку мій, вінку, хрещатий¹ барвінку!
А я тебе плела вчора до вечора.
Виси, мій віночку, на злотім кілочку,
На злотім кілочку, шовковім шнурочку.
А матінка взяла, миленькому дала.
Якби-м² була знала, ще б краще вбрала,
Злотом взолотила, м'ятою обвила.

КУПАЙЛО, КУПАЙЛО!

– Купайло, Купайло!
Де ти зимувало?
– Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі³;
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.

¹ **Хрещатий** – у формі хрестика; тут: листя барвінку, подібне до хреста.

² **Якби-м** – якби я.

³ **Стріха** – нижній край солом'яної покрівлі селянської хати.

⁴ **Бінди** (діалектне) – стрічки.

▲ Рафаель Багаутдінов. Ніч на Івана Купала. Русальний танок (2005)

ЦІКАВО ЗНАТИ

Стародавні обряди були цікавими й видовищними. Ось як описує святкування Івана Купала Леся Українка:

«На Волині ще в багатьох місцях затримався звичай справляти стародавнє свято Купала... У Звягельському повіті хлопці кладуть вогонь, а дівчата вбирають деревце, березку. Убирають її вінками, биндами⁴ і запаленими свічками. Деревце теє зветься купало. Самі дівчата убираються у великі вінки з різного зілля та квіток і мають при собі ще по одному вінку. Вони водять круг деревця коло і співають... Врешті, хлопці хапають деревце і спалюють його або кидають у річку...»

Одспівавши купальські пісні, дівчата ворожать на вінках. Кожна пускає на воду два вінки. Один загадує на себе, а другий на якогось парубка. Якщо вінки зійдуться до купи на воді, то значить, що дівчина буде в парі зі своїм хлопцем».

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Віночок із пісні «Заплету віночок»
А вішали над дверима В дарували коханим
Б пускали по воді Г вдягали на голову
2. Розгадайте ребуси. Як ці слова пов'язані зі святом Івана Купала?

АНАЛІЗУЄМО

3. Про який народний звичай ідеться в пісні «Заплету віночок»? На що дівчина сподівалася?
4. Знайдіть у пісні «Заплету віночок» повтори, анафори. Яка їхня роль у тексті? Чи можна вважати цю пісню магічним заклинанням?
5. У давнину звичай плетіння вінка мав важливе значення для дівчат. Доведіть це на прикладі текстів купальських пісень.
6. Про що йдеться в діалозі з пісні «Куйпало, Купайло!»? Оберіть з-поміж запропонованих слів ті, якими можна описати настрій, переданий у цьому діалозі. Поясніть свій вибір.

НАСТРІЙ

жартівливий	сумний	песимістичний	радісний	пригнічений
-------------	--------	---------------	----------	-------------

7. Що нового для себе ви дізналися з уривка зі статті Лесі Українки «Купала на Волині», поданого в рубриці «Цікаво знати»?
8. Гра «Я етнограф». Стисло запишіть із пам'яті якнайбільше обрядів до свята Івана Купала. Переможе той / та, хто згадає найбільшу кількість обрядових дій.

МІРКУЄМО

9. Поміркуйте, як дівчина з пісні «Ой вінку мій, вінку» ставиться до свого вінка. Із чого це видно?
10. Календарно-обрядові пісні мали магічну силу для наших предків. Доведіть це на прикладі купальських або русальних пісень.

ЖНИВАРСЬКІ ПІСНІ

Жнива – відповідальна пора для хліборобів. Люди раділи, що дочекалися нового врожаю. У перший день жнив, святково вбрані, вони вирушали в поле. Господар особисто

зжинав кілька колосків, дякував ниві за врожай і благословляв усіх до роботи. Наприкінці трудового дня жінці мали відпочити на стерні¹, щоб не боліла спина. При цьому співали:

*Ой ниво наша, ниво, верни нам нашу силу!
Ми на тобі жили, силюньку положили.*

Завершення жнив ставало великим святом. Найпрацьовитішу дівчину обирали королевою, одягали їй на голову вінок із колосся, і вона в парі з хлопцем несла до хати останній сніп, прикрашений червоною стрічкою. На Різдво саме з цього снопа робили дідуха. Вінок господар вішав на стіні й зберігав до осені, щоб із його зерна розпочати сівбу озимини.

А на полі залишали декілька колосків незжатими. Їх обв'язували стрічками, оздоблювали польовими квітами. Те недожате колосся назива-

ли «*борода*». Іноді в подарунок ниві клали на землю поміж незжатих колосків маленький калачик, спечений із муки нового урожаю. Борода залишалася аж до оранки поля як запорука майбутнього врожаю.

Під час жнив виконували **жниварські пісні**, серед яких виділяють *три групи*: **зажинкові** – пісні, які виконували, зжинаючи перший сніп; **жнивні** – пісні, які виконували дорогою на поле чи додому, а також під час перепочинку; **обжинкові** – пісні, які виконували після завершення польових робіт, зжинаючи останній сніп.

¹ **Стерня** – поле, на якому зібрано хлібні рослини й залишилися тільки зрізані біля кореня їхні стебла.

▲ Борода. Сучасне фото

ОСОБЛИВОСТІ ЖНИВАРСЬКИХ ПІСЕНЬ

наявність зменшувально-пестливої лексики

яскравість, поетичність

загальний ласкавий емоційний тон

величання ниви, подяка за врожай

прохання до ниви бути щедрою

МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО

Маяло¹ житечко, маяло,
Як у полі стояло,
А тепер не буде маяти,
А буде в стодолі² лежати.
До межі, женчики³, до межі,
Бо мої пиріжки у діжі.
До краю, женчики, до краю,
То я вам пиріжечка покраю.
Котився віночок по полю,
Просився у женчиків додому:
– Возьміте мене, женчики,
з собою

Та занесіть мене до господаря
в стодолу,
Бо я вже в чистім полі набувся,
Буйного вітречку начувся,
Од ясного сонечка нагрівся,
А дрібного дощичку напився;
Нехай же я у стодолі одпочину,
Поки вивезуть знову на ниву.

ТАМ У ПОЛІ КРИНИЧЕНЬКА

Там у полі криниченька,
Навколо пшениченька.
Там женчики жали,
Золоті серпи мали,
Срібнії юрочки⁴,
Що в'язали снопочки.
Добрії були женці –
Дівчата й молодиці.
Дівчата – косаті,
А хлопці – вусаті,
Молодиці – білолиці.

► Костянтин Трутовський. Дівчина зі снопами (1881)

▲ Олег Худорожков. Хто землю свою обробляє, той насититься хлібом (2009)

¹ **Мáяти** – коливатися від вітру.

² **Стодо́ла** – приміщення для зберігання снопів, сіна.

³ **Жéнчик** – жнець.

⁴ **Юро́чки** – невеликі загострені палички, за допомогою яких в'яжуть снопи, туго скручуючи джгути (перевесла) із соломи для перев'язування снопів.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. На які три групи поділяють жниварські пісні?
2. Установіть відповідність (одна назва пісні є зайвою).

Уривок з пісні

Назва пісні

1 Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.	А «Там у полі криниченька»
2 Там женчики жали,
Золоті серпи мали...	Б «Маяло житечко, маяло»
3 Котився віночок по полю,
Просився у женчиків додому...	В «Заплету віночок»
	Г «Купало, Купало!»

АНАЛІЗУЄМО

3. Доведіть, посилаючись на текст, що народна пісня «Маяло житечко, маяло» належить до групи обжинкових пісень.
4. Прочитайте слова віночка з пісні «Маяло житечко, маяло». Що він розповів про себе? Про що просить?
5. Випишіть із пісні «Там у полі криниченька» пестливі слова й доведіть їхню доречність у цьому творі.
6. Назвіть знаряддя праці, які згадано в пісні «Там у полі криниченька». Якими епітетами їх опоетизовано? Чи дійсно ці знаряддя виготовлено з дорогоцінних металів? Можливо, це руки в женчиків були золотими, а серпи виблискували на сонці у вправних руках?
7. Із пісні «Маяло житечко, маяло» хтось один / одна випишіть повтори, а інший / інша – епітети. Обговоріть їхнє значення, чи посилюють вони емоційність і ритмічність твору.

8. «Досліджуємо слово». За допомогою тлумачного словника з'ясуйте пряме й переносні значення прикметника *добрий*. Знайдіть цей прикметник в одній із жниварських пісень. Яке лексичне значення він має в цьому тексті?

9. Яка пісня літнього циклу вам сподобалася найбільше? Чим саме?

МІРКУЄМО

10. Доброзичливо чи зневажливо, на вашу думку, змальовано хлопців, дівчат, молодичь у пісні «Там у полі криниченька»? Поясніть свою відповідь.
11. Поміркуйте, чому в народі було особливе ставлення до женців. Чи можна сказати, що з рядків жниварських пісень постає весь український хліборобських люд?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

12. Складіть сенкан до слова *хлібороб*.

13. Роздивіться полотно Костянтина Трутовського «Дівчина зі снопами». Що спільного ви помітили в сюжеті цієї картини та у сюжеті пісні «Там у полі криниченька»? Із чим, на вашу думку, це пов'язано?

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ

Одне з улюблених свят зимового циклу, особливо для дітей, – День святого Миколая, який припадає на 19 грудня. У давні часи Миколай визволяв полонених, рятував невинних від смертної кари, неодноразово допомагав бідним на суходолі та в морі. Згодом став одним із найважливіших християнських святих. Напередодні свята діти пишуть Миколаю листи зі своїми побажаннями та вкидають їх у поштову скриньку або кладуть за вікно, а вранці під подушкою можуть знайти подарунок. У ці дні звучить пісня «Ой хто, хто Миколая любить...».

Найпопулярнішими піснями зимового циклу є **колядки** і **щедрівки**.

ОСОБЛИВОСТІ КОЛЯДОК І ШЕДРИВОК

побажання здоров'я,
щастя, достатку

яскравість,
поетичність

висловлення надії на
добрий урожай

прославлення Сина
Божого

величання господарів
та всієї родини

Колядки – це величальні пісні, які виконують під час обряду колядування. За легендою, щороку в найдовшу зимову ніч язичницька богиня Коляда народжує нове сонце – маленького Божича. Він здатний побороти всі темні сили, які скували землю льодами й снігами.

Щойно на небі сходила зоря, у двір до господаря заходили колядники. Вони співали колядки, бажаючи всім здоров'я та доброго врожаю в наступному році. З прийняттям християнства обряд колядування було приурочено до Святвечора (24 грудня за старим стилем, 6 січня за новим

стилем) напередодні Різдва Христового (25 грудня за старим стилем, 7 січня за новим стилем). У колядках цього періоду прославляють Сина Божого, а також змальовують образ Діви Марії, яка народила Ісуса.

Щедрівки – це величальні пісні, які виконують на Щедрий вечір (Маланки) напередодні Нового року. Цього вечора (31 грудня за старим стилем, 13 січня за новим стилем) господині готували кутю, накривали багатий стіл, для якого можна було готувати й м'ясні страви, а не лише пісні, як на Святвечір. Молодь, переважно дівчата, ходила щедрувати, славила господарів, бажала гарного врожаю, достатку родині, приплоду худоби, доброго роїння бджіл тощо.

Оскільки до XV століття новий рік на Русі розпочинався навесні, коли відроджувалася природа й починалися роботи коло землі, то в стародавніх щедрівках прилітає ластівочка, народжуються ягнятка й телятка. Цього вечора сам Бог перевіряє, чи все добре в господарстві.

Після Щедрого вечора із самісінького ранку хлопчики й парубки ходили від хати до хати й засівали господарів зерном, вітаючи їх із Новим роком (1 січня за старим стилем, 14 січня за новим стилем). Під час цього дійства виконували **посівальні (засівальні)** пісні. Цієї традиції дотримуються і сьогодні в багатьох містах і селах України.

ОЙ ХТО, ХТО МИКОЛАЯ ЛЮБИТЬ

Ой хто, хто Миколая любить,
Ой хто, хто Миколаю служить, –
Тому, святий Миколай,
У всякий час помагай,
Миколаю!

Ой хто, хто спішить в твої двори,
Того ти на землі й на морі
Все хорониш від напасти,
Не дозволиш в гріхи впасти,
Миколаю!

Твій покров нам оборона,
Від усіх бід охорона.

▲ Поштова марка «Святий Миколай» (2018)

Не дай марно нам пропасти,
Ворогам у руки впасти,
Миколаю!

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

КОЛЯДКА

Нова радість стала, яка не бувала:
Над вертепом¹ зіззда ясна світлом засіяла.

Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік, пеленами² убого повився³.

Пастушки з ягнятком перед тим дитятком
На колінця припадають, Царя-Бога вихваляють.

– Просим тебе, Царю, небесний Владарю⁴,
Даруй літа щасливії цього дому господарю.

Даруй господарю, даруй господині,
Даруй літа щасливії нашій славній Україні.

▲ Іван Горобчук. Колядки (2007)

¹ **Верте́п** (застаріле) – печера.

² **Пелена́** (застаріле) – покривало.

³ **Убо́го пові́вся** – загорнений у пелюшки зі старого одягу.

⁴ **Владар** (застаріле) – володар.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ!

КОЛЯДКА

Добрий вечір тобі, пане господарю!

Приспів:

Радуйся!

Ой радуйся, земле, –

Син Божий народився!

Застеляйте столи,
та все килимами. (Приспів)
Та кладіть калачі
з ярої пшениці. (Приспів)
Бо прийдуть до тебе
три празники в гості. (Приспів)
Ой перший же празник –
то Різдво Христове. (Приспів)
А другий же празник –
Василя Святого. (Приспів)
А третій же празник –
Святе Водохреща. (Приспів)
А що перший празник
зішле тобі втіху. (Приспів)
А що другий празник
зішле тобі щастя. (Приспів)
А що третій празник
зішле всім нам долю. (Приспів)

▲ Різдвяна листівка

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

ЩЕДРІВКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
– Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару¹.
Там овечки покотились,
А ягнички² народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова³,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

▲ Хор «Щедрик». Фото УНІАН

¹ Коша́ра – загорода або хлів для овець, кіз; вівчарня.

² Ягні́ця – те саме, що вівця.

³ Хоч не гро́ші, то поло́ва – очевидно, ідеться, що гроші – то полова, нічого не варті.

Найпопулярнішу в усьому світі мелодію до щедрівки створив український композитор Микола Леонтович. На початку XX століття він написав до «Щедрика» унікальну музику для хору. Уперше твір Леонтовича прозвучав у 1916 році у виконанні хору Київського університету. А ось у 1922 році «Щедрик» заспівали в Нью-Йорку. Згодом американець українського походження Петро Вільховський написав англomовну версію «Щедрика» під назвою «Carol of the Bells». Саме як колядка дзвонів «Щедрик» тепер відомий у світі. Мелодія «Щедрика» звучить у кінофільмах «Гаррі Поттер», «Сам удома» та ін.

▲ Микола Леонтович, композитор (1877–1921)

ЗАСІВНА

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Щоб родило на землі,
Щоб був хліб на столі.
Щоб водилися пернаті
І без чубка, і чубаті.
Щоб не знали ви біди,
Нехай прийдуть гаразди.
Щоб капуста головчата,
А петрушка корінчата,
Часник – як бик,
Цибуля – як зозуля,
Пшениця – як рукавиця.
Щоб була з дітей утіха,
А грошей – півтора міха.
Щоб ви міряли гроші мискою,
А дітей – колискою.
Щоб у кожній кутині
Було по дитині.
Хай дасть нивка по сто кіп,
По сто тисяч один сніп.

▲ О. Гарбуз. Ілюстрація до книги «Колядки, щедрівки, засіванки». Видавництво «Талант» (2014)

Віншую¹ вас Новим роком,
Новим роком, довгим віком,
Щоб ви дочекали відтепер за рік
До ста літ!

¹ **Віншувати** –
поздоровляти, вітати.

Гра «ТАК – НІ»

Дайте відповіді *так* або *ні* на запитання за змістом пісні «Засівна».

1. Засіваючи, діти вітають із Різдвом?
2. Пшеницю порівнюють із рукавицею?
3. Гроші пропонують вимірювати мискою?
4. Господарям бажають, щоб у кожному кутку було по вінку?
5. У пісні згадують про свійських тварин?

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Коли виконували колядки, а коли – щедрівки?
2. Установіть відповідність.

Жанр пісні	Тема
1 жниварська	А мрії дівчини про швидке одруження
2 щедрівка	Б віншування господарів із Новим роком
3 колядка	В прославлення народження Сина Божого
4 купальська	Г подяка ниві за гарний урожай

АНАЛІЗУЄМО

3. Чому українці здавна шанували й любили Святого Миколая? Як про це сказано в народній пісні?
4. Розгадайте ребуси. Чи всі відгадані слова пов'язані з народними піснями зимового циклу? Як саме?

5. Від яких слів, на вашу думку, було утворено іменники *колядка*, *щедрівка*? Використовуючи тлумачний словник, дослідіть значення цих слів – оберіть кожен / кожна одне зі слів і перевірте свої припущення. Обміняйтеся інформацією.
6. Кого наші предки величали в колядках? Зачитайте відповідні рядки з тексту народної пісні.
7. Про яку «нову радість» оповідає колядка «Нова радість стала»? Як про це сказано в пісні?
8. Чи з повагою пастушки з пісні «Нова радість стала» ставляться до Царя-Бога? Із чого це видно? З яким проханням вони звертаються до Ісуса?

9. Прочитайте 5–7 куплети народної пісні «Добрий вечір тобі, пане господарю!». Про які три празники в них ідеться? Поділіться на групи по 5–7 осіб і дослідіть у додатковій літературі, як ці свята треба зустрічати та що кожне з них подарує господарям? Влаштуйте обговорення цікавих фактів у класі.
10. Випишіть із прочитаних колядок власні назви, які використано для найменування Ісуса Христа.
11. Чому в пісні зимового циклу «Щедрик, щедрик, щедрівочка» господаря викликає ластівка, яка насправді взимку відлітає в теплі краї?
12. Доведіть, що в пісні «Засівна» є гумор й образні перебільшення (гіперболи). Наведіть приклади гіпербол та поясніть їхню роль у тексті.
13. Знайдіть в одній із пісень зимового циклу (на вибір) повтори або анафори. Простежте роль цих художніх засобів у тексті: привертають особливу увагу до зображуваного; допомагають увиразнити думку; посилюють емоційність; підкреслюють мелодійність і ритмічність.

МІРКУЄМО

14. Чому для українців завжди було важливим не тільки власне благополуччя, а й доля України? Як це відображено в колядці «Нова радість стала»?
15. З якою метою українці складали посівальні (засівальні) пісні та виконували їх на Новий рік? Хто з маленьких посівальників, на вашу думку, отримував від господарів / господинь найкращі гостинці?
16. Поміркуйте, для чого ми вивчаємо колядки, щедрівки та чим вони нас приваблюють.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

17. Проведіть гру «Найкращий гостинчик». Оберіть один із варіантів.

Варіант 1. Кожен має виразно, артистично розказати напам'ять (заспівати) одну колядку або щедрівку. Однокласники й однокласниці оцінюють виступ і вручають від себе уявний «гостинчик»

▲ О. Гарбуз. Ілюстрація до книги «Колядки, щедрівки, засіванки». Видавництво «Талант» (2014)

(наприклад, оригамі з кольорового паперу, листівку, наліпку тощо). Виграють ті, хто отримає найбільшу кількість «гостинчиків».

Варіант 2. Об'єднайтеся в 3–4 групи та підготуйтеся до колективного виконання щедрівки або колядки. Запросіть членів журі (учителів, старшокласників). Виграє та група, яка отримає від членів журі найбільшу кількість «гостинчиків».

Віртуальна екскурсія. Обряди колядування та щедркування – це яскраві, цікаві, веселі дієства. Перейдіть за QR-кодом на с. 2 в електронний додаток до підручника і зможете завітати до різних куточків України та пригадати наші прадавні традиції.

НАРОДНІ КОЛИСКОВІ ПІСНІ

Колискові пісні (колисанки, колиханки) – це пісні, які виконує мати чи інший член родини, коли заколисує дитину. За допомогою слова хотіли не тільки приспати, заспокоїти дитину, а й уберегти її від зла, повернути до неї добро, побажати їй здоров'я, щастя, розуму.

Коли виникли колискові? Тоді, коли ще люди не вміли говорити, а спілкувалися звуками. Це були різні інтонації, ритми, темпи. Саме тоді в племенах прадавніх людей зародилася колискова. Цим пісням притаманна проста мелодія, а їхній ритм нагадує погойдування колиски.

Сон приносить здоров'я, дає сили, а яка мати не бажає цього своїй малечі. Щоб сон був міцніший і здоровіший, дитину купали в хрещатому барвінку, руті, м'яті. Тому в народних колисанках часто згадують ці рослини. Основні персонажі колискових – дрімота, кіт, зозуля, гуси, які дбають про дитину, охороняють її сон і спокій. А сама матуся свої ніжні почуття передає ласкавими звертаннями, називаючи дитя квіткою, рибкою, пташеням, ангелятком.

Мова колискових образна й емоційна. У них дуже часто використовують пестливі слова (*садочок, рученьки, голівонька*), епітети (котик *сіренький*, хата *тепленька*, діточки *дрібненькі*), анафори. Майже в усіх колисанках незалежно від змісту є заспіви та приспіви: «баю-баю», «люлі-люлі», «гойда-гойда-гой», «а-а-а».

ОЙ ТИ, КОТЕ, КОТОЧОК

Ой ти, коте, коточок!
Не ходи рано в садочок,
Не полохай дівочок,
Нехай зів'ють віночок
Із рутоньки, із м'ятоньки,
З хрещатого барвіночку,
З запашного василечку.
Ой спи, дитя, до обіду,
Покіль¹ мати з міста прийде
Да принесе три квіточки:
Ой першую зросливу²,
А другу сонливу,
А третю щасливу,
Ой щоб спало, щастя знало,
Ой щоб росло, не боліло³,
На серденько не кволіло⁴.
Сонки-дрімки в колисоньку,
Добрий розум в головоньку,
А рісточки у кісточки.
Здоров'ячко у сердечко,
А в роточок говорушки,
А в ніженьки ходусеньки,
А в рученьки ладусеньки.

¹ Пóкіль (діалектне) – поки.

² Зросліва – яка допоможе швидко рости.

³ Боліти (застаріле) – хворіти.

⁴ Кволіти – хворіти, слабувати.

ОЙ НУ, ЛЮЛІ, ДИТЯ, СПАТЬ

Ой ну, люлі, дитя, спать!
Пішла мати жито жать
Та й вижала три квітки:
Що первую сонливу,
А другу дрімливу,
А третю щасливу.
Ой щоб воно спало,
Щастя-долю мало
І добрую годину
На малую дитину.
Ой щоб воно спало
І спати хотіло,
Як квіт, червоніло.

► Микола Івасюк. Мати (1908)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Які пісні називають колисковими?
2. У колисковій «Ой ти, коте, коточок!» котика просять не ходити
А у садочок В у млиночок
Б у лісочок Г у гайочок

АНАЛІЗУЄМО

3. Для чого виконували колискові пісні?
4. Розкажіть на основі тексту пісні «Ой ти, коте, коточок!», чого бажає мати своїй дитині.
5. Прочитайте останні 7 рядків пісні «Ой ти, коте, коточок!». Поясніть, як ви розумієте кожен із цих рядків.
6. Знайдіть у колисковій «Ой ти, коте, коточок!» слова із зменшувально-пестливими суфіксами. Чому таких слів багато в колискових піснях?
7. Порівняйте тексти двох прочитаних колискових пісень. Скільки і яких квіточок принесла мама дитятку? Як ці квіти мають допомогти немовляті рости здоровим і щасливим?
8. Хтось із вас має виписати словосполучення з епітетом *добрий* із пісні «Ой ти, коте, коточок», а хтось – із пісні «Ой ну, люлі, дитя, спать». Поясніть, яке лексичне значення має цей епітет у кожній колисковій.

9. У колисковій «Ой ну, люлі, дитя, спать!» висловлено побажання, щоб дитя червоніло, як квіт. Як ви розумієте таке побажання?
10. Якою може бути колискова пісня? Розкажіть про це, добираючи з хмари слів потрібні прикметники. Чи можна цю хмару збільшити? Як саме?

11. Знайдіть анафори в пісні «Ой ти, коте, коточок». Чи підвищують вони емоційність твору та його виразність? У чому ще їхня роль?
12. Пригадайте, які колискові ви знаєте. Хто вам їх співав?

МІРКУЄМО

13. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що любов до рідної мови не виникає зненацька, а зростає разом із людиною? Чому, на вашу думку, важливо співати дитині колискові саме рідною мовою?
14. Поясніть, як ви розумієте подане нижче прислів'я.

Найдороща пісня – з якою мати колисала.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

15. Напишіть есе на тему «Мамина колискова». Використайте в тексті висловлювання Вадима Скуратівського «Якби не мамина пісня, яким убогим було б наше життя».
16. Складіть ребуси, у яких було б зашифровано слова-назви персонажів народних колискових або календарно-обрядових пісень.

Для додаткового читання. Народні календарно-обрядові пісні: «Бігла теличка та й з березничка», «Ой сивая та й зозуленька», «Ой кувала зозуленька», «А в кривого танця», «Благослови, мати», «Розвивайся, лозо, борзо».

Народні колискові пісні: «Сонце сідає, ніч наступає», «Ой лю-люлі-люлі, налетіли гулі», «Котику сіренький, котику маленький».

Сашко Дерманський. Я чекаю Миколая.

Тетяна Мельник. Рік новий і рік старий.

ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Буває так, що народними стають пісні, які були створені письменниками / письменницями, композиторами / композиторками та взагалі освіченими людьми. Такі твори називають народними **піснями літературного походження**. Наприклад: «Ой у лузі червона калина похилилася» на слова Степана Чарнецького й Григорія Труха, «Пісня про рушник» на слова Андрія Малишка, «Два кольори» на слова Дмитра Павличка.

Чому ці авторські пісні стали народними? Бо їх полюбив народ, назвав своїми, не забуває, передає від покоління до покоління.

На жаль, імена творців деяких пісень літературного походження забули, втратили, оскільки ці твори тривалий час люди передавали одне одному тільки в усній формі. Наприклад, як стверджують науковці, народна пісня «Місяць на небі, зіроньки сяють...» має літературне походження, проте ім'я її автора чи авторки до нас не дійшло.

▲ Ольга Гайдамака. Калина

АНАЛІЗУЄМО

1. У чому особливості пісень літературного походження? Наведіть приклади таких пісень.
2. Чому пісні, створені авторами, стають народними?

МІРКУЄМО

3. Що, на вашу думку, може свідчити про те, що певна авторська пісня стала народною?

Вторгнення російських військ в Україну, окупація наших земель згуртували українців і спонукали до боротьби. Наш народ дав гідну відсіч ненаситному ворогу. У цей непростий час мало не з кожного окопу, укриття, будинку та з дитячого майданчика впевнено лунало:

*А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славу України, гей, гей, розвеселимо!*

Легендарні пісні «Ще не вмерла України...», «Ой у лузі червона калина похилилася» підтримували наш бойовий дух і гартували нашу волю. Так само допомагали йти до перемоги й новостворені патріотичні пісні, а ще – меми в соцмережах, вчинки юних волонтерів і навіть ваш улюбленець – пес Патрон.

▲ Картка Укрпошти «Пес Патрон». Фото Михайла Ільєва (2022)

- ◆ Чому, на вашу думку, саме названі пісні зазвучали з новою силою в цей непростий час?
 - ◆ Які нові патріотичні пісні відомих співаків і співачок створено в період російсько-української війни? Чи подобаються вам ці твори?
 - ◆ Що в періоди воєнних лихоліть допомагало українцям вистояти та боротися за свою свободу?
-

УРОЧИСТІ ПІСНІ. ГІМН

Серед пісень літературного походження виділяють **урочисті пісні**. Такими є, наприклад:

«Ще не вмерла України...» на слова Павла Чубинського,

«Молитва» на слова Олександра Кониського,

«Ой у лузі червона калина похилилася» на слова Степана Чарнецького й Григорія Труха.

До урочистих пісень відносимо **гімни**. Їх виконують під час державних свят, урочистих подій, наприклад вручення нагород на Олімпійських іграх тощо. У наш час фактично кожна держава має свій гімн – символ національного єднання. У цій урочистій пісні найбільш виразно розкривається суть держави, її історія, політика, найважливіші завдання на майбутнє.

Пісню «Ще не вмерла України...» (перший куплет і приспів) покладено в основу Державного Гімну України.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ

Державний
Прапор України

Державний
Герб України

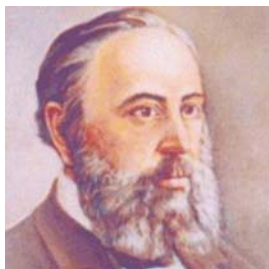

Державний Гімн України

«Ще не вмерла України...» на музику Михайла Вербицького із словами першого куплету та приспіву твору Павла Чубинського

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Гімн (інша назва – *сла́вень*) – це урочиста пісня, яка щось чи когось звеличує, прославляє. Гімни бувають державні (звеличують, прославляють державу); релігійні; на честь видатних подій, правителів, героїв, міст, закладів освіти тощо.

Павло ЧУБИНСЬКИЙ
(1839–1884)

Павло Чубинський – автор Державного Гімну України, поет, фольклорист. Народився в місті Борисполі (Київська область). Часто подорожував Україною та записував фольклорні твори. Маючи освіту юриста, був захисником у судах.

Якось на вечірці в Павла Чубинського сербські студенти, які вчилися в Київському університеті, заспівали сербську патріотичну пісню. Зворушений цим твором, Чубинський швидко вийшов із кімнати. Через кілька хвилин він приніс власний вірш «Ще не вмерла Україна...», який усі гуртом проспівали на мотив недавно почутої сербської пісні.

Царський режим звинуватив поета в підбурюванні селян до непокори та вислав з України. І хоча багато років ім'я Павла Чубинського не можна було згадувати, але його пісня стала символом об'єднання нашого народу. Тож іще раз звернімося до легендарних рядків цього твору.

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНИ...

Слова *Павла Чубинського*
Музика *Михайла Вербицького*

Ще не вмерла України
І слава, і воля,
Ще нам, браття молодії,
Усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки,
Як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття,
У своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим
За нашу свободу
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду.

Станем, браття, в бій кривавий
Від Сяну¹ до Дону,
В ріднім краї панувати
Не дамо нікому.
Чорне море ще всміхнеться,
І Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні
Доленька доспіє.
Приспів.

А завзяття, праця щира
Свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні
Піснь гучна розляже,
За Карпати відоб'ється,
Згомонить степами,
України слава стане
Поміж народами.
Приспів.

▲ Анатолій Куш. Монумент
Незалежності. Київ (2001)

¹ Сян – права
притока річки
Вісла,
невелика річка
на кордоні між
Україною
та Польщею.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У Стародавній Греції гімни виконували насамперед на честь богів, а також героїв, які відзначились у битвах із ворогом, та на честь переможців спортивних олімпіад. Державний гімн може бути затверджений офіційно, а може існувати за традицією. Англійський гімн «Боже, бережи королеву» на початку XIX ст. став своєрідним взірцем для інших пісень-славнів більшості європейських держав. Деякі країни в наш час мають два й навіть три свої державні гімни. Нова Зеландія, наприклад, використовує такі гімни, як «Боже, бережи королеву» та «Боже, захисти Нову Зеландію».

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що таке гімн? Які бувають гімни?
2. Слова до пісні «Ще не вмерла України...» написав
А Михайло Вербицький В Олександр Кониський
Б Тарас Шевченко Г Павло Чубинський

АНАЛІЗУЄМО

3. Уважно прочитайте перший куплет пісні «Ще не вмерла України...» й доведіть, що саме тут найвиразніше викладено життєствердну програму української нації.
4. Уважно прочитайте приспів пісні. За що боровся та бореться український народ? Чому нинішні українці повинні рівнятися на своїх славних предків – козаків?
5. Як ви розумієте слова «Станем, браття, всі за волю від Сяну до Дону»?
6. Випишіть із пісні приклади персоніфікації та епітети. Виберіть із них особливо цікавий для вас засіб та «розшифруйте» вкладений у нього зміст.

МІРКУЄМО

7. Чому для побудови Української держави потрібні «завзяття, праця щира» всього народу?
8. Яке значення має Державний Гімн України в житті нашого народу?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

9. Знайдіть в інтернеті переклади українською мовою Державного Гімну Великої Британії, США, Франції або Німеччини (на ваш вибір) і зіставте з Державним Гімном України. Що спільне та відмінне ви можете виділити?
10. Вивчіть пісню П. Чубинського «Ще не вмерла України...» та підготуйтеся до виразного читання її напам'ять.

МОЛИТВА

(МОЛИТВА ЗА УКРАЇНУ)

Слова *Олександра Кониського*

Музика *Миколи Лисенка*

¹ *Осіні* – (давньо-українське) – благослови.

Боже Великий, Єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світла промінням
Ти її осіні¹.

Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти.
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

Молимося, Боже Єдиний:
Нам Україну храни,
Всі свої ласки й щедроти
Ти на люд наш зверни.

Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світа!
Щастя дай, Боже, народу
І многая, многая літа!

АНАЛІЗУЄМО

1. До кого звертається поет у пісні «Молитва» та що просить для України?
2. Знайдіть рядки, у яких ідеться про освіту народу. Чому свої великі надії автор покладає саме на науку й знання?
3. Прочитайте уважно останній куплет. Як ви розумієте слова «І многая, многая літа!»?

МІРКУЄМО

4. Як ви думаєте, чому пісня має дві назви? Яка з них вам більше подобається і чому саме?
5. Чому, на вашу думку, «Молитву» О. Кониського виконують як духовний гімн України?
6. Якою ідеєю об'єднані пісні «Ще не вмерла України...» та «Молитва»? Зіставте рядки з обох творів, у яких ідеться про волю, свободу.

ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ

Слова *Степан Чарнецького, Григорія Труха*

Народна мелодія в обробці *Михайла Коссака*

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт.
Не журися, славна Україно, маєш добрий рід.

А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!
Марширують наші добровольці у кривавий тан¹
Визволяти братів-українців з ворожих кайдан.
А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!
Гей, у полі ярої пшениці² золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з ворогами тан!
А ми тую яру пшеницю ізберемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!
Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
Та прославить по всій Україні січових стрільців!
А ми тую стрілецьку славу збережемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!

¹ Тан – танець.

² Яра пшениця – та, яку сіють навесні (а озиму пшеницю сіють восени).

ЦІКАВО ЗНАТИ

Пісня «Ой у лузі червона калина похилилася» – це **гімн українських січових стрільців**, які в роки Першої світової війни (1914–1918) воювали на боці Австро-Угорщини й надіялися вибороти всій нашій соборній Україні незалежність, об'єднати землі України. Пісня набула великої популярності: її виконують українські та зарубіжні знаменитості, а також воїни, волонтери і навіть маленькі українці й українки. Пісню ставлять як рингтон, накладають мелодію на відеоролики.

У піснях **калина** символізує жіночий образ, а саме Україну-матір, яка потребує захисту й підтримки.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

У рядках

*Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша слава Україна зажурилася.*

одночасно зображено червону калину, яка похилилася, та Україну, що зажурилася. Такий художній засіб називають **паралелізмом**.

Паралелізм – це паралельне зображення двох явищ із різних сфер на основі подібних ознак. Наприклад: 1) паралельне зображення неспокійного життя людей і різкої зміни погоди; 2) паралельне зображення людських стосунків і якоїсь пори року.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте зашифрований символічний образ із пісні «Ой у лузі червона калина похилилася».

АНАЛІЗУЄМО

2. Поясніть, що в пісні символізує калина.
3. Поясніть метафору «наша славна Україна зажурилася».
4. Зверніть увагу, що друга половина кожного куплета пісні – оптимістична. Про що це свідчить?
5. Куплет «Не хилися, червона калино...» додали до тексту пісні наприкінці 80-х років ХХ ст. поети Леопольд Яценко та Надія Світлична. Чи стала пісня від цієї строфи кращою, виразнішою?
6. Доведіть, що в рядках «А ми тую червону калину підіймемо, // А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!» використано паралелізм. Знайдіть у тексті інші приклади паралелізму.
7. Розподіліть між собою по два куплети пісні (на вибір). Знайдіть у своїх куплетах епітети та поділіться результатами роботи одне з одним.
8. Який куплет пісні, на вашу думку, звучить найбільш завзято? Поясніть свою відповідь. Що конкретного він допомагає побачити?
9. Яке ваше враження від пісні? Які думки та почуття виникали під час читання чи слухання цього твору?

МІРКУЄМО

10. Чому, на вашу думку, пісня стала народною? Чому цю пісню вважають патріотичною?
11. Як ви думаєте, які саме слова пісні зробили її настільки популярною під час російського вторгнення на територію України?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

12. Роздивіться картину Ольги Гайдамаки «Калина» (на с. 35). Порівняйте головні образи у пісні та на картині. Чим вони пере-гукуються, у чому подібні?

13. Доберіть до кожної поданої нижче ілюстрації окремий підпис – цитату з пісні. За бажанням розмістіть у соціальних мережах постер – цю або іншу ілюстрацію та підпис зі словами з пісні.

14. Знайдіть в інтернеті 3–4 записи пісні «Ой у лузі червона калина похилилася» у виконанні різних артистів. Послухайте уривки. Чиє виконання вам сподобалося найбільше? Чому? Ви можете скористатися записами в електронному додатку до підручника.

ЯК ТЕБЕ НЕ ЛЮБИТИ, КИЄВЕ МІЙ

(Офіційний гімн Києва)

Слова *Дмитра Луценка*

Музика *Ігоря Шамо*

Грає море зелене,
Тихий день догора.
Дорогими для мене
Стали схили Дніпра,
Де колишуться віти
Закоханих мрій...

Як тебе не любити,
Києве мій!

В очі дивляться канни,
Серце в них переллю.
Хай розкажуть коханій,
Як я вірно люблю.
Буду мріяти й жити
На крилах надій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

▲ Панорама м. Києва. Фото

Спить натомлене місто
Мирним, лагідним сном.
Ген вогні, як намисто,
Розцвіли над Дніпром.
Вечорів оксамити,
Мов щастя прибій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

ЦІКАВО ЗНАТИ

Пісню про Київ замовили Ігорю Шамо й Дмитру Луценку до Дня міста Києва. Вперше вона прозвучала 27 травня 1962 року. Музику Ігор Шамо написав за одну ніч, а вірші до пісні Дмитро Луценко складав майже місяць. За спогадами дружини поета, після слів «де колишуться віти закоханих мрій» ніяк не народжувався рядок. Тоді автори вирішили прогулятись. На вулиці вони раптом почули від хлопця, що залицявся до дівчини: «Ну як тебе не любити?». Одразу Луценко завершив куплет.

Із 2014 року пісня «Як тебе не любити, Києве мій» – офіційний гімн Києва.

Віртуальна екскурсія. Скориставшись посиланнями в електронному додатку до підручника, здійсніть екскурсію мальовничими вулицями сучасного Києва – столиці нашої держави. Якщо ви мешкаєте чи бували в Києві, розкажіть, що для вас у цій мандрівці було знайоме, а про що дізналися вперше.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У творі «Як тебе не любити, Києве мій» оспівано
А історію Києва
Б красу Києва
В пам'ятки архітектури Києва
Г мости через Дніпро в Києві
2. Розгадайте ребус. Що означає це слово? Як воно пов'язане з піснею «Як тебе не любити, Києве мій»?

АНАЛІЗУЄМО

3. Хто є авторами пісні «Як тебе не любити, Києве мій»? Як вони ставляться до свого міста? Обґрунтуйте відповідь рядками з твору.
4. Об'єднайтеся в три групи. Розділіть між групами по одному куплету пісні. Змалюйте словами картину, яка постає у вашій уяві, коли ви читаете чи слухаете відповідний куплет. Презентуйте результати роботи групи.
5. Знайдіть і зачитайте куплет про сон міста (Києва). Як воно спить? Що можна побачити в таку пору доби? Які порівняння вживає автор у цьому куплеті?

6. «Розкодуйте» подані нижче метафори. Знайдіть у тексті інші метафори.

тихий день догора

в очі дивляться канни

7. Визначте, яке з наведених визначень є ТЕМОЮ пісні, а яке – ОСНОВНОЮ ДУМКОЮ.

Потрібно любити й шанувати свою державу, її столицю, підтримувати красу

Змалювання краси та величності Києва

МІРКУЄМО

8. Чому авторська пісня – це завжди вдала творча співпраця поета й композитора?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

9. Знайдіть в інтернеті 3–4 записи пісні «Як тебе не любити, Києве мій» у виконанні різних артистів. Послухайте уривки. Чиє виконання вам сподобалося найбільше? Чому? Ви можете скористатися записами в електронному додатку до підручника.

10. Виконайте одне з поданих завдань (на вибір).

- А. Уявіть себе режисером / режисеркою. Вам потрібно створити музичний відеокліп до пісні «Як тебе не любити, Києве мій». Підготуйте відповідне відео або опишіть усно, яким ви уявляєте цей кліп.
- Б. Підготуйте мультимедійну презентацію (4–6 слайдів і музичний супровід) до пісні «Як тебе не любити, Києве мій». Доберіть з інтернету найцікавіші ілюстрації до кожного куплету твору або зробіть свої фотографії.

**УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ
«ПІСЕННІ СКАРБИ РІДНОГО КРАЮ»**

1. Розгадайте «ключ», за допомогою якого можна прочитати в поданому ланцюжку зашифровані види календарно-обрядових пісень. Коли їх виконують?

к	у	п	а	л	ж	н	и	в	а
ь	с	ь	к	і	р	с	ь	к	і

2. Народження Сина Божого возвеличено в народній пісні
A «Там у полі криниченька» **B** «Нова радість стала»
Б «Засівальна» **Г** «Маяло житечко, маяло»
3. Подяка ниві за врожай – основна тема
A купальських пісень **B** русальних пісень
Б жниварських пісень **Г** колядок і щедрівок
4. Користуючись підручником, визначте, з якої народної пісні взято подані рядки (одна пісня є зайвою).

Рядки з пісні

Назва пісні

1 Котився віночок по полю,
Просився у женчиків додому.	А «Ой ти, коте, коточок»
2 Все хорониш від напасти,
Не дозволиш в гріхи впасти...	Б «Ой вінку мій, вінку»
3 Ой спи, дитя, до обіду,
Покіль мати з міста прийде.	В «Ой хто, хто Миколая любить»
	Г «Маяло житечко, маяло»

5. В одній із щедрівок господаря з хати викликає
А ластівка **Б** соловейко **В** русалка **Г** хлопчик
6. Поясніть, яке значення в житті наших предків мали народні календарно-обрядові та колискові пісні. Чому в цих творах так багато слів із зменшувально-пестливими суфіксами?
7. Доведіть, що в пісні «Ой весна, весна – днем красна» провідними художніми засобами є персоніфікації, анафори та епітети.
8. Знайдіть у народній пісні «Засівна» анафори. Поясніть їхню роль у тексті.
9. Який твір є Державним Гімном України? Хто його автори? Який його основний мотив?
10. Знайдіть у пісні «Гей у лузі червона калина похилилася» повтори. Простежте, як вони допомагають виразити думку, посилити емоційність, підкреслити мелодійність і ритмічність пісні.
11. Схарактеризуйте настрій ліричного героя народної пісні літературного походження «Як тебе не любити, Києве мій».
12. **Самооцінювання.** Продовжте вислови:
 - ▶ Народні пісні в цьому розділі допомогли мені зрозуміти, що ...
 - ▶ Опрацювавши розділ, я відчув / відчула ...
 - ▶ Найцікавішим у цьому розділі для мене було ...
 - ▶ Свої знання з теми цього розділу я б оцінив / оцінила на ...

ПОЕТИЧНИЙ ДИВОСВІТ

ТЕМАТИЧНЕ РОЗМАЇТТЯ ПОЕЗІЇ

Поезія – це віршовані твори невеликого обсягу, у яких передано думки, почуття, переживання, емоції людини.

Поетичні твори різноманітні за тематикою. У них може бути відображено світ дитинства й родинні цінності, картини природи й почуття кохання, сторінки минулого й роздуми про майбутнє тощо.

Поезія відображає думки й почуття автора / авторки, викликані спогляданням картин природи, спогадами про рідних і близьких, спостереженням за вчинками людей.

У центрі ліричного твору – **ліричний герой (Я-ліричне)**. Саме через його внутрішній стан автор доносить до читачів певні думки, емоції, переживання, почуття: радість, біль, сум, страждання, розпач, гнів, захоплення, задоволення тощо. Внутрішній стан ліричного героя – це форма втілення ідеалів, думок, переживань поета / поетеси.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Ліричний герой – це особа, думки й почуття якої виражено в ліричних творах.

Серед найдовершеніших мистецьких досягнень людства – поезія. Упродовж століть намагаються пояснити її магічну силу. Чому одні вірші заспокоюють, зцілюють душу, а інші – підбадьорюють, надихають до руху вперед або ж спонукають творити добро? Як вдається поетам і поетесам впливати на людські почуття? І дотепер немає відповіді на ці запитання.

- ◆ Чи любите ви читати поетичні твори? Які саме?
- ◆ Що втратило б людство, якби раптом зникли всі вірші?

Прочитавши твори цього розділу, ви зможете відчувати красу й силу поезії, поринути думками в далеке минуле й загадкове майбутнє. Упевнені, що поетичне слово магічно вплине на вас і ваша душа, ніби чарівна скрипка, заграє різними нотками – спокійними й тремтливими, ніжними й щемливими, журливими й веселими. Переконаймося в цьому!

ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814–1861)

Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня 1814 р. в селі Моринці на Черкащині в родині Григорія та Катерини Шевченків, які були кріпаками пана Павла Енгельгардта.

У Тараса з ранніх літ виявився непересічний талант до малювання. Крейдою чи вуглиною він розмальовував стіни, лави, стіл і навіть земляну долівку в хаті. Ставши козачком¹ при панському дворі, він нишком брав книжки з бібліотеки панича й поринав у чудові світи, розглядаючи дивовижні ілюстрації.

Шевченко змушений був покинути рідний край і поїхати за Енгельгардтом спочатку до міста Вільна (Вільнюса), а потім до Петербурга. Тут хлопця віддали на навчання до маляра-декоратора Василя Ширяєва, у якого він навчався не тільки малярству, а й мистецтву живопису. Білими ночами Тарас приходив у Літній сад, у затишних алеях якого перемальовував скульптури. Саме за цим заняттям його помітив художник Іван Сошенко – студент Петербурзької академії мистецтв, родом з України. Він познайомив Шевченка з багатьма відомими митцями, які й допомогли викупити юнака з кріпацтва. «Велике щастя бути вольним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить», – писав майбутній поет у листі до брата Микити.

Тепер Шевченко має можливість навчатися в Академії

¹ Козачок – тут: хлопчик-слуга.

▲ Георгій Меліхов. Молодий Т. Шевченко в майстерні К. Брюллова (1947)

мистецтв. Відвідує заняття художника Карла Брюллова. Крім того, ходить у музеї, театри, багато читає. Перед ним відкриваються широкі можливості – омріяне навчання живопису в Італії. Але в душі несподівано озвався не художник, а поет. У 1840 р. вийшла друком перша книжка Шевченка – «Кобзар», яка містила лише 8 творів, але принесла автору славу й визнання.

Іще в дитинстві малий Тарас захоплено слухав спогади свого діда про героїчну минувшину рідного краю. Під час перебування в Петербурзі, сумуючи за Україною, молодий поет пише про славних запорожців, сміливих і відважних захисників, роздумує над їхньою нелегкою долею та над майбутнім рідної землі. Так з'являються вірш «Думка» («Тече вода в синє море») та поема «Іван Підкова».

Пориньмо разом із Кобзарем у минуле й відчуймо дух козацтва.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Щоб викупити Тараса Шевченка з неволі, його друзі придумали благодійну лотерею. Загалом у цій справі було задіяно понад 20 осіб. Першим доброчинцем став художник Іван Сошенко. До нього приєднався художник Олексій Венеціанов, поет Євген Гребінка, композитор і оперний співак Семен Гулак-Артемівський, поет Василь Жуковський та ін.

Митці звернулися до художника Карла Брюллова й запропонували намалювати портрет Василя Жуковського. Цей портрет і розіграли в лотерею, а за отримані кошти викупили Шевченка.

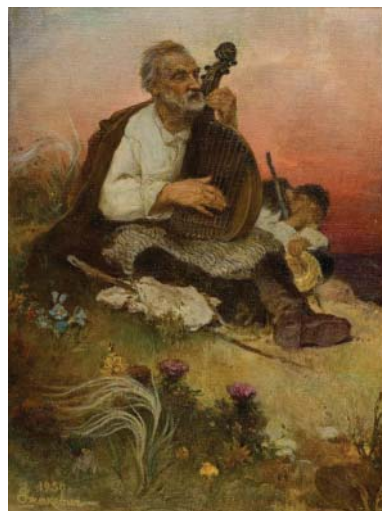
22 квітня 1838 р. поміщик Павло Енгельгардт одержав 2500 рублів (дуже велика на той час сума) і підписав відпускну Тарасові Шевченку.

ДУМКА

Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:

«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде –
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».

Сидить козак на тім боці,
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться –
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
Додому ключами.
Плаче козак – шляхи биті
Заросли тернами.

▲ Іван Їжакевич. Пісня
кобзаря (1950)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Тарас Шевченко народився в селі
А Калинівка В Кирилівка
Б Моринці Г Нагуєвичі
2. У вірші «Думка» («Тече вода в синє море...») згадано всіх близьких козаку людей, ОКРІМ
А батька Б матері В сестри Г коханої

АНАЛІЗУЄМО

3. Розкажіть, чому козак із твору Тараса Шевченка опинився на чужині? Що він там шукав?
4. Чому на чужині так важко й нестерпно? Для підтвердження відповіді наведіть рядки з тексту.
5. Поясніть, як ви розумієте сказане в такому рядку: «Пішов козак світ за очі». Який фразеологізм тут використано?
6. Що, на вашу думку, означає слово *доля*? Якою вона була в козака?
7. Чому, побачивши журавлів, козак гірко заплакав?
8. Яку мелодію ви обрали б до твору «Думка»? Чи співзвучна ця мелодія з настроєм і почуттями козака?

мелодія

сумна

радісна

журлива

батьора

весела

9. Випишіть із поезії спочатку епітети, а потім – метафори. Які з них найобразніші?

МІРКУЄМО

10. Води річок упадають у море, але назад не витікають. А чи зможе, на вашу думку, козак, поїхавши на чужину, повернутися додому? Чому?
11. Прочитайте два останні рядки вірша. Яку основну думку в них передано? Що символізують терни на битих шляхах?
12. Чи співзвучні думки й почуття козака з думками й почуттями самого Тараса Шевченка, коли той перебував далеко за межами України? Відповідь поясніть.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

13. Напишіть есе на тему «Чому для кожної людини рідний край наймиліший» (4–6 речень).
14. Складіть сенкан до образу козака з поезії «Думка». За потреби скористайтеся зразком в електронному додатку до підручника.
15. Роздивіться картину Івана Іжакевича «Пісня кобзаря». Як центральний образ картини та ліричний герой вірша Тараса Шевченка «Думка» близькі між собою по духу? Подумайте, чому Тарас Шевченко назвав свою першу поетичну збірку «Кобзар»?

ЦІКАВО ЗНАТИ

Іван Підкова – кошовий отаман, під керівництвом якого запорожці здійснили багато успішних морських походів на татарські й турецькі прибережні фортеці.

Потрапивши в юнацькому віці на Запорозьку Січ, Іван просто приголомшив козаків своєю багатирською силою. Він міг, ухопивши заднє колесо, зупинити запряжений найсильнішими кіньми віз або рогом вола пробити наскрізь дубові ворота. Крім того, був дуже розумний. Підковою його прозвали за те, що руками ламав підкови.

ІВАН ПІДКОВА

ПОЕМА

І

Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;

Минулося – осталися
 Могили на полі.
 Високії ті могили,
 Де лягло спочити
 Козацькеє біле тіло,
 В китайку¹ повите.
 Високії ті могили
 Чорніють, як гори,
 Та про волю нишком в полі
 З вітрами говорять.
 Свідок слави дідівщини²
 З вітром розмовляє,
 А внук косу несе в росу³,
 За ними співає.

Було колись – в Україні
 Лихо танцювало,
 Журба в шинку⁴ мед-горілку
 Поставцем кружала.
 Було колись добре жити
 На тій Україні...
 А згадаймо! Може, серце
 Хоч трохи спочине.

II

Чорна хмара з-за Лиману
 Небо, сонце криє.
 Синє море звірюкою
 То стогне, то виє.
 Дніпра гирло затопило.
 «Ануге, хлоп'ята,
 На байдаки! Море грає –
 Ходім погуляти!»
 Висипали запорожці –
 Лиман човни вкрили.
 «Граї же, море!» – заспівали,
 Запінились хвилі.
 Кругом хвилі, як ті гори:
 Ні землі, ні неба.
 Серце мліє, а козакам
 Того тільки й треба.

▲ Антін Манастирський.
 Запорожець (1932)

¹ **Китайка** – шовкова тканина, якою накривали полеглого козака.

² **Дідівщина** – тут: давні, дідівські часи.

³ «...**косу несе в росу**» – іде косити, поки роса, бо з росою косити набагато легше.

⁴ **Шинок** – невеликий заклад, де продавали на розлив спиртні напої, корчма.

▲ Ілля Рєпін. Козаки на
 Чорному морі (1908)

Пливуть собі та співають;
 Рибалка¹ літає...
 А попереду отаман²
 Веде, куди знає.
 Похожає вздовж байдака³,
 Гасне люлька в роті;
 Поглядає сюди-туди –
 Де-то будуть роботи?
 Закрутивши чорні уси,
 За ухо чуприну,
 Підняв шапку – човни стали.
 «Нехай ворог гине!
 Не в Синопу⁴, отамани,
 Панове молодці,
 А у Царград⁵, до султана,
 Поїдемо в гості!»
 «Добре, батьку отамане!» –
 Кругом заревіло.
 «Спасибі вам!»
 Надів шапку.
 Знову закипіло
 Синє море; вздовж байдака
 Знову похожає
 Пан отаман та на хвилю
 Мовчки поглядає.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У рядках

Було колись – в Україні
 Ревіли гармати...

провідним художнім засобом є

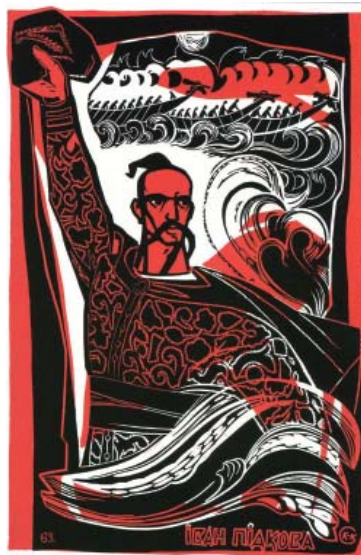
А метафора **Б** порівняння **В** епітет **Г** анафора

2. Іван Підкова мав козацьке звання

А осавули **Б** сотника **В** отамана **Г** полковника

3. Розташуйте в правильній послідовності епізоди поеми «Іван Підкова».

А	Б	В	Г
Дружнє козацьке побратимство	Згадка про колишню славу козаків	Сміливий отаман Іван Підкова	Опис бурхливого моря

▲ Софія Караффа-Корбут. Ілюстрація до твору Т. Шевченка «Іван Підкова» (1963)

¹ **Рибалка** – тут: (діалектне) чайка.

² **Отаман** – тут: ватажок козацького війська.

³ **Байдак** – великий човен, яким плавали по річках і морю.

⁴ **Синопа** – Синоп. Портове місто в Туреччині.

⁵ **Царград** – інші назви: Константинополь, Стамбул, у часи запорозьких козаків столиця Туреччини.

АНАЛІЗУЄМО

4. Про яке славне минуле згадує Тарас Шевченко в поемі «Іван Підкова»?
5. Прочитайте виразно першу частину поеми. Знайдіть анафору. Яка її роль у тексті?
6. Поясніть, як ви розумієте слова про те, що колись запорожці *«панували, добували і славу, і волю»*.
7. Прочитайте виразно вголос опис моря. Знайдіть у цьому описі гіперболу та поясніть, для чого автор використав цей художній засіб.
8. Розкажіть, який задум виношував Іван Підкова. Про що отаман радиться з козаками?
9. Доведіть, посилаючись на текст, що козаки не бояться труднощів, що вони відважні, рішучі й навіть під час морської негоди люблять співати.
10. Як називають Івана Підкову козаки? Наведіть відповідну цитату з тексту. Про що свідчить таке звертання?
11. Які епітети ви можете дібрати для характеристики образу Івана Підкови? За потреби скористайтеся поданою нижче довідкою.

мужній, відважний, відчайдушний, досвідчений,
справедливий, розумний, упевнений, урівноважений,
розважливий, цілеспрямований

12. Хтось із вас має виписати з тексту 2–3 метафори, а хтось – 2–3 епітети. Обмінуйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

13. Чи можна поему «Іван Підкова» назвати історичною? Обґрунтуйте свою думку.

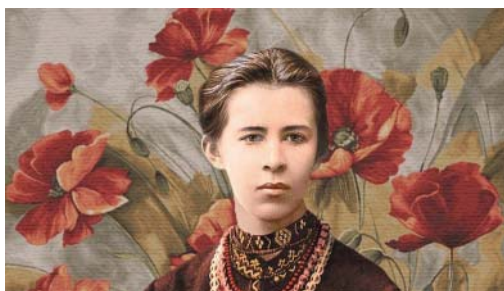
МІРКУЄМО

14. Доведіть на основі тексту, що стосунки отамана Івана Підкови з козацьким побратимством є довірливими, демократичними, рівноправними.
15. Чому Іван Підкова вирішує пливати не до Синопа, а до Царгорода? Про що це свідчить? А чому він не дочекався, поки море буде спокійним і тихим?
16. До чого, розповідаючи про забуті сторінки української історії, Тарас Шевченко спонукає своїх сучасників і майбутні покоління українців. Чи актуальною є поема «Іван Підкова» для сучасного читача?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

- 17.** Розгляньте ілюстрації до твору «Іван Підкова». Яка з них вам подобається найбільше? Які моменти поеми Т. Шевченка вони ілюструють? Підготуйте невелику розповідь про морські походи козаків на основі картин та поеми «Іван Підкова».
- 18.** Підготуйте, скориставшись електронними джерелами, невелику мультимедійну презентацію найкращих робіт Шевченка-художника (за бажанням).

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(Справжнє ім'я та прізвище
Лариса Косач)
(1871–1913)

Леся Українка народилася 25 лютого 1871 року в м. Новограді-Волинському на Волині в сім'ї Косачів. Її мама – відома письменниця Олена Пчілка, перекладачка, фольклористка, а батько – громадський діяч, юрист.

У родині Косачів було шестеро дітей. Батьки прищеплювали дітям любов до рідної мови, повагу до української культури, народних звичаїв і обрядів, усної народної творчості. У чотири роки Леся вже читала, у п'ять – створювала свою музику, у вісім – вишила батькові сорочку, у дев'ять – написала першого вірша «Надія».

Мама постійно заохочувала дочку до самоосвіти. Тож Леся, хоч ніколи й не вчилася в університеті, мала дуже високий рівень знань. Загалом знала понад десять іноземних мов, грала на фортепіано, виявляла інтерес до малювання.

Косачі часто влаштовували сімейні, літературні й народні свята. Душею цих заходів завжди була Леся. Вона писала сценарії, добирала костюми, готувала вистави. Улітку родина відпочивала в мальовничому селі Колодяжне на Волині. Тут дівчинка гралася з місцевими дітьми, купалася в озері, каталася на човні, прикрашала своє волосся квітами,

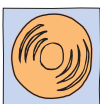
потай від рідних бігала в ліс, сподіваючись побачити красуню мавку.

Якось узимку вона випадково намочила ноги в крижаній воді. Спочатку боліла нога, потім – рука. Діагноз – туберкульоз кісток. У неї були нестерпні болі. Тож іще змалку засвоїла правило: щоб не плакати, треба сміятися.

Цікаво, які настрої і почуття подарує нам поезія геніальної українки?

ЦІКАВО ЗНАТИ

Леся Українка могла б стати першою українською жінкою-композиторкою, бо мала абсолютний слух і надзвичайний хист до музики. У 5 років почала грати на роялі й написала музичну п'єсу. Але через важку хворобу змушена була відмовитися від гри на фортепіано.

Віртуальна екскурсія. Скориставшись електронним додатком до підручника, ви можете здійснити цікаву віртуальну подорож «Стежками Лесі Українки».

МРІЇ

(Скорочено)

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.

Тільки дивно, що не принци,
Таємницею укриті,
Не вродливі королівни
Розум мій очарували.

Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, сперечника¹ зваливши,
Промовляють люто: «Здайся!»

Погляд мій спускався нижче,
На того, хто розпростертий,
До землі прибитий списом,
Говорив: «Убий, не здамся!»

▲ Наталя Наусевич.
Лицар (2017)

¹ Сперечник – супротивник.

Не здававсь мені величним
Той завзятий, пишний лицар,
Що красуню непокірну
Взяв оружною¹ рукою.

Тільки серце чарувала²
Бранки³ смілива відповідь:
«Ти мене убити можеш,
Але жити не примусиш!»

Роки любії, дитячі,
Як весняні води, зникли,
Але гомін вод весняних
Не забудеться ніколи.

¹ Ору́жний – озброєний.

² Чарува́ти – тут:
захоплювати, вражати
кого-небудь чарами.

³ Бра́нка – полонена
жінка, дівчина.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Відгадайте зашифроване слово. Як це слово пов'язано з віршем «Мрії»?

2. Лірична героїня вірша «Мрії» більшу увагу звертає на
А величних переможців	В підкорених, але незламних
Б таємничих принців	Г красивих королів

3. У рядках

*Роки любії, дитячі,
Як весняні води, зникли...*

провідним художнім засобом є

А метафора **Б** гіпербола **В** порівняння **Г** уособлення

АНАЛІЗУЄМО

4. Чому лірична героїня поезії любила читати про «вік лицарства»? Яким, на вашу думку, повинен бути лицар?
5. Прочитайте уривок вірша, починаючи від слів «Я дивилась на малюнках...» до слів «...Говорив: "Убий, не здамся!"». За кого вболівала лірична героїня? Чому саме?
6. Через що бранка не сприйняла пишного лицаря? Як вона йому відповіла?
7. Чим читача приваблює образ полонянки? Чи сповнена вона духом нескореності?
8. Знайдіть у тексті рядки, що виражають основну думку твору.
9. Чи можна, на вашу думку, вважати, що ліричною героїнею поезії «Мрії» є сама Леся Українка? Поясніть свою відповідь.

МІРКУЄМО

10. Що спільного в образі дівчини-полонянки з поезії «Мрії» та в художньому образі червоної калини з пісні «Ой у лузі червона калина похилилася»?
11. Поміркуйте, чи безслідно зникають дитячі роки. Можливо, після них щось залишається. Як про це сказано в поезії Лесі Українки?

ЯК ДИТИНОЮ, БУВАЛО...

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.

«Що, болить?» – мене питали,
Але я не признавалась –
Я була малою горда, –
Щоб не плакати, я сміялась.

А тепер, коли для мене
Жартом злим кінчиться драма
І от-от зірватись має
Гостра, зловна епіграма¹, –

Безпощадній зброї сміху
Я боюся піддаватись,
І, забувши давню гордість,
Плачу я, щоб не сміятись.

▲ Деніел Ріджвей Найт. Збір польових квітів (поч. XX ст.)

¹ Епігра́ма – тут: (застаріле) зле й дотепне зауваження про кого-, що-небудь.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Відгадайте зашифроване ім'я та прізвище. Який псевдонім обрала для себе ця людина?

Л А , 🌻 , 🐝 К 🐝 Ч

АНАЛІЗУЄМО

2. На скільки частин можна умовно поділити вірш «Як дитиною, бувало...»? Назвіть ці частини.
3. Які риси вдачі лірична героїня проявляла з раннього дитинства? Оберіть з-поміж запропонованих. Поясніть свою думку, посилаючись на текст.

мужність

непосидючість

гордість

упертість

терплячість

4. Що означає слово *епіграма*? Як ви вважаєте, чому в ліричній героїні виникало бажання її використати? Чи здатна вона в дорослому віці стримати себе від необережного слова?

5. Оберіть рядок, яким можна описати ліричну героїню поезії «Як дитиною, бувало...». Обґрунтуйте свій вибір.

А Доросла людина, яка нікому не хоче чинити зла.

Б Сильна духом людина, яка в житті здатна долати труднощі.

В Слабка духом людина, яка потребує допомоги інших.

МІРКУЄМО

6. Поміркуйте, чи змінилися з віком і як саме погляди ліричної героїні. Підтвердіть свої думки цитатами з тексту.

7. Сформулюйте основну думку вірша «Як дитиною, бувало...» Лесі Українки.

8. Роздивіться картину Деніела Ріджвея Найта «Збір польових квітів» і поміркуйте, який спосіб відновлення душевної рівноваги після життєвих драм обрала лірична героїня вірша Лесі Українки, а який – героїня художнього полотна. Що між ними спільного?

ТИША МОРСЬКА

В час гарячий
полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певно, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певно, тут не чули зроду,
Що бува негода
в світі!

Тиша в морі...
ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.

З тихим плескотом на берег
Рине хвилечка перлиста;
Править хтось малим
човенцем,
В'ється стежечка злотиста.

Править хтось малим
човенцем,
Стиха весла підіймає,
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.

Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом
поплисти!

Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.

Не страшні для мене вітри,
Ні підводнії каміння, –
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.

▲ Іван Айвазовський. Неаполітанська затока (1841)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Лірична героїня поезії «Тиша морська» мріє потрапити
А на безлюдний острів В у край вічного проміння
Б на морський берег Г на вершину гори
2. Спостерігаючи за човником, ліричній героїні здається, що з його весел спадає
А морська вода В риболовна сітка
Б щире золото Г срібне проміння

АНАЛІЗУЄМО

3. Якою уявляє лірична героїня дивну країну світла й блакиті? Як про це сказано в тексті?
4. Доведіть рядками з тексту, що лірична героїня не боїться морської подорожі.
5. Знайдіть у вірші й зачитайте рядки, якими передано абсолютний спокій і тишу на морі. Чи часто таким буває море в реальному житті?
6. Порівняйте пейзажі, змальовані у творах «Тиша морська» та «Іван Підкова». Чим ці описи різняться?
7. Знайдіть у тексті зменшувально-пестливі слова. З якою метою їх використано?
8. Проведіть **гру «Епітет»**. Утворіть дві команди. Гравці кожної команди мають знайти і записати у зошит епітети разом із тими словами, яких вони стосуються. Наприклад: *небо ясне*. За кожне правильно виписане сполучення – 1 бал. Виграє команда, гравці якої наберуть якнайбільшу кількість балів.
9. Поясніть, про який шлях ідеться в рядках «*тим шляхом, що проложило ясне сонце через воду*»? Чи доводилося вам бачити такий шлях, прокладений сонцем чи місяцем?
10. Розкрийте символічне значення поданих художніх образів із твору «Тиша морська».

мале човенце

Образи

золотиста стежечка

підводнії каміння

край вічного проміння

11. Розгляньте картину Івана Айвазовського «Неаполітанська затока». Що ви помітили спільного в зображеному на полотні й у змальованому в поезії Лесі Українки? Уявіть, що вас попросили намалювати ілюстрацію до вірша «Тиша морська». Поміркуйте, які кольори переважали б на вашому полотні.

МІРКУЄМО

12. Як ви думаєте, чому інколи люди хочуть попливти / поїхати / полетіти в далеку невідому країну? Що їх там приваблює? Пригадайте художні твори, кінофільми, у яких головні герої чи героїні потрапляли в невідому країну або навіть на невідому планету. А в яку незвичайну країну хотіли б помандрувати ви?

СПІВЕЦЬ

Пишно займались багрянні зорі
Колись навесні,
Любо лилися в пташиному хорі
Пісні голосні;

Грала промінням, ясним самоцвітом
Порання роса,
І усміхалась весняним привітом
Натури¹ краса.

Гордо палала троянда розкішна,
Найкраща з квіток, –
Барвою й пахом вродливиця пишна
Красіла² садок.

А соловейко троянді вродливій
Так любо співав,
Голосом дивним співець чарівливий
Садки розвивав;

Слав до вечірньої зорі прощання,
Що гасла вгорі,
Ще ж голосніше співав на вітання
Поранній зорі...

▲ Юзеф Мехоффер. Сонце в травні (1911)

¹ Нату́ра – тут:
(заста́ріле) природа.

² Красі́ти –
прикрашати.

Вже пролетів, немов пташка зальотна,
Весняний той час, –
Осінь холодная, осінь вільготна¹
Панує у нас.

Тихо спускається нічка осіння, –
Година сумна;
Місяць холоднее кида проміння;
Здалека луна

Пугача² віщого крик – гук єдиний.
Діброва німа.
Де ж соловейко? де ж спів солов'їний?
Ох, де ж він? Нема!

В вирій полинув, де вічная вєсна,
Натхненний співець.
Вічно красує там рожка чудесна,
Там теплий вітрєць;

Глухо і смутно кругом на просторі,
Мій гаю сумний!
Кинув співець тебе в тузі та в горі,
Тебе й край рідний.

Тиша така тепер всюди панує.
Лиш в листі сухім
Вітер зітха, мов дріада³ сумує,
Із жалем глухим.

Чом я не маю огнистого слова,
Палкого, чому?
Може б, та щира, гарячая мова
Зломила зиму!

І розлягалась би завжди по гаю
Ясна-голосна
Пісня, й розквітла б у рідному краю
Новая весна.

Та хоч би й крила мені солов'їні,
І воля своя, –
Я б не лишила тебе в самотині,
Країно моя!

¹ Вільгóтний – тут:
вогкий, вологий.

² Пўгач – хижий
нічний птах ряду
совоподібних.

³ Дріа́да –
у давньогрецькій
міфології – німфа –
покровителька дерев.

▲ Марія Башкирцева.
Осінь (1883)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У поезії «Співець» згадано всі пори року, ОКРІМ
А весни Б літа В осені Г зими
2. Відгадайте зашифрований художній образ із поезії «Співець». Які епітети використовує Леся Українки для створення цього образу? Доповніть перелік ще кількома епітетами, дібраними самостійно.

АНАЛІЗУЄМО

3. Знайдіть і зачитайте вголос уривок поезії, у якому змальовано весняну пору. Що милує око й чарує слух ліричної героїні? Що вас найбільше приваблює в цьому описі?
4. Знайдіть і зачитайте вголос уривки поезії, у яких змальовано осінь. Чому навколо панує тиша й сум?
5. Порівняйте почуття ліричної героїні, коли вона споглядала картини весни та коли вона спостерігала за осінньою порою.
6. Що найбільше здивувало й засмутило ліричну героїню? Підтвердіть свою думку рядками з тексту.
7. Хтось із вас має виписати з поезії «Співець» слова, за допомогою яких авторка передає смуток і жаль, а хтось – слова, за допомогою яких передано радість і задоволення. Ознайомте одне одного з результатами своєї роботи.
8. Яким способом лірична героїня хотіла б повернути весну?
9. Чому лірична героїня протиставляє себе солов'ю?
10. Як ви думаєте, кого зображує авторка в образі солов'я та що уособлює в творі пишна троянда? За потреби скористайтеся підказками, обравши один чи два правильні варіанти.

митець, поет, переможець, художник,
Україна, рідна земля, сад, дівчина

11. Наведіть приклади персоніфікацій, використаних у вірші «Співець». Поясніть їхню роль у творі.

МІРКУЄМО

12. Прочитайте останню строфу вірша й поясніть, як ви її розумієте. Поміркуйте, чи можна вважати позицію ліричної героїні патріотичною.

- 13.** Прочитайте три речення, подані нижче. У якому з них висловлено основну думку поезії «Співець»? Поясніть свою відповідь. З якою метою, на ваш погляд, Леся Українка написала цей твір?

1. Восени дуже сумно й самотньо, тому найкраща пора року – весна.
2. Справжній поет не повинен у скрутну хвилину залишати рідну землю.
3. Без птахів, які відлітають у теплі краї, життя стає сумним і невеселим.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

- 14.** Роздивіться картини Юзефа Мехоффера «Сонце у травні» та Марії Башкирцевої «Осінь» і проаналізуйте загальний настрій цих робіт. Чим вони перегукуються з віршем «Співець» Лесі Українки?
- 15.** Використовуючи картини українських художників або фотоілюстрації, підготуйте презентацію (5–6 слайдів) до одного з віршів Лесі Українки. Текст продекламуйте самостійно або розмістіть друковані рядки на окремих слайдах. Можете дібрати музичний супровід.

СТАНІСЛАВ ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ

(Народився 1950 р.)

Станіслав Чернілевський народився на Вінниччині в багатодітній сім'ї. За словами самого письменника, він з'явився на світ поміж двох річок: між невеличкою річкою Жван із її мілинами й глибинами та могутнім і тихим Дністром із його вирами та потужною течією. Саме мальовнича краса рідного краю сприяли розвитку поетичного таланту. У четвертому класі Станіслав написав свій перший вірш (про Тараса Шевченка), і цей твір надрукували в місцевій газеті.

Навчався на філологічному факультеті Вінницького педагогічного інституту та на кінорежисерському факультеті

Київського театрального інституту. Працював на Київській кіностудії художніх фільмів імені О. Довженка, режисером і редактором одного з центральних телевізійних каналів, де відповідав за дубляж (озвучування) іноземних фільмів українською мовою.

Чернілевський – учасник Революції гідності; отримав кульові поранення в лютому 2014 року на майдані Незалежності.

Відчуймо тепло домашнього затишку у віршах Станіслава Чернілевського, які увійшли до його першої поетичної збірки «Рушник землі».

ТЕПЛОТА РОДИННОГО ІНТИМУ...

Теплота родинного інтиму.
Ще на шибax¹ досвіток не скрес².
Встала мати. Мотузочком диму
Хату прив'язала до небес.

Весело і з ляском серед печі
Полум'я гуляє по гіл्लю.
Ковдрою закутуючи плечі,
Мати не пита, чому не сплю.

Вже однак зникає гіркотина,
Не катує серце печія.
Знову я – малесенька дитина,
Мати знає більше, ніж я.

Матері розказувати не треба,
Як душа світліє перед днем
В хаті, що прив'язана до неба
Світанковим маминим вогнем.

▲ Юрій Журка. Біля вікна

¹ Шибa – шибка, скло в рамі вікна, дверей та ін.

² Скресати – звільнятися від криги.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Прокинувшись уранці, мама найперше	
А приготувала сніданок	В розбудила сина
Б розтопила в печі	Г прибрала в хаті

2. У рядках

*Весело і з ляском серед печі
Полум'я гуляє по гіл्लю*

провідним художнім засобом є

А анафора

В епітет

Б гіпербола

Г персоніфікація

3. Як ви розумієте сказане в рядках, поданих до другого завдання?

АНАЛІЗУЄМО

4. Посилаючись на текст вірша «Теплота родинного інтиму...», доведіть, що мама прокинулася ні світ ні зоря.

5. Від чого, на вашу думку, ліричному герою вірша найтепліше в батьківській хаті: від теплої ковдри, від полум'я в печі чи від материної ласки? Обґрунтуйте свою відповідь.

6. Поясніть, як ви розумієте такі рядки: «мотузочком диму хату прив'язала до небес»; «як душа світліє перед днем». Який художній засіб тут використано?

7. Як ви думаєте, якого віку ліричний герой поезії С. Чернілевського: дитячого, юнацького чи дорослого? Для доказу наведіть рядки з тексту.

8. Розкажіть, як мама виявляє турботу про свого сина.

9. Знайдіть у тексті слова зі зменшувально-пестливими суфіксами. З якою метою автор використовує ці слова?

▲ Юрій Пацан. Замело

МІРКУЄМО

10. Опишіть настрій ліричного героя твору. Коли, на вашу думку, доросла людина може відчувати себе дитиною?

11. Поясніть кожне слово назви вірша «Теплота родинного інтиму...».

12. Які цінності в українських сім'ях передаються від батьків до дітей? Які із цих родинних цінностей висвітлено у вірші Станіслава Чернілевського?

13. Проаналізуйте малярські роботи Юрія Журки «Біла вікна» та Юрія Пацана «Замело» і поезію Станіслава Чернілевського «Теплота родинного інтиму...». Що об'єднує життєві спогади митців? Який образ батьківщини створено у їхніх творах?

ВІРШОВАНА МОВА. СТОПА. ВІРШОВИЙ РОЗМІР

Ви вже знаєте, що художні твори пишуть віршованою або прозовою мовою. Віршована мова більш емоційна, експресивна, вона має своєрідну інтонацію та особливий темп, вона ритмічна, легка для запам’ятовування.

Пригадаймо

- Слова можна поділити на склади.
- Склад може бути наголошений і ненаголошений.
- У кожному складі обов’язково є голосний звук.
- У слові стільки складів, скільки в ньому голосних.

Віршована мова – це ритмічно організована мова з метою посилення її виразності й емоційності.

Ритмічність вірша досягається через закономірне повторення наголошених і ненаголошених складів у рядку.

Стопа – це одиниця виміру ритму віршованих рядків. Це два або три склади, з яких один наголошений і один або два ненаголошених.

Залежно від кількості складів у стопі й місця наголосу визначають віршовий розмір твору.

Стопи бувають *двоскладові* й *трискладові*. У шостому класі ми розглянемо лише ті стопи, у яких є два склади. Двоскладові стопи поділяють на два види: *ямб* і *хорей*. Ямб і хорей – це і є віршові розміри.

Віршові розміри	Будова стопи	Графічне позначення*
ямб	два склади, з яких другий наголошений	⌣ —´
хорей	два склади, з яких перший наголошений	—´ ⌣

*Наголошений склад позначаємо так: —´.
Ненаголошений склад позначаємо так: ⌣.

Щоб визначити, яким розміром написано вірш, потрібно спочатку розставити наголоси в словах кількох рядків. Запишімо два рядки вірша С. Чернілевського «Теплота родинного інтиму...» і поставмо наголоси в кожному слові (для зручності наголошені склади виділено червоним кольором):

*Вéсело і з лѣском сéред пéчі
Пóлум'я гуляє по гіллѣ.*

Побудуємо схему цього вірша, позначаючи кожен наголошений і кожен ненаголошений склад (для зручності наголошені склади виділено червоним кольором):

—' ∪ ∪ ∪ —' ∪ —' ∪ —' ∪
—' ∪ ∪ ∪ —' ∪ ∪ ∪ —'

Відразу помітно, що в кожному рядку найчастіше повторюються групи з двох складів: перший наголошений, а другий ненаголошений. Вертикальними рисками (/) можна відокремити кожен стопу:

—' ∪ / ∪ ∪ / —' ∪ / —' ∪ / —' ∪
—' ∪ / ∪ ∪ / —' ∪ / ∪ ∪ / —'

Отже, цей вірш написано хореем, бо стопа складається з двох складів, перший із яких наголошений.

Іноді у віршах, написаних ямбом чи хореем, поряд опиняються два ненаголошені склади (графічно позначаємо так: ∪ ∪). *Двоскладову стопу без жодного наголошеного складу називають піріхієм*. Пірихій – це виняток в окремому рядку поезії. Також у кінці рядків ямб чи хорей може бути неповним, тоді кажуть, що в рядку *неповна стопа*.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Ямб – двоскладова стопа з наголошеним другим складом.

Хорей – двоскладова стопа з наголошеними першим складом.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що таке стопа?
2. Скільки складів може бути в кожній стопі?
3. Які є види двоскладових стоп?

АНАЛІЗУЄМО

4. Чим подібні та чим відмінні ямб і хорей?
5. Що таке пірихій? Чи може вірш бути написаний лише піріхієм?
6. Визначте віршовий розмір поезії Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати...» за поданими рядками.

*Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть.*

ЗАБУЛА ВНУЧКА В БАБИ ЧЕРЕВИЧКИ...

Забула внучка в баби черевички...
Дитячим сміхом бризнувши в зело¹,
За повелінням вікової звички
Перекотилось літо за село.

Махнуло рученя на бензовозі² –
І курява вляглась після коліс.
А бабка все стояла на дорозі,
Хустиною торкаючись до сліз.

І вийшли в небо зорі-жаровички,
І тихо бабка посеред села
Малесенькі дитячі черевички
У спорожнілу хату занесла.

Лягла собі. І світло не світила.
Торкнулась черевичків перед сном –
І осінь їй тихенько опустила
Горіховий листок перед вікном.

▲ Гаетано Беллей. Бабуся і внучка (кінець XIX ст.)

¹ Зело – (застаріле, поетичне) зелень, насамперед трава.

² Бензовбз – спеціально обладнана машина для перевезення пального для автомобілів.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У вірші «Забула внучка в баби черевички...» відображено
А сторінки історії В картини природи
Б родинні цінності Г думки про майбутнє

АНАЛІЗУЄМО

2. Чи сподобалася вам поезія «Забула внучка в баби черевички...»? Якщо так, то чим саме? Які почуття у вас виникли?
3. Як ви розумієте такі рядки з вірша: «перекотилось літо за село»; «осінь їй тихенько опустила горіховий листок перед вікном»? Який художній засіб тут використано?
4. Знайдіть і зачитайте фрагмент твору, де описано прощання внучки з бабусею. Який настрій у цей момент у бабусі, а який – у внучки? Із чого це видно?
5. Який жест бабусі перед сном передає її велику любов до внучки?

6. Охарактеризуйте образ осені. Поміркуйте, як вона ставиться до бабусі. Наведіть відповідні рядки з тексту.
7. Кожен / кожна з вас має знайти у вірші й виписати в зошит слова зі зменшувально-пестливими суфіксами. Поясніть, з якою метою автор використав їх у тексті. Зіставте із сусідом / сусідкою по партії свої записи й визначте, хто з вас правильно виписав / виписала найбільше таких слів.
8. Визначте віршовий розмір твору «Забула внучка в баби черевички...». Чи є в ньому пірихій?

МІРКУЄМО

9. У вірші «Забула внучка в баби черевички...» образ осені та образ бабусі ніби доповнюють один одного, бабуса й осінь як давні знайомі. Що, на вашу думку, спільного між цими двома художніми образами?
10. Про що нагадує С. Чернілевський і дорослим, і дітям та до чого їх спонукає своїм віршем?
11. Поміркуйте, чим вірш «Забула внучка в баби черевички...» подібний до вірша «Теплота родинного інтиму...».

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

12. Напишіть невеликого листа (5–7 речень) бабусі, дідусеві або іншій близькій людині, з якою ви давно не бачилися.
13. Складіть сенкан до слова *родина*. За потреби скористайтеся поданим зразком.

Родина.
Щаслива, міцна.
Піклується, любить, вірить.
Вона завжди тебе зрозуміє.
Затишок.

ІРИНА ЖИЛЕНКО (1941–2013)

Ірина Жиленко народилася в Києві, але дитинство її промайнуло в місті Звенигороді на Черкащині. Свій перший вірш написала ще у восьмирічному віці. Одразу після закінчення школи працювала вихователькою в дитячому садку й водночас навчалась у Київському державному уні-

верситеті імені Тараса Шевченка на філологічному факультеті.

Ірина Жиленко дуже гарно малювала, професійно займалася вокалом в університетській оперній студії та в аматорському хорі «Жайворонок» при Київській консерваторії, танцювала в ансамблі «Веснянка». Її перша збірка поезій «Соло на сольфі» засвідчила вагомий літературний талант дівчини. У своїх віршах авторка розповідає історії про казкових і міфічних істот. Наприклад, про гнома, який нібито живе в буфеті, а насправді – у дитячій уяві.

Літературознавці кажуть, що у творах Ірини Жиленко найбільше різноманітних барв. Зокрема, понад тисячу разів ужито назви кольорів. Переконаймося в цьому, поринувши у світ поетичного слова письменниці.

ЖАР-ПТИЦЯ

Сусідка моя – чарівниця –
годувала надвечір родзинками
у клітці золоту Жар-птицю
з очима-намистинками.

І як воно трапилось – хто його зна,
та тільки дверцят не замкнула вона.
Рвонулась на волю чудесна Жар-птиця.
І враз освітілась казково столиця.

Летіла все вище, так гарно, так вільно,
як в найзолотішім, найкращім мультфільмі.

Дорослим і дітям
яснішали лица:
«Як хороше жити
під сонцем Жар-птиці!»

І тільки ота трьохсотлітня ґава¹,
яка себе називала Павою²
(старезна, без ока, та ще й кульгава),
знайшла Жар-птицю непристойно яскравою.

І вся вороняча орава³
зчинила люту стрекотняву:

¹ **Ґава** – те саме, що ворона; (*перен.*) неуважна, нерозторопна людина; роззява.

² **Па́ва** – великий південноазіатський птах родини фазанових.

³ **Ора́ва** – великий гурт людей; юрба, натовп.

«Вона яскра-яскра-яскррава!
Таку чужу нескромну птицю
тримать годиться
тільки в клітці!»

Вже третій день – нема Жар-птиці.
І людям посмутніли лица.
О, не сумуйте. Її нема,
бо – розумієте? – зима.
Жар-птиця ж – птаха екзотична,
південна, до снігів незвична.
Ну, от і простудилась трішки.
Лежить вона терпляче в ліжку,
п'є молоко, клює родзинки,
чита «Барвінок» і «Мурзилку».
Пішли на лад у неї справи.
І скоро знов злетить вона
на злість лихим, кульгавим ґавам,
на новорічну радість нам!

▲ Марія Яненко. Жар-птиця. Петриківський розпис

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Павою в поезії «Жар-птиця» називала себе
А чарівниця Б ґава В Жар-птиця Г ворона

АНАЛІЗУЄМО

2. Яким чином Жар-птиця опинилася на волі? Як сприйняли люди її появу в небі?
3. Опишіть зовнішність ґави, посилаючись на текст поезії «Жар-птиця». Чи приваблює читача цей персонаж?
4. За що й чому ґава та вороняча орава почали критикувати Жар-птицю? Підтвердіть свою відповідь рядками з тексту.
5. Оберіть із-поміж поданих слів одне, яке найкраще підходить для характеристики ґави й воронячої орави. Поясніть свій вибір.

мужність

співчуття

гордість

заздрість

мудрість

6. Прочитайте рядки, у яких авторка пояснює відсутність Жар-птиці. Як ви думаєте, де ця пташка поділася?

МІРКУЄМО

7. Чи можна, на вашу думку, поезію «Жар-птиця» вважати казкою? Чому?

8. Кого символізує гава? Чи трапляються в реальному житті люди, подібні до неї? Чи приємно з ними спілкуватися? Відповідь поясніть.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

9. Прочитайте крилаті вислови. Поясніть, як ви їх розумієте. За потреби зверніться до словника. Опишіть усно життєву ситуацію, за якої можна було б ужити один із крилатих висловів.

- ▶ Красна пава пером, а людина – знанням.
- ▶ Нарядилася, як пава, а кричить, як гава.
- ▶ Хороша пава, та погана слава.
- ▶ Ні пава, ні гава.

10. Розгляньте картину Марії Яненко «Жар-птиця». У чому особливість петриківського розпису? Доберіть до картини власну назву – цитату з вірша Ірини Жиленко.

ПІДКОВА

Була зима. Ішов зелений сніг.

За ним – рожевий.

Потім – фіалковий.

І раптом протрюхикав¹
на коні Дідусь Мороз.

І загубив підкову.

Та не просту. А золоту.
Таким, на місяць схожим,
серпиком лежала, –
аж розгубились в небі літаки,
кричали: «Мама!» –
й крильцями дрижали.

А я знайшла. Сказала їй:

– Світи

тут, на вікні. Щоб все мені

збулося! –

Зійшлися і роззявили роти²
сімсот роззяв. Стоять вони
і досі...

▼ Юрій Прядко. Вечір. Зима.
Дорога

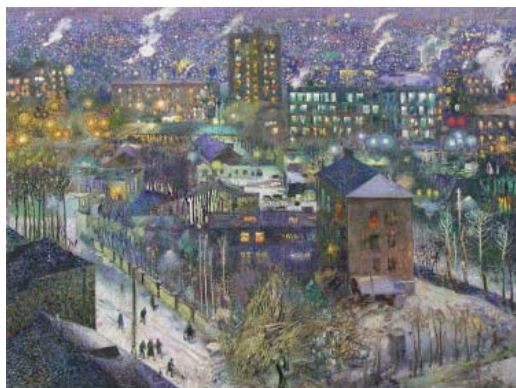
¹ Протрюхикати – бігти нешвидко, дрібною рисою (звичайно про коня).

² Роззявляти рота – (фразеологізм) виявляти велике зацікавлення, захоплення чи здивування, слухаючи когось або розглядаючи щось.

Круг них світився
то зелений сніг,
то голубий,
то ніжно-фіалковий.
Вони стояли вперто,
день при дні, –
зачарувала їх моя підкова.

Що ж, покладу підкову
в чемодан,
куплю я шубу. А тоді поїду
в Лапландію¹.
Хоч трішки і шкода,
вже так і буде –
віддам підкову Діду.

Оце і все. А сніг звичайним став.
Легкий і рівний, пада, пада, пада...
Роти закрили всі сімсот роззяв.
І розійшлись... І полягали спати.

▲ Віктор Зарецький. Місто праці (1979)

¹ Лапландія – холодний регіон на півночі Європи, який вважають батьківщиною Святого Миколая, Санта Клауса, Діда Мороза.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Здавна добрим знаком було знайти підкову на шляху й принести її додому. Ніхто не знає, чому саме підкову обрали за талісман. Одна з версій – за аналогією з підкованим конем. Цей шматочок металу убезпечує тварину від падіння, спотикання. Рух підкованого коня стає ритмічним, упевненим. Так само і людині на слизькій життєвій дорозі хочеться твердо стояти на ногах.

Інша легенда виникла в Стародавньому Єгипті. Коли фараон проїздив повз бурхливий натовп своїх підданих, коні, запряжені в колісницю, часом губили підкови. Ці підкови нібито були золоті. Зрозуміло, що людина, яка натрапила на таку знахідку, почувалася неймовірно щасливою.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Події в поезії «Підкова» відбуваються
А напередодні Різдва
Б під час русального тижня
В напередодні Нового року
Г після Великодня

2. Відгадайте зашифровані слова. Як вони пов'язані з поезією Ірини Жиленко?

АНАЛІЗУЄМО

3. Розкажіть, де розшукала знахідку лірична героїня та в який час доби було знайдено скарб. Що лірична героїня зробила зі своєю цінністю?
4. Ким або чим в уяві ліричної героїні можуть бути ті сімсот роззяв, які стали свідками її чарівної знахідки? Чому їх так багато? І як сталося, що вони всі приблизно в один час полягали спати? Запропонуйте кілька варіантів відповіді.
5. Порівняйте, яким зображено сніг на початку та наприкінці поезії «Підкова». Поясніть, чому наприкінці твору сніг став звичайним.
6. Що, на вашу думку, насправді є чарівнішим і красивішим: різнокольоровий сніг чи загублена підкова? Як вони пов'язані між собою та з описаними часом доби й порою року. Поясніть свою відповідь.
7. Чи причаровує роззяв сніг, який світиться різними кольорами? А золота підкова? Як це характеризує роззяв?
8. Розставте наголоси в словах останніх чотирьох рядків і визначте віршовий розмір поезії «Підкова». Чи є в ньому пірихій?

МІРКУЄМО

9. Поміркуйте, чому в ліричної героїні виникло бажання повернути підкову Діду Морозу. А що могло б трапитися, якби золота підкова залишилася в ліричної героїні?
10. Чому, на вашу думку, люди рідко помічають справжню красу й дива, які трапляються в житті?
11. Розгляньте картини Юрія Прядка «Вечір. Зима. Дорога» та Віктора Зарецького «Місто праці» і подумайте, до яких епізодів вірша «Підкова» вони можуть бути ілюстраціями. Поясніть свою думку.

ГНОМ У БУФЕТІ¹

Ти знаєш, у нашому домі,
в старому буфеті, давно
живе мій добрий знайомий —
старенький буфетний гном.

¹ Буфет – шафа для зберігання посуду, закусок, напоїв.

І ту́па, і плямка в куточку,
і дзвонить в буфетні шибки.
І в довгі засніжені ночі
нашіптує дітям казки.

³ **Фр́ант** – модник,
вишукано одягнений
чоловік.

ПОЕТИЧНИЙ ДИВОСВІТ

АНАЛІЗУЄМО

2. Добрим чи злим, на вашу думку, є старий гном? Із чого це видно?
3. Розкажіть, що гном робить у буфеті. Де він найбільше любить спати?
4. Випишіть із тексту поезії дієслова, які свідчать про присутність гнома в буфеті.
5. Доведіть, посилаючись на текст, що гном вміє підтримувати дружні стосунки.
6. Підготуйте характеристику образу гнома з вірша І. Жиленко як давнього мешканця людського будинку (за поданою схемою).

Ім'я → вік → зовнішність → заняття → уподобання → знайомі → риси характеру.
7. Побудуйте схему віршового розміру твору «Гном у буфеті». Чи є в ньому пірихій?

МІРКУЄМО

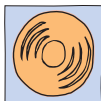
8. Поміркуйте, чи щасливий старий гном, змальований у поезії «Гном у буфеті»? Чи любить він своїх господарів? Чи виконує він свою місію?
9. Який із віршів Ірини Жиленко вам сподобався найбільше? Чим саме? Які настрої та почуття він передає?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

10. Проведіть конкурс декламаторів. Підготуйтеся до виразного читання одного з віршів Тараса Шевченка, Лесі Українки, Ірини Жиленко чи Станіслава Чернілецького. Декламувати поезію можна під музичний супровід. Дехто з вас може заздалегідь підготувати фотоілюстрації або малюнки й демонструвати їх на екрані під час конкурсу.

Для додаткового читання.

Ігор Калинець. «Стежечка», «Блискавка», «Криничка», «Дим».

Платон Воронько. «Пахне хліб», «Солодка вода».

Максим Рильський. «Запахла осінь в'ялим тютюном...», «Люблю похмурі дні...», «Збирають світлі, золоті меди...».

Олександр Бурбело. «Я лиш струна на арфі України», збірка «Золота росинка».

Мар'яна Савка. «Україна».

Іван Андрусак. «Розмова», «Зорі й місяць», «Колискова».

ЖИВИЛЬНІ ДЖЕРЕЛА МУДРИХ КНИГ

ТЕМАТИЧНЕ РОЗМАЇТТЯ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ

Прозові твори різноманітні за тематикою. Серед них є твори про природу, про тварин, про дружбу між однолітками, про стосунки між батьками й дітьми, про народні звичаї і традиції, про космічні пригоди, про фантастичні мандрівки на машині часу. А ще з прозових творів можна дізнатися про історичні події та особистостей: київських князів, запорозьких козаків, січових стрільців тощо.

Прозові твори можуть бути малого, середнього та великого обсягу. Наприклад, до творів малого обсягу належать легенда, переказ, казка, оповідання; середнього обсягу – повість; великого обсягу – роман.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

ПОВІСТЬ. ПОВІСТІ НА ІСТОРИЧНУ ТЕМАТИКУ

Повість – це розповідний художній твір, у якому досить широко змальовано життя одного чи кількох головних героїв протягом тривалого часу.

На відміну від оповідання, у повісті більш розгорнутий сюжет (може бути навіть кілька сюжетних ліній), більша кількість подій із життя головних героїв, більша кількість другорядних персонажів, наявні розлогі описи природи, тварин, предметів, місць дій, зовнішності персонажів. У повісті події можуть тривати кілька тижнів, місяців і навіть років.

зображення значної кількості подій із життя головних героїв

докладність описів і розповідей про події та персонажів

ОСОБЛИВОСТІ ПОВІСТІ

прозова
форма

середній
обсяг

тривалий
час дії

головних
героїв 1–3

Пригадайте, у 5 класі ви читали оповідання «Федько-халамидник» Володимира Винниченка, «Дивак» Григора Тютюнника, «Лось» Євгена Гуцала, а також повісті «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» Гали-

ни Малик, «Чарівний талісман» Всеволода Нестайка. Цього року ми познайомимось із героями повісті «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Ворониної, «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера» Ярослава Стельмаха. Усі ці твори вчать мріяти, фантазувати, рівнятися на хороших людей, розпізнавати добро і зло, підказують, як бути витривалими й долати труднощі.

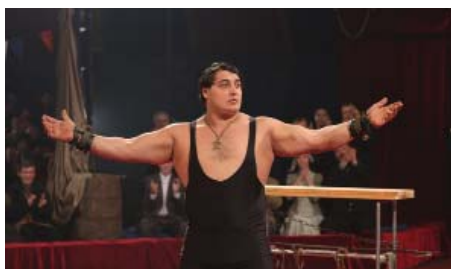
В українській літературі є багато повістей на **історичну тематику**. До таких належить і твір Володимира Рутківського «Джури козака Швайки», адже в ньому зображено певну історичну добу – Козаччину. Автор розповідає, як козаки жили в заплавах Дніпра, захищали рідну землю від татарських набігів, а також, як вони виховували юних козачат.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що таке повість?
2. Назвіть основні ознаки повісті.

АНАЛІЗУЄМО

3. Якою може бути тематика прозових творів?
4. Яку повість можна назвати фантастичною, а яку – історичною?
5. Розгляньте кадри з українських художніх фільмів. Поміркуйте, який із фільмів є історичним, а який – фантастичним.

▲ Кадр із фільму «Іван Сила» (режисер В. Андрієнко) (2013). Знято за повістю О. Гавроша «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу»

▲ Кадр із фільму «Захар Беркут» (режисер А. Сеїтаблаєв) (2019). Знято за однойменною повістю І. Франка

▲ Кадр із фільму «Фокстер & Макс» (режисер А. Матешко) (2019)

6. Чим повість відрізняється від оповідання?

Щоб стати хоробрими та мужніми захисниками і захисницями України, необхідно з дитячих літ гартувати своє тіло й душу, дотримуватись обіцянки, вивчати історію рідного краю.

- ◆ Що означає, на вашу думку, бути патріотом своєї держави? А бути її захисником / захисницею?
- ◆ Чи лише зі зброєю в руках можна захищати свою країну?

Нам відомі імена Богдана Хмельницького, Северина Наливайка, Івана Мазепи. А якими були найперші козаки? Звідкіля вони взялися?

Прочитавши повість «Джури козака Швайки», ми познайомимось з маленькими захисниками українського народу Грициком і Саньком, а також із невловимим козаком Швайкою. Їх на кожному кроці підстерігають небезпеки, але вони з честю виходять із найскладніших ситуацій.

ВОЛОДИМИР РУТКІВСЬКИЙ (1937–2021)

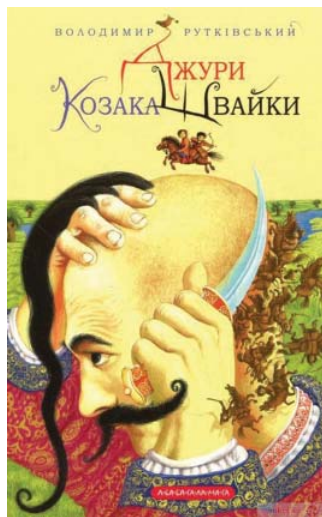
Володимир Рутківський народився на Черкащині. Жив і працював в Одесі. Написав багато цікавих прозових творів як для дорослих, так і для дітей. Наприклад, «Намети над річкою», «Друзі з лісової заплави», «Слуга Баби-Яги», «Гості на мітлі», «Сторожова застава», «Сині Води» тощо. Але літературну діяльність майбутній прозаїк розпочав із віршів, які він друкував у різних газетах, журналах, поетичних збірках.

У 2017 році за мотивами роману Володимира Рутківського було знято пригодницький фільм-фентезі «Сторожова застава». Фільм розповідає про сучасного школяра Вітька, який через загадковий портал часу потрапляє в минуле – на тисячу років назад, у часи Русі-України.

Неймовірна популярність до Володимира Рутківського прийшла після того, як у видавництві «А-ба-ба-га-ла-ма-

► Максим Паленко. Обкладинка книжки «Джури козака Швайки». Видавництво «А-ба-ба-га-ла-ма-га» (2014)

га» було надруковано його повісті «Джури козака Швайки», «Джури-характерники», «Джури і підводний човен». У першій із них ідеться про пригоди джур Санька й Грицика – молодітніх помічників і зброєносців козаків; у другій – про дивовижні здібності Санька – уродженого гіпнотизера, чародійника-характерника; у третій – про підводні козацькі човни, адже запорожці були майстрами на всі руки. За історичну трилогію «Джури» В. Рутківський став лауреатом

Національної премії імені Т. Г. Шевченка.

Пропонуємо вам познайомитися з дванадцятирічними козачатами з твору Володимира Рутківського «Джури козака Швайки» – Грициком і Саньком.

◀ Плакат до художнього фільму «Сторожова застава» за мотивами однойменного роману В. Рутківського (режисер Ю. Ковальов, кінокомпанія «Кінороб») (2017)

ЦІКАВО ЗНАТИ

Джура – в Україні в XVI–XVIII ст. – зброєносець, помічник у козацької старшини. Зазвичай джурами були молоді хлопці, які разом із козаками ходили в походи, брали участь у боях.

Характерник – козак-воїн, який володів магією. За повір'ями, характерники були чаклунами, зупиняли кров, ловили кулі голими руками, ходили по воді та вогню, годинами перебували під водою, ставали невидимими, гіпнотизували. Також бачили майбутнє. Одним із найбільших характерників вважають Івана Сірка.

Швайка – ручний інструмент чоботаря, товсте шило з дерев'яною ручкою для проколювання отворів у шкірі. Інколи назви предметів, національних страв, звірів, птахів, рослин тощо ставали прізвищами. Тому серед українських прізвищ і до сьогодні є такі, як Швайка, Шило, Піч, Перепічка, Борщ, Вовк, Чайка та ін.

ДЖУРИ КОЗАКА ШВАЙКИ

ПОВІСТЬ

(Скорочено)

Частина перша *Втеча з рідного дому*

У першій частині повісті зазначено, що події твору починаються в березні 1487 року. Татари женуться за Пилипом Швайкою – козацьким вивідником, який першим дізнається про ймовірні набіги ворогів і попереджає про це селян. Він визволяє людей із татарського полону та захищає місцевий люд від панської сваволі. Побратими називають його «невловимим, як вовк, і всюдисущим, як лис». Своє прізвище Пилип отримав за те, що, мовляв, штрикає турків-загарбників, мов швайка. На коні Вітрику поранений козак-лицар мчить у діброву, де вбиває Гафур-агу, котрий хотів із Швайки живцем здерти шкіру.

У селі Воронівка живуть двоє дванадцятирічних друзів – Санько і Грицик. Сирота Грицик, наслухавшись від дідів-пастухів, які колись козакували, розповідей про битви з татарами, мріє стати козаком, помститися загарбникам за своїх батьків, а головне – стати схожим на Пилипа Швайку, про подвиги якого багато чув. Санько з дитинства виявляє надзвичайні здібності: уміє подумки віддавати накази й прохання. Кажуть, минулого року його мама Мокрина билася поруч із воронівськими чоловіками й порішила аж трьох татар-нападників. Тепер, як пішла чутка про новий татарський набіг, вона геть втрачає спокій, бо дуже боїться за сина.

Пан Кобильський приїжджає у Воронівку, щоб забрати в людей усе їхнє майно ще до того, як набіжать татари. Але Грицик і Санько, рятуючи село від грабування, вигукують, що наближаються татари. Пан тікає, нічого не забравши. Хлопці розуміють, що мусять переховуватися, бо за такий обман Кобильський скарає їх на смерть.

У плавнях друзі зустрічають Пилипа Швайку. Славнозвісний вивідник бере хлопців із собою на Кам'яний острів, де жили козаки.

Частина друга На козацьких островах

НА КАМ'ЯНОМУ ОСТРОВІ

Під вечір вони вирушили вглиб дніпровських плавнів. Та перед тим Швайка скочив на Вітрика, випростався на повен зріст і довго вдивлявся з-під долоні в татарський степ. Схоже, Швайку щось дуже непокоїло. Нарешті він зістрибнув із Вітрика, узяв його за повід і повів в очерети.

Земля стала пружною, під ногами зачвакала твань.

Було тихо й парко. Після сухого степового повітря хлопцям стало важко дихати. Хтось, невидимий за очеретами, раз по раз гучно ляскав по воді. Чи бобри, чи велика риба.

Кілька разів до мандрівців долинали запитливо сердите рохкання, і тоді Пилип надовго завмирав, вслухаючись у байдужий, невпинний шурхіт густих очеретів.

Одного разу навіть вирішив повернути назад.

– Кабани тут люті, – пошепки пояснив він хлопцям. – Їх зараз краще оминати.

Але найбільше дошкуляли комарі. Тонкоголосими хмарами вони накидалися на мандрівців. Тож хлопці затято шмагали себе по обличчю, шиї та литках. Зрештою Грицик не витримав і намазюкав обличчя чорним намулом.

– Тепер не кусатимуть, – сказав він.

Санько подумав і теж намазюкав обличчя. І справді, комарі хоч і дзвеніли над ним, проте кусати перестали.

Пилип озирнувся на них і схвально хитнув головою.

– Справжні козаки, – сказав він. – Самі здогадалися?

– Та ні, – відказав Грицик. – У Воронівці всі так роблять, коли йдуть у болото.

А от Пилипа комарі не чіпали. Мабуть, тому, що він смалив люльку.

Незабаром очерети почали рідшати. Крізь просвіти зблискувала дніпровська блакить. Нараз в обличчя подув теплий вологий вітерець, і комарі кудись щезли.

▲ Острів Хортиця. Запоріжжя.
Фото

Мандрівці вийшли на берег. Заплава, що відкрилася перед ними, була подекуди покрита лататтям. За нею виднівся острів із звивистими берегами. На ньому гайками росли крислаті дерева. Понад берегом звисали до води кущі верболозу та очерети. У прогалинах між ними жовтів пісок. За островом, аж до самісінького небокряу, виблискувала під останніми сонячними променями неозора просторінь дніпровської води.

— От і прийшли, — сказав Пилип.

Він підніс до рота долоню і тричі прокричав пугачем. Затим помовчав і пугукнув іще раз.

У відповідь із глибини острова долинуло качине крякання. А через певний час гойднулися кущі біля низького, мабуть, болотистого берега, і на хвилі загойдався широкий, опецькуватий човен плоскодонка. У човні стояв здоровань у полотняній, розхристаній на грудях сорочці. Якусь мить він вдивлявся в прибульців, а тоді заходився шалено відштовхуватися довгою тичкою.

— Пилипе! — ще здалеку загукав він. — А щоб тебе мухи покусали! Ми тут уже таке передумали...

Човен із розгону вилетів на берег. Здоровань кинувся до Пилипа з обіймами — у того аж кісточки затріщали. Люлька випала з Пилипових вуст і задиміла в траві.

А здоровань то обіймав Пилипа, то відсторонював його й ляскав широкою долонею по плечу.

— Гей, живемо, друже!..

— Та постривай, бугаю бісів! — боронився Пилип. Нарешті він вирвався з обіймів і підняв люльку. — Як там Лимар?

— Та врятувався. І хлопців привів за собою. Каже, якби ти не взяв тих бузувірів на себе — не бачити б їм Дніпра. А ти ж сам як викрутився, га?

— То довга історія...

— Гаразд, розкажеш потім. О, а це що за чортенят привіз? Невже, утікаючи від татар, заодно і в пеклі побував?

«Чортенята» теж не зводили здивованого погляду із здорованя. Когось він їм нагадував. Нарешті одне з них блиснуло в усмішці білими зубами.

— А я вас знаю, — сказало воно голосом Грицика. — Ви Байлемів Василь, еге ж?

Василь ошелешено втупився в хлопців. Тоді повільно мовив:

– Щось у мене серед таких замазур знайомців не було. Ану, йдіть-но сюди!

Не встигли хлопці й отямитися, як вже тицьнулися писками у воду. А Василь пополоסקав ними, як ото жінки полощуть білизну, провів долонею по обличчю, зганяючи краплини, і знову поставив їх навпроти себе.

– Тепер інша справа, – сказав він. – Стривай, ти ж, здається, воронівським будеш? Чи не син тітки Мокрини?

Санько лише кивнув. Говорити він не міг. Лише відплював від трави, що разом із водою потрапила до рота.

– А ти, хлопче, постривай, – повернувся Василь до Грицика. – Та ти ж син Степана Кореня, чи не так?

– Так, – відказав Грицик.

– То це ж чи не про вас розказували, буцімто ви так перелякали нашого пана Кобильського, що той бідолаха аж за Переяславом зупинився?

– Це вони і є, – підтвердив Пилип.

– От молодці! А сюди чого потрапили?

– Більше їм діватися нікуди, – відказав за хлопця той же Пилип. – Ти ж пана знаєш. Таких жартів він не пробачає.

Василь у задумі почухав потилицю.

– Та знаю, – згодився він. – Але ж... у нас тут теж не мед із маслом їдять. Сьогодні живемо, а взавтра татарин належить. Чи ще якийсь бузувір.

– Нікуди їм більше податися, – повторив Пилип.

– Воно звісно... – зітхнув Василь. Тоді почастував хлопців легеньким потиличником і сказав: – Ну, гаразд, хай лишаються. Якось воно та буде.

Грицик аж підстрибнув.

– То ви... то ти що – береш нас у козаки? – запитав він.

– Ну, це ще треба заслужити...

З острова долинув легкий вітерець. Пилип принюхався.

– Кулішем пахне, – сповістив він.

– Та ним же, проклятуцим, – згодився Василь. – Нічого іншого хлопці варити не вміють.

– То чого ж ти тут нас голодом мориш? – обурився Пилип. – Ех, ти, господар!

Човен-плоскодонка, черпаючи облавками воду, рушила до острова. Трохи позаду з задовolenим пирханням плив Вітрик. Схоже, вечірнє купання в теплій дніпровській воді йому подобалося.

– Добре, що ти надибав нас, друже, – досі не міг заспокоїтися Василь. Він відштовхувався тичкою так, що неоковирний човен стрілою летів по сліпучій водній поверхні. – А то тут без тебе сам дідько ради не дасть.

У глибині острова палало багаття. На рогачках булькотів здоровенний казан. Навколо нього сиділо чоловік із десять. Вони запитливо втупилися в прибульців.

За деревами почулося голосне кінське іржання. Вітрик стріпнув гривую і подався в той бік.

– Ану, хлопці, вгадайте, кого я вам привіз? – запитав Василь і, не чекаючи відповіді, сповістив: – Самого Швайку зламав, от кого!

Ті, що сиділи довкола вогнища, хутко звелися на ноги і з шанобливим подивом оточили Швайку.

Проте ще більше були вражені Санько з Грициком. Як? Ось уже майже цілий день вони пліч-о-пліч із цією людиною разом ховалися від татар, діставалися до плавнів – і досі не знали, з ким зустрілися? Який сором!

Проте, схоже, соромно було не лише хлопцям. Біля вогнища похнюпився дядько з вогненною чуприною. Він лише зиркнув у бік Швайки й знову схилив голову.

– Що ж це ти, Мацику? – звернувся до нього Швайка. – Ніби ж маєш кебету в голові, а схопили тебе, мов малу дитину. Чи, може, до гурту не хотілося?

Вогненичубий Мацик важко зітхнув.

– Та я все чекав, що от-от мають підійти мої, – озвався він по паузі. – І вже з ними мав приєднатися до вашого гурту. А воно, бач, як вийшло...

Крім Мацика та Байлемового Василя тут були всі дорослі воронівські хлопці. Левко Заярний, і Володко Кривописко, і Перепічка з Одудом. Засмагли, подорослішали, хоча лише з місяць як пішли з Воронівки. Скидалося на те, що їм тут було краще, ніж удома.

Проте Санько з Грициком лише мигцем поглянули на них і повернулися до багаття. Друзі не могли відвести погля-

► Поштова марка «Козаки» (2020). Створена на основі мультфільму «Як козаки куліш варили» (автор сценарію та режисер Володимир Дахно)

ду від казана з кулішем. Це ж скільки днів вони не куштували гарячого!

Здається, про те саме думав і Швайка.

– Ви що – так і будете морити гостей голодом? – запитав він.

Василь Байлемів зняв казана з вогню. Затим підморгнув Левкові, і той метнувся кудись у темряву. Невдовзі повернувся з в'яленим судаком. А Кривопичко порився в попелі і витяг звідтіля запечену в глині дροхву.

– Непогано живете, – заздро сказав Швайка.

– Бо знаємо, хто нас охороняє, – відказав Василь. – Їжте, не соромтеся. У нас цього добра поки що вистачає.

Припрошувати йому не довелося. Дерев'яні ложки застукали по казанових боках, немов барабанні палички.

По вечері почалося розпитування. Левка Заярного цікавила Оксана з тарасівського кутка. Тиміша Перепічку – чи не передала мама хлопцями чогось смачного. У Байлемового Василя близьких родичів не лишилося, то ж він цікавився трохи дальшими. А таких виявилось чи не з півсела...

Спочатку Санько з Грициком відповідали досить бадьоро. Та врешті язики їм почали заплітатися, а неслухняні голови раз по раз падали на груди.

Врешті, Швайка не витримав:

– Ну, чого ви причепилися до дітей? Нехай посплять, буде ще час для розпитувань.

А далі хлопці вже й не пам'ятали, куди їх віднесли і хто укрити їх свиткою.

Серед ночі Грицик прокинувся. Виявляється, вони з Саньком лежали край берега на підстилці з сухої трави. Повівав легкий вітерець, і комарів майже не було. Багаття все ще горіло, а козаки тихо гомоніли між собою.

Вогненний Мацик ніяк не міг заспокоїтися.

– Дурень, от же ж дурень, – мабуть, уже вкотре картав він себе. – Гадав, що не сьогодні-завтра зі своїми яворівцями пристану до гурту. І де їх лиха година носить? Може, їх теж хтось злапав, як оце й мене...

– Мало того, що татари стали нам як кістка в горлянці, – зітхнув Заярний, – то ще й свої, схоже, грабують.

– Та які вони свої? – відмахнувся Перепічка. – Вони гірші від вовків!

– Вовків не чіпай, – застеріг його Швайка.

– Це ж чому?

– Тому, що зелений ще.

– До чого тут зелень? Хіба я не відаю, що страшнішого звіра, ніж вовк, немає? Коли вже унадиться, то не відстане, допоки всю отару не переріже. Що, не так?

– Так, та трохи не так, – пихнув люлькою Швайка.

Несподівано його підтримав Мацик.

– Ти, Тимоше, й справді помовчав би, – сказав він. – Бо не такий уже й страшний цей звір, як його малюють. Хто мене порятував? Вовк.

А Грицикові чи не вперше закортіло втрутитися в розмову дорослих. Звісно, не всі вовки страшні, особливо влітку. Он один із них скільки часу скрадався за хлопцями – і нічого, не з'їв. Гірші за вовків ті, хто прикидається ними.

Грицик лежав край берега, дивився на тьмяну дніпрову поверхню і пригадував усілякі жахи, які розповідали йому про вовків та вовкулак. І так йому стало моторошно від тих згадок, що хоч бери та й перебирайся поближче до багаття.

Проте підніматися не хотілося. Поруч затишно сопів Санько. Над ними миготіли зірки. Раз по раз крайнеба зблискували зірничі.

Грицик повернувся набік і сонно зітхнув. І тут його увагу привернув невиразний плюскіт. Щось кинулося у воду з боку плавнів і попливло до острова. Це щось пливло досить швидко. Над водою виднілася лише голова. Від неї навсібіч розбігалися сріблясті водяні вуса, підсвічені місячним промінням.

«Видра, чи що? – промайнуло в голові. – А може, якесь оленятко? От дурне. Тут же повно людей!»

Проте це була не видра й не оленятко. Коли голова підпливла трохи ближче, Грицик зрозумів, що це пес.

– Цюцю, – тихо проказав він. – На-на... Йди-но сюди...

Собача голова слухняно звернула до нього. За мить вона вибралася з води.

Грицик отетерів.

Над ним стояв не пес. Над ним стояв величезний вовк. Він обтрусився і зробив ще один крок до хлопця. Зблиснули здоровецькі ікла...

А козаки все ще тихо гомоніли навколо багаття. І раптом їх підкинув у повітря пронизливий вереск:

– Рятуйте!!!

ЦЕ БУВ ТИШКЕВИЧ!

З несподіванки звір відсахнувся від Грицика. Мабуть, він у житті ще ні разу не чув такого вереску. Про всяк випадок вовк примирливо крутнув хвостом-поліннякою, мовби хотів сказати: «Що ти, хлопче? Сам же покликав!»

Поруч здригнувся і здушено зойкнув Санько. Розбудили його холодні бризки, що долетіли від вовка.

А від багаття до них уже поспішали козаки. Попереду, вихоплюючи шаблю з піхов, біг Швайка. За ним із ломакою в руках поспішав вогненночубий Мацик.

Проте дивина – звір чомусь не злякався ані вогненного Мацика, ані шаблюки в Швайкових руках. Навпаки – він ще приязніше замахав хвостом і облизнувся.

Проте козаки ще не звикли до темряви і нічого не бачили.

– Що тут трапилося? – запитав Швайка.

– Он... – пробелькотів Грицик і тицьнув у вовка. – Виліз із води... Я гадав, що то пес...

Грицик був переконаний, що Швайка негайно підніме шаблюку і кине на лютого звіра. Або гарикне так, що того лизень злиже.

Проте Швайка не гарикнув і не замахнувся шаблюкою. Навпаки, придивившись до звіра, він уклав її в піхви, а тоді розвів руки так, мовби зустрів найкращого друга.

– Барвінку, – сказав він, – братику мій сіренький!

І вовк, цей здоровецький хижак зі страшними іклами, повівся, мов цуценятко. Він тонко заскавулів і кинувся Швайці на груди. А що був уже не цуценятком, а важким звіром, то Швайка ледве втримався на ногах.

– Барвінку, – лагідно примовляв він. Затим звернувся до Санька з Грициком: – Вовків, хлоп'ята, треба остерігатися. Але тільки не цього. Якщо, звісно, ви не татари.

Наперед пробився рудий Мацик. Він присів перед вовком і запитав:

– То це ти врятував мені життя? От спасибі, друже. Навіть не знаю, як тобі й дякувати.

І він простяг руку, аби погладити вовка. Проте в останню хвилину завагався і запитав:

– А він не відчикрижить мені руку?

– Здається, ні, – відказав Швайка. – Але гладити його не раджу. Та коли вже хочеш йому подякувати за своє спасіння, то дістань чогось смачненького.

Мацик зітхнув.

– Воно звісно... Але де ж я візьму того смачненького? Ті звірі обібрали геть до нитки.

– Потому благально глянув на воронівців:

– Хлопці, може, у вас щось знайдеться? То позичте, а я вам згодом все поверну.

Воронівці презирнулися і мовчки пірнули в темряву. А Швайка знову повернувся до багаття. Посадив поруч себе Барвінка й заходився вибирати з його шерсті реп'яхи.

– Ну й нахапався ти їх, голубе, – докірливо сказав він. – Де ж це ти встиг?

Барвінок у відповідь постукав хвостом по землі. Він дивився у той бік, куди подалися воронівці. Дививсь й облизувався. Схоже, здогадувався, за чим вони пішли.

А Грицик помітив, що Швайка відкидав не всі реп'яхи. Один клубочок – той, що збився біля правого вовчого вуха – він нишком заховав до кишені.

«Навіщо йому ті реп'яхи?» – здивувався Грицик.

Воронівці нанесли стільки, що, здається, вистачило б на десяток вовків. Проте Барвінок не розгубився і довів, що він – вовк не простий. За деякий час від ласощів залишилися самі кісточки. Та й тих згодом не стало.

Мацик дивився на Барвінка й посміхався.

– Добре, що я згадав, як ти нацьковував його на тих психів, – звернувся він до Швайки. – А то б уже давно годував раків.

– Згадав, та не те, – заперечив Пилип. – То ти на коня, схоже, нацькував. А на татарина треба інакше. Ось так...

І Швайка коротко, по-особливому свиснув. Тієї миті Барвінок скочив на ноги. Шерсть його стала дибки, а ікла зблиснули так, що воронівці злякано відсахнулися.

– Заспокойся, Барвінку, – поспішно мовив Швайка. – То я пожартував.

Вовк із докором поглянув на свого хазяїна, і, якби міг говорити, то, певно, сказав би: «Ну й дурні ж твої жарти, хазяїне!». Проте говорити Барвінок ще не навчився, то ж знову повернувся до кісток.

– Якби був хто з татар, то після свисту я навряд чи зміг би його зупинити, – пояснив Швайка. – Так що свистіти без потреби не радив би. А як ти, Мацику, здогадався, що він був поруч тебе?

– Я його побачив, – відказав Мацик. – Точніше, не його, а вогники, що відсвічувалися від очей. От і подумав: чим біс не жартує! Ет, мені б такого друга!

– Ну, таке треба заслужити, – ухилився Швайка від прямої відповіді.

– А де їх, таких учених, беруть? – поцікавився Перепічка.

Швайка примружив очі.

– Коли скажу, що біля вашого села – ти ж мені все одно не повіриш, – відказав він. – Чи не так?

Молоді воронівці зареготали. Цей Швайка, виявляється, неабиякий жартун! Хто ж бачив таких вовків у Воронівці? Ніхто. Мабуть, їх навчають десь у Переяславі чи навіть у самому Києві.

А Барвінок між тим наївся так, що на останню кістку вже й дивитися не міг. Він задоволено зітхнув, поклав велику голову на Швайчине коліно і заходився оглядати присутніх. Нарешті його погляд зупинився на Санькові. А той у свою чергу дивився на Барвінка і дивувався, як може подобатися звір, котрого хвилину тому боявся до смерті.

«Ти ж гарний вовк, – подумки звернувся Санько до Барвінка. – Ти сильний, прудкий і теж не любиш татар...»

Вовк насторожився. Якусь мить він пильно вдивлявся в Санькові очі. Тоді на знак згоди стукнув полінякою хвостом по землі. Скидалося на те, що він читає Санькові думки.

«Шкода, що ми з тобою не знайомі, – думав далі Санько. – А я хотів би, щоб у мене був такий друг...»

Зненацька Барвінок підвівся, підійшов до Санька і лизнув його в обличчя.

– Ти що? – здивувався Швайка. – На тебе, Барвінку, це не схоже. Чи ви знайомі?

– Та ні-і, – зніяковів Санько. – Я ото... подумав, який він гарний, і подумки сказав йому про це.

– Я теж сказав би, – зареготав Байлемів Василь. – Та тільки він чогось не підлизується до мене.

Швайка промовчав. Тільки якось по-особливому глянув на Санька. Так дивляться на те, що не вкладається в розум звичайної людини. Тоді швидко опустив очі й заходився розпалювати свою люльку. На Санька, здається, він більше не звертав уваги. Лише час від часу хлопець відчував на собі його хоч і миттєвий, проте чіпкий і насторожений погляд.

А за багаттям усе ще точилися розмови.

– От би знати, що то за сволота займається грабунками, – промовив Левко Заярний. – Ет, піймати б такого – зуби по всьому луку розлетілися б!

І тут Санька ніби блискавкою вразило. Зуби!

– А я знаю, хто це був, – вихопилося в нього. – Тишкевич це був, от хто! Він служить у пана Кобильського.

Козаки вражено втупилися в хлопця.

– Звідкіля ти це знаєш? – запитав Байлем.

– Він зубом цвикав, – пояснив Санько, – коли маму до льоху ховав. І той, старший із тих, хто на вас напав, теж цвикав.

– А й справді! – вигукнув Грицик. – І голос у нього знайомий. А я, Саньку, все думав, коли ми ховалися: де я чув цей голос?..

Швайка в цю розмову не встригав. Він про щось замислився. І, схоже, думки його витали далеко від цього острова. Затим нібито знічев'я він дістав із кишені реп'яховий клубочок і видобув із нього тонку полотняну смужку. Тоді так само байдуже, ніби шматочок березової кори, розгорнув її і заходився роздивлятися якісь закарлючки. По тому кинув смужку у вогнище.

Ніхто з воронівців не звернув ніякої уваги на ці Швайкові дії. Вони придумували для Тишкевича найстрашніші

кари – звісно, коли той потрапить їм до рук. Лише зіркі Грицикові очі стежили за кожним порухом Швайки. І коли смужка згоріла у вогнищі, Грицик нахилився до товаришевого вуха й прошепотів:

– А я знаю, чому Барвінок прибіг саме сюди. Він приніс Пилипові якусь звістку.

А Швайка все так само замислено дивився в багаття. Нарешті озвався:

– А в мене, хлопці, кепська новина для вас. Учора татари побували під Воронівкою.

Навколо багаття запала глибока мовчанка. Що таке татарський напад – знали всі. І чим він закінчується – теж знали...

САМІ НА ОСТРОВІ

Удосвіта дорослі вибралися з острова. Вирішили все ж простежити, як татари з полоненими будуть переправлятися через річку Псел. Може, і вдасться чимось допомогти землякам, котрі потрапили в біду. А оскільки сил було мало, (власне, їх зовсім не було), то постановили підняти на ноги всіх, хто козакував у плавнях неподалік від них.

– Десятки зо два промишляють на Зміїному острові, – сказав Швайка. – Стільки ж біля Чубарового і Татарського броду. Там Вирвизуб із хлопцями зупинився... Коли встигнемо, то до завтра наберемо з сотню чоловік...

– А ми? – озвався Грицик. – Ми теж хочемо з вами.

– Навіть не думайте, – відрізав Швайка. – Ця розвага не для дітей.

– Ми не діти, – набурмосився Грицик. – Ми з лука вміємо стріляти, правда ж, Саньку? І на шаблях б'ємося. І підкрадаємося так, що ніхто й не побачить.

– Ага, – підтримав Санько товариша. – Ви наскочите на татар, а ми тихенько, кущами підкрадемося до наших і розв'яжемо їх.

– Сидіть уже, визволителі, – відмахнувся від них Байлем. – Самі розв'яжемо, коли пощастить. А коли ні... Не слід вам ще й свої голови підставляти.

З кущів випірнув Барвінок. Схоже, вовк тільки-но поснідав. Він облизав закривавленого писка і запитально поглянув на свого хазяїна.

– А з тобою що робити? – присів перед ним Швайка. – Мабуть, теж хочеш із нами?

Барвінок махнув хвостом. Він не заперечував.

– Ні, друже, – сказав господар. – Залишайся-но краще й ти тут. Будете втрюх стерегти острів. Залишайся, зрозумів? Стережи! І господарем у тебе буде Санько. Санька слухайся! Чуєш – Санька!

Сонце ще й з-за плавнів не визирнуло, як острів спорожнів. Барвінок дивився услід господареві, аж доки той щез у лозах. Тоді позіхнув, розшукав якусь костомашу і заходився її обгризати. А хлопці прилягли біля пригаслого багаття й одразу поринули в сон.

Прокинулися вони від звичного скреготу. Барвінок догризав уже другу чи, може, десятую кістку. На хлопців він не зважав. Хіба що спочатку кілька разів запитливо зиркнув у бік Санька.

Певно, чекав якогось наказу. Проте сонний Санько на це був ще не спроможний. Остаточо прокинувся він лише тоді, коли Грицик вихлюпнув на нього ківш дніпрової води.

Перш за все хлопці заходилися вивчати острів. Він виявився значно більшим, ніж видавалося вчора, і значно зеленішим. Від плавнів його відділяла широка протока з лататтям. Лише в тому місці, звідкіля приплив Барвінок, вода була чиста й прозора. У глибині острова між двох дубів заховався курінь. Либонь, він стояв не перше літо, бо зарості ожини й глоду вкрили його так, що й углядіти було важко. Трохи осторонь, біля гранітної брили, була коптильня. Тут таки на палях висіло кілька окостів і низки в'яленої риби. У самому курені хлопці надибали на три барильця. Два з них виявилися порожніми, а третє було наполовину заповнене медом. У кутку валялося кілька старих арканів і щербата сокира з коротким держаком. За куренем на гіллі сушилася рибальська сіть і кілька ятерів¹.

Спочатку хлопці поводитися насторожено. Навіть Грицикові було моторошно. Раніше він гадав, що треба стерегтися лише татар. А тепер, виявилося, і серед своїх є не кращі. Тож за кожним кущем йому ввижалася небезпека. Сплесне риба хвостом – і Грицик миттєво озирається в

¹ Ятір – риболовне знаряддя у вигляді сітки, натягнутої на обручі, яке встановлюють на дно водоймищ.

► Заняття в літньому таборі для хлопчиків-джур, створеному з метою збереження звичаїв і традицій козаків часів Богдана Хмельницького. Фото

той бік. Прошарудить у кущах якесь звірятко – і йому ввижається, що до них підкрадається сам Тишкевич. Лише по доброму сніданку (з тих запасів, що їх залишили дорослі воронівці), Грицик трохи посміливішав.

– Слухай, Саньку, – сказав він. – А чого це ми з тобою тремтимо на кожен шурхіт?

– А я не тремчу, – відказав Санько і скосив очима на кущ, за котрим щось зашурхотіло.

– Та бачу, – ущипливо зауважив Грицик. – А я, знаєш, чого перестав боятися? Бо за Барвінком стежу. Коли була б якась небезпека – він би зразу насторожився. А так, бач, гасає, як твій Бровко навколо хати. А що це значить? А те, що нам тут боятися нема чого...

Після цих Грицикових слів страх дещо послабився. А коли хлопці добряче скупалися, то посміливішали настільки, що роздобули дві палиці й затіяли змагання на «мечах». І хоча зазвичай Грицик із таких двобоїв виходив переможцем, цього разу змагання закінчилися внічию. Бо варто було Грицикові притиснути Санька до берега, як у Барвінка загрозливо піднімалася верхня губа...

Грицик присів поруч із товаришем:

– Гарно на острові, правда? Аж шкода, що ми тут недовго пробуємо.

– Чому ж недовго? Он Швайка сказав Байлемові, аби той прийняв нас до ватаги.

– А що ми тут робитимем? Хіба ловитимемо рибу чи на бобра будемо полювати. Ні, Саньку, я цього не хочу. Я хочу бути таким, як Швайка. Щоб мене татари боялися.

Санькові теж хотілося стати таким, як Швайка. Проте мало чого людині хочеться!

– Малі ми ще, – зітхнув він. – Нам би, Грицику, у Воронівці ще трохи побути. Аж поки станемо дорослими.

– Не повернуся я туди, – відрізав Грицик. – Навіть коли пан Кобильський заспокоїться, все одно не повернуся. Що мені там робити? Нікого не лишилося, і всі, кому не ліньки, дають по шиї...

– Тільки не моя мама, – заперечив Санько. – І з сусідів ніхто тебе й пальцем не торкнувся.

– А дід Кібчик? Так за вухо крутонув, що й досі пече. А тут ні його нема, ні пана Кобильського. Навіть татар не видно. Татарин сюди не добереться. Його комарі заїдять. Або втопиться в болоті. Татари, знаєш, як боліт бояться?

– А Тишкевич? – нагадав Санько.

– А що Тишкевич? – трохи охолов Грицик. – Коли що – можна сховатися. Він нас тут довіку не розшукає. А ще краще – побалакати з Швайкою чи Байлемом і спіймати його. Тут йому не Воронівка, ніхто перед ним схилитися не стане. Правда, Барвінку?

Барвінок не відповів. Він підвівся, збираючись піти у своїх справах. І раптом завмер. Шерсть на ньому настовбурчилася, загрозливо зблиснули ікла.

Хлопці поглянули в той бік, куди дивився Барвінок, і мимоволі припали до землі.

Угору по течії піднімалися два човни. Вони пливли до острова. У човнах сиділо троє людей.

Про всяк випадок хлопці причаїлися за кущами. І добре зробили. Бо, коли човни підпливли трохи ближче, у передньому весляреві вони впізнали Тишкевича.

ТИШКЕВИЧ

Наблизившись до острова, Тишкевич зупинився і довго оглядав його. Нарешті гукнув:

– Гей, є хто-небудь?

Йому ніхто не відповів. Тільки в Барвінка, що приліг біля хлопців, ще більше настовбурчилася шерсть. Санько поклав руку йому на шию.

– Спокійно, Барвінку, – прошепотів він. – Може, погукають, та й попливуть далі.

Проте прибульці, здається, пливати далі не збиралися. Вони зачекали ще трохи. Тоді один із них, невисокий товстун, упівголоса мовив:

– Здається, тут нікого немає.

– Подивимось, – відказав Тишкевич. – Ану, за мною!

У кілька помахів весла він пристав до берега. Якусь мить прибульці стояли непорушно. Тоді, тримаючи наготові шаблі, подались углиб острова. Незабаром вони щезли за кущами. Лише час від часу до хлопців долинали їхні приглушені голоси.

– О, вогнище! – вигукнув один. – І, здається, курінь. Цікаво, що в ньому?

– Не заходь, – почувся голос Тишкевича, – встигнеш із козами на торг¹.

– І коні тут були, – відгукнувся з іншого краю третій. – Слідів на десяток коней набереться.

За якийсь час прибульці знову повернулися до човнів.

– Цікаво, куди вони могли дітися? – запитав низенький товстун. – Коли б неподалік ловили рибу чи били звіра, – коні стояли б тут.

– А я здогадуюся, – відказав наймолодший. У нього був шрам через усе обличчя і меткі очиці. – Напевно, подалися вистежувати татарву. Сподіваються відбити когось зі своїх. Отак, як минулого року. Еге ж, пане Юзефе?

Тишкевич повагом хитнув головою.

– Схоже на те, – сказав він. – І повернуться не раніше, аніж узавтра.

– Правильно, – згодився молодик.

– Отож слухайте мене. Ви зараз попливете далі. Там, за версту, повинен бути ще один острівець.

– Це той, де ми застукали михайлівських роззяв? – запитав товстун.

– Той самий. Коли щось знайдете, заберіть – і негайно сюди. А я поки тут показайную. – Товстун і наймолодший нерішуче Perezирнулися.

– А коли там хтось буде? – запитав наймолодший.

– Невже вам треба пояснювати, що робити? – хижо посміхнувся Тишкевич. – Коли їх чимало – то вдайте, ніби хочете стати козаками й шукаєте вільне місце для промислу. А коли один, то... – і Тишкевич провів долонею по горлянці. – Зрозуміло? А потім за лахи – і назад. А я на вас тут чекатиму.

¹ Встигнути з козами на торг (фразеологізм) – немає причини, потреби поспішати.

– І все ж, воно зручніше втрюх, – затявся товстун. Проте Тишкевич зиркнув на нього так, що той похапцем додав: – Добре-добре! Вважайте, пане Юзефе, що ми вже попливли...

За хвилину один із човнів щез за верболозом. Тишкевич провів їх похмурим поглядом, тоді ще раз роззирнувся довкола й неквапом рушив до куреня.

І тоді з-під ожинових кущів вигулькнули дві хлоп'ячі голови й одна вовча.

– Що будемо робити? – збуджено запитав Грицик. – Може, нацькувати Барвінка?

Санько заперечливо похитав головою.

– Ні. Тишкевич зараз насторожі. Ще, не приведи Боже, шаблею Барвінка зачепить. Зачекаймо, допоки він трохи заспокоїться.

Тієї миті з куреня долинув тріск. Схоже, Тишкевич відламав якусь тичку. Затим долинуло радісне бубоніння:

– З півсотні, не менше!

За хвилину Тишкевич вийшов із куреня. Став проти сонця і заходився розглядати в'язку лискучих бобрових шкурок.

– Княгині таких неносять, – задоволено зазначив він. Затим поклав в'язку біля входу і знову щез у курені.

Хлопці перезирнулися.

– Чи не збирається він із цією в'язкою дати драла¹? – запитав Грицик.

– Схоже, – відказав Санько. – Заберуть усе, як у того Мацика, і втечуть.

¹ Давати драла (фразеологізм) – швидко тікати, бігти.

З верболозу вигулькнув Барвінок. На животі підповз до хлопців і запитально зиркнув на Санька. «Наказуй, малий хазяїне, – промовляв увесь його вигляд. – Ну, чому ж мовчиш?»

А Санько і справді мовчав. Звісно, найлегше було б нацькувати Барвінка на злодія. Але дивитися, як вовк шматуватиме людину, навіть, коли ця людина Тишкевич... Ні, то було понад його сили.

Мабуть, про це думав і Грицик. Нараз очі його збуджено зблиснули.

– Слухай, Санько, а візьмімо його в полон! – прошепотів він.

– А як же ти його візьмеш? – засумнівався Санько. – Якби ж хто був із дорослих...

– А Барвінок навіщо? І лука в Тишкевича нема. А наші в кущах залишилися. А зробимо ми так...

Він прихилив голову до Санькового вуха і почав щось шепотіти. Барвінок переводив погляд із хлопців на курінь і при кожному шарудінні, що долидало звідти, його верхня губа загрозливо здригалася.

За хвилину хлопці напригинці прокралися до Тишкевичевого човна й заховали його в очеретах. Тоді взяли луки, і Грицик, уже не криючись, рушив до куреня, де досі вовтузився Тишкевич. А Санько з Барвінком зачайлися за ожиновими кущами неподалік від входу.

– Вийдете, як покличу, – наказав їм Грицик.

Він підійшов до куреня, зазирнув в отвір і спитав:

– Дядьку, а що ви тут робите?

Тишкевич смикнувся і блискавично вихопив ножа. Якийсь час міряв поглядом забрюханого худорлявого хлопчину, що тримав напоготові лука, і не міг вичавити з себе жодного слова.

– Аююю звідки ти взявся? – нарешті запитав він.

– Я до дядька приплив у гості, – відповів Грицик. – Він давно мене запрошував до себе. Аж дивлюся – хтось чужий порається в його курені. Ви хто будете?

– Я... це... ох, і налякав ти мене, хлопче! – почав Тишкевич, помалу наближаючись до Грицика. – Я подумав, було, що це татарин якийсь...

Його рука все ще стискала руків'я ножа.

– Не підходьте! – наказав Грицик і відступив на кілька кроків.

– Та ти що – не впізнав мене? – здивовано запитав Тишкевич. Він уже вибрався з куреня і покwapцем роззирнувся. На його вустах з'явилася посмішка – крім них, на острові нікого не було.

– Я ж товариш твого дядька, – сказав він. – Минулого року приїжджав до нього, невже він тобі не казав?

– Не підходьте, – повторив Грицик, піднімаючи лука. Проте Тишкевич начебто й не чув його слів. Він без поспіху наближався до Грицика і, хоча усмішка все ще грала на його вустах, очі наливалися жорстокістю.

– То оце теж приїхав, та, бач, не застав свого найліпшого друга, – продовжував теревенити він. – Та чого ти від мене тікаєш, хлопче? Не бійся, я ж тобі нічого поганого не зроблю. Краще посидьмо на травичці та почекаємо твого дядька. Я, знаєш, скільки веселих історій можу розказати про нього! О, твій дядько...

Тишкевич уже був за якийсь крок від Грицика.

– Саньку! – гукнув Грицик і націлив лука на Тишкевичеві груди.

Тишкевич озирнувся, і його щелепа повільно поповзла вниз. Звісно, не Санька він злякався, і не його лука. Тишкевич не вірив, що стріли дитячого лука можуть пронизати його наскрізь. Ну, хіба що подряпають. Адже рука дванадцятилітньої дитини зовсім не те, що рука дорослого козака...

Ні, таки налякав Тишкевича звір, що з'явився одночасно з другим хлопцем. Судячи з його вигляду, він уміє не тільки показувати зуби. І схожий на того, що недавно перегриз горлянку його коневі.

Тишкевич стиснув пальці на колодці ножа. У вовка настовбурчилася шерсть.

Тишкевич повільно опустив руку вздовж тіла. З одним вовком він, може, і впорався б. І з двома хлопцями теж. Але одночасно з усіма...

– Та ви що, хлопці, – спробував він посміхнутися. – Людина до вас у гості, а ви...

– Пізнаєте цього вовка? – запитав Грицик. – Це той, що розірвав коня, коли ви грабували Мацика.

На обличчі Тишкевича з'явився невдаваний подив.

– Якого Мацика, якого коня? – запитав він. – Щось ви мене не за того маєте. Я тут, хлопці, вперше. Ні, вдруге. Минулого літа теж був.

– Неправда, – сказав Грицик.

– Та щоб мене грім побив! – вигукнув Тишкевич. – Щоб мене нечиста взяла!

Санько розгублено поглянув на Грицика. Грицик виривався на Санька. Вони вже ладні були засумніватися в тому, Тишкевич це перед ними, чи, може, хтось інший. Бо ж самого Тишкевича вони бачили лише мигцем і як слід придивитися не встигли. Та й чи мало є людей на світі, схо-

жих один на одного? Он Санькові, наприклад, мати каже, нібито він – викапаний батько...

Проте збити Грицика з пантелику було не так просто.

– Е, ні, – сказав він. – Може, ви прикидаєтеся не тим, ким є насправді. Ви краще скажіть, як зовуть мого дядька!

– Демидом, – не замислюючись, відказав той, кого хлопці якусь мить тому мали за Тишкевича.

– А от і ні! – вигукнув Грицик. – Саньку, все ясно!

– Дивно, – похитав головою Тишкевич. – Невже я помилився? Та ж ні. Здається, і острів цей, і берег... Може, я не туди потрапив, га?

І знову хлопці занепокоєно презирнулися. Ба й справді, може ж людина заблудитися в цих очеретах? Ого, ще й як! Або, може, минулого літа тут і справді був якийсь Демид, а Василь Байлемів поселився лише цієї весни...

Один лише Барвінок і не думав розгублюватися. Його хижі очі пильно стежили за кожним рухом прибульця.

– Відпустіть мене, хлопці, – сказав незнайомець. – Годі дурня клеїти.

Грицик завагався. Він зняв стрілу з тятиви і почухав нею литку. Ну, які докази того, що перед ним не Тишкевич, а зовсім інша людина? Єдине, що Грицикові запам'яталося, це Тишкевичеве цвикання зубом. Проте чи мало в кого може заболіти зуб? Он минулого місяця Грицик теж цвикав майже тиждень.

І все ж, чуття йому підказувало, що тут щось не те. Але як вивести цю підозрілу людину на чисту воду? Ні, схоже, без дорослих не обійтися.

– Зробімо так, – несподівано для самого себе запропонував Грицик. – Ми зв'яжемо вам руки й ви посидите в курені. А приїдуть наші – самі розберуться.

– Та ви що – з глузду з'їхали? – обурився незнайомець і знову ступив уперед.

– Ані руш! – вигукнув Грицик і підняв лука. Барвінок, не чекаючи Санькової команди, напружинився для стрибка.

Незнайомець скосив очима в його бік, затим знизав плечима і заклав руки за спину.

– Ну що ж, зв'язуйте, – згодився він. – Зв'язуйте руки, ноги, тягніть у курінь. Тільки ж глядіть – повернеться ваш

дядько і такого дубця дасть¹, що тиждень не зможете сісти. Це ж треба! Дурниці якісь...

Й увесь час, поки Санько вовтузився з сиром'ятним² ремінцем за його спиною, незнайомець докірливо хитав головою. Потому повернувся і сам рушив до куреня.

— Глядіть же, хлопці, — востаннє попередив він. — Ой, і биті будете! А мені що? Я й почекати можу...

Хлопці зачинили за незнайомцем двері. За хвилину з куреня долинуло гучне хропіння...

Уже вечоріло, коли друзі незнайомця повернулися вгору Дніпром. Молодик, що сидів на веслах, почав загірбати в бік острова, де в очеретах припишкли хлопці. Низенький товстун, його супутник, мугикав щось невеселе.

— Даремно тільки з'їздили, — домугикавши, зітхнув товстун. — Казав же я йому, що нікого там немає.

— Але ж ми бачили сліди, — заперечив молодший. — А де сліди, там повинні бути й люди...

— Що нам ті люди? — зневажливо пирхнув товстун. — Нам не люди потрібні, а те, що в їхніх куренях.

Вони зупинилися біля піщаної коси. Молодший свиснув. Затим трохи почекав і ще раз свиснув. Тоді погукав:

— Пане Юзефе!

Йому ніхто не відповів.

— Мабуть, заснув, — висловив здогад товстун. — Доведеться сходити на берег.

Він підвівся на колінах і закліяв. Бо побачив, як через галявину переходив якийсь хлопчина.

— Що за чортівня? — вражено пробурмотів він. — Погляньно, Сидоре.

— Хлопчисько! — здивувався Сидір. — Звідкіля його занесло?

Хлопчина зупинився по іншій бік піщаної коси і в свою чергу вступився в прибульців.

— Е-е... це саме... звідкіля ти взявся? — запитав товстун.

— А ми тут живемо, — відказав хлопчина. — З дядьком. І його товариші теж тут живуть.

— Кхе... он як... А де ж вони? Нам би той... побалакати треба.

¹ Дати дубця (фразеологізм) — побити лозиною або палицею.

² Сиром'ятний — зроблений із сирі, не обробленої належно шкіри звіра чи свійської тварини.

– Вони незабаром повернуться, – відказав хлопчина. – Вони тут спіймали одного злодія і відвезли...

– Куди? – запитав молодший.

– До Швайки.

Товстун завмер із роззявленим ротом. Тоді повернувся до молодшого і верескнув:

– Жени!

Але той і так уже налягав на весла, аж ті почали вгинатися.

За хвилину все затихло. Лише чутно було, як у курені щось невиразне пробурмотів в'язень.

ДОПИТ

Гричик (а це був він) дивився вслід човнові, аж доки той щез за закрутом ріки. Тоді повернувся до куреня, перед яким із луком напоготові завмер Санько. Поруч із ним сидів Барвінок.

– Ну як? – стривожено запитав Санько.

Гричик засміявся.

– Рвонули звідсіля, як качки перед злетом. Тепер їх і Барвінок не наздожене.

– Гей, хлопці, – долинуло з куреня. – Я чув якусь розмову. Що, ваш дядько прибув?

– Та ні, – відказав Гричик. – То... козаки із сусіднього острова пропливали. Казали, що дядько повернеться трохи пізніше.

– А більше нікого не було?

– Та... ще двоє якихось. Один товстий, інший молодий, із рубцем на щоці.

– І де ж вони?

– Хотіли зупинитися. Та побачили наших сусідів і подалися далі.

З куреня долинуло люте буркотіння. Потому в'язень сказав:

– Ну гаразд. Ще трохи посплю. Розбудите, коли дядько повернеться.

Ніч минула спокійно. Хіба що хлопцям було трохи холодно, бо ж свитки свої залишили в курені. І кресало також. То ж спали, щільно притиснувшись з обох боків до Барвінка, котрий не зводив погляду з куреня.

А зранку в'язень почав ремствувати. Його обурювало, що Грициків дядько затримується... По обіді він заходився виламувати двері. Мабуть, розлютився так, що вже навіть загрозливе Барвінкове гарчання його не лякало. Він уже й щілину прочинив таку, що міг виставити ногу назовні. Угамувався лише тоді, коли Грицик увігнав в одвірок, перед самісіньким його носом, стрілу. Лише сказав:

– Таке мале – і геть здуріло...

Під вечір з очеретів долинуло:

– Пугу, пугу! Хлопці, агов! Живі-здорові?

▲ Андрій Серебряков.
Поединок (2007)

здоровецька гуля, а Байлемів Василь накульгував на ліву ногу. Проте на такі дрібниці ніхто не зважав.

– Ох, і доброго чосу¹ ми їм дали! – збуджено повторював Левко. – Налетіли на тих бусурманів, мов буря.

– Теж мені буря, – посміхнувся Байлем. – Коли б не старі козаки, либонь, і досі сидів би у верболозі.

– І нічого не сидів би! – заперечив Левко і звернувся до Грицика: – Розумієш, вибралися ми за лози, а там...

З його розповіді хлопці довідалися, що Швайка вивів козаків на невеличкий татарський загін, що безтурботно розташувався у видолинку. І він, Левко, я-ак вихопив шаблюку, я-ак налетів на татарів...

– Він налетів... – знову пирхнув Байлем.

– Тоді налетів, як Швайка з Вирвизубом чотирьох поклади. От хто бився – то це вони!

Повернулися всі. Затрималися лише Швайка з Мациком. Під час нападу вдалося звільнити з десятка полонених, і зараз бувалі козаки подалися показувати їм найбезпечніший шлях додому.

Атож, повернулися всі. Щоправда, у Левка Заярного було перев'язане плече, у Перепічки на лобі виднілася

¹ Давати чо́су (фразеологізм) – дуже бити кого-небудь, успішно обороняючись; завдавати нищівного удару, давати належну відсіч ворогові.

– Та хіба ж там розбереш, коли все закрутилося так, що й не втямиш, у який бік кидатися, – на мить зніжковів Левко. – Але я все ж таки одного вклав.

Лесь Одуд теж вклав одного. І Тиміш Перепічка. А Василь Байлемів упорався з двома.

Не хвалився один лише Володко Кривопичко. Але, схоже, що й він був задоволений. Володко зійшовся врукопаш з одним здоровилом-ногайцем, і той так загилив його у хвору щелепу, що вона одразу ж стала на місце.

– Свої не змогли, то татари помогли! – реготав Заярний.

Володко тихо посміхався. Говорити він ще не міг, і лише час від часу обережно торкався щелепи: чи не зійшла вона, не дай Боже, знову з місця.

– А наших там не зустрічали? – запитував Санько.

– Не було їх. Кажуть, на Воронівку наскочив інший загін. А його ми не знайшли.

З собою воронівці привели трьох татарських коней під сідлом. До боків у них були приторочені сакви. В одній знайшли дві шапки-малахайки.

– Це вам, хлоп'ята, – сказав Байлем. – Носіть і пам'ятайте мою добрість.

Хлопці миттю натягли малахайки на голову. Тоді поглянули один на одного і мимоволі розреготалися: викапані татарчата!

– Боже збав, і Барвінок не впізнає, – зауважив Левко.

І лише тут вони збагнули, що Барвінка немає поруч. Він один залишився стерегти в'язня.

Коли козаки підійшли до куреня, Барвінок знудьговано позіхнув і шмигнув у кущі. Хазяїн наказував йому стерегти острів від чужих. А від своїх – не наказував.

В'язень, кліпаючи очима, вийшов із куреня. Ковзнув поглядом по прибульцях, і врешті зупинився на Дніпрових просторах.

– Ти хто такий? – запитав Байлем.

– Потім скажу, – відказав в'язень. – Спочатку дайте пити...

Він пив, здавалося, цілу вічність. Вода струмками стікала по неголеному підборіддю, лилася за пазуху, зрошувала запилюжені черевики. Нарешті в'язень відставив корчагу вбік і сказав:

– Хто я такий, питаєте? – і кивнув на хлопців, що знічено переминалися з ноги на ногу. – Ото в них краще поцікавтесь. Вони, бач, гадають, що я якийсь Тишкевич. А я того Тишкевича і в очі не бачив. Мені треба до Демида, товариша мого давнього. Чули про такого?

Василь Байлемів замислився.

– Здається, чув. Тільки він далеко звідсіля. Десь внизу оселився, і не на острові, а в плавнях... То ти таки не Тишкевич?

– І не був ніколи. Я Семен Задорожний із Байбузівки, є таке село за Черкасами. Може, чули? Ну от. Вирішили ми з друзями моїми до Демида дістатися, теж трохи покозакувати. От. А сюди я зайшов, аби запитати, де той бісів Демид оселився цього літа.

– А хутро хто брав? – запитав Грицик.

– Яке хутро? – здивувався в'язень. – Що ти мелеш, хлопче?

– Воно на місці, – сказав Одуд. – Я щойно дивився.

– От бачите... – в'язень широко розвів руками і посміхнувся...

– А чому ж ваші друзі так утікали, коли я сказав їм, що вас повіз Швайка? – з останніх сил стояв на своєму Грицик.

– Еге ж, чому? – запитав і Левко Заярний.

– Дуже просто, – відказав в'язень. – Про тутешні місця таке розповідають, що й у хороброго жижки можуть затруситися¹. А мої друзяки, чесно кажучи, не з хороброго десятка.

Воронівці заворушилися. Вони зрозуміли, що хлопці добряче-таки помилилися...

– Я гадаю, що треба дочекатися Мацика із Швайкою, – сказав Левко Заярний. – Як вони скажуть, так тому й бути.

– Правду кажеш, – згодився Байлем. – Так що, Семене, чи як там тебе, посидь із нами ще трохи. Заодно й нашого кулішу скуштуеш.

Спочатку в'язень хотів було заперечити. Та, подумавши, лише махнув рукою і рушив до багаття, над яким уже висів казан.

Він виявився людиною балакучою, і знав безліч історій. Та таких, що воронівці часом аж животи надривали. А коли доспів куліш, вони миттю забули про все на світі й посунули

¹ Жіжки затрусілися (фразеологізм) – злякався.

до казана. Якийсь час ложки прудко бігали від рота до рота, аж поки Байлем сказав:

– Гарний куліш! А ти, Семене, чом не їси?

Усі озирнулися туди, де тільки-но сидів в’язень. Проте його там уже не було. А за якусь хвилю за верболозом пролунав стукіт копит, згодом щось лунко шубовснуло у воду.

Коли воронівці схопилися на ноги і, заважаючи один одному, кинулися до води, втікач уже досяг протилежного берега.

Ще мить – і він щез в очеретах.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розташуйте в правильній послідовності назви прочитаних вами розділів другої частини повісті «Джури козака Швайки».

А	Б	В	Г
Допит	На Кам'яному острові	Самі на острові	Тишкевич

2. Щоб уберегтися від комарів, Грицик і Санько
А умилися джерельною водою В обмазали обличчя болотом
Б намастили обличчя салом Г швидко бігли до острова
3. Відгадайте зашифровані слова. Як ці слова пов'язані з твором «Джури козака Швайки»?

АНАЛІЗУЄМО

4. Як Санько й Грицик потрапили на Кам'яний острів? Розкажіть про їхні перші враження від зустрічі з козаками.
5. Опишіть Кам'яний острів: де він розташований, що на ньому можна було побачити, хто на ньому оселився, де споруджено курінь тощо.
6. Доведіть, посилаючись на текст, що на Кам'яному острові оселилися хоробрі й мужні чоловіки, готові будь-якої миті кинутися на захист рідної землі. Хто в них був за старшого?
7. Якого звіра злякався Грицик уночі? Чому Пилип Швайка зустрів цього звіра як найкращого друга?
8. Чому Грицик і Санько опинилися самі на острові? Кого їм на допомогу залишив Пилип Швайка?
9. Знайдіть у розділі «Самі на острові» й прочитайте за особами діалог між Саньком і Грициком, починаючи від слів «Грицик

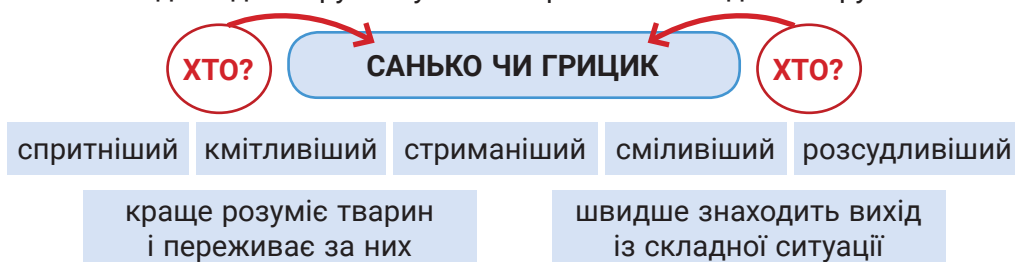

присів поруч із товаришем і повів далі». Про що мріяли хлопці? Що планували робити далі?

10. Як хлопцям вдалося взяти в полон Тишкевича? Чому Санько відразу не нацькував Барвінка на злодія?
11. Розкажіть, як Грицик перехитрив помічників Тишкевича.
12. Знайдіть і зачитайте уривок тексту, у якому йдеться про повернення козаків після поєдинку з татарами. Чи відчуваєте ви нотки гумору в розповідях козаків?

МІРКУЄМО

13. І Санько, і Грицик разом мужньо долають різні випробування. Та все ж таки хлопці трохи різні. Поміркуйте, які риси вдачі проявляються більшою мірою в тому чи тому персонажі. Свою відповідь обґрунтуйте конкретним епізодом твору.

14. Розгляньте на фото (с. 95) фрагмент заняття в літньому таборі для хлопчиків-джур під Києвом. Чому такі заняття цікаві для сучасних підлітків? Поміркуйте, для чого сьогодні потрібно зберігати й поширювати козацькі традиції.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

15. Уявіть себе автором пригодницьких повістей або сценаріїв до гостросюжетних історичних фільмів. Придумайте власне продовження твору «Джури козака Швайки» після епізоду, коли Тишкевичу вдалося втекти з Кам'яного острова. Хто, на вашу думку, міг наздоганяти зрадника? Чи легко це було? Які пригоди трапилися з Грициком і Саньком на острові?

ГОНИТВА

Першим отямився Байлем.

– На коні! – гукнув він...

У хапанині ніхто з дорослих не завважив, як Санько з Грициком теж скочили на коней.

За плавнями воронівці притримали коней. Утікача і слід пропав. І невідомо, у який бік він подався... За хвилину в напівтемряві вималювалися постаті двох вершників. Левко,

у котрого було найзіркіше око, придивився до них і радо вигукнув:

– Швайка з Мациком! От добре, що ви повернулися!

– Щось трапилося? – запитав Швайка.

Вислухавши плутану розповідь, Пилип звелів:

– Негайно забирайтеся з острова! Щоб і духу там вашого не було! І слухайте Мацика. Він знає, куди податися.

– А ти? – запитав Мацик.

– А я – за ним!

Швайка розвернув Вітрика й пустив його учвал¹. Не вниз за дніпровою течією, не вгору, у бік Сули – а прямісінько у відкритий степ, назустріч місяцю.

¹ Учвал – швидким бігом, ускач.

Воронівці вражено дивилися йому вслід. Вони навіть не звернули уваги на те, що повз них на татарських коненятах пролетіли Санько з Грициком. Один лише Мацик устиг вигукнути:

– Ви куди?

Проте хлопці вдали, нібито нічого не почули.

Мацик сердито сплюнув і повернув свого коня в бік плавнів.

– Гайда за мною, – звелів він. – Будемо перебиратися на Зміїний острів.

– Навіщо нам перебиратися? – заперечив Перепічка. – Нам і тут непогано.

– Мовчи, – крізь зуби мовив Мацик. – Коли Швайка сказав, то так воно й повинно бути.

Роса випала скупо. І все ж при світлі місяця, що підбився вже досить високо, виразно виділявся темний слід.

То був слід Тишкевичевого коня.

І по тому сліду зараз гнало трійко вершників.

Далеко попереду летів на своєму Вітрику козацький вивідник Пилип Швайка. Назад він не озирався, оскільки був певний, що воронівці послухаються його і кинуться рятуватися, бо їхньому спокійному життю настав кінець...

А Тишкевич нещадно шмагав свого і так вкрай знесиленого коника. Раз по раз озирався назад, і на його видовженому обличчі відбивався тваринний жах. Кілька хвилин тому він завважив позад себе темну рухливу цятку. І цятка ця невблаганно збільшувалася. Тишкевич ще не міг розгледіти обличчя того, хто за ним женеться, та все ж

◀ Едуард Базилянський. Дозор запорожців у степу (1988)

чомусь був переконаний, що наздоганяє його саме Швайка. Бо й у всьому Придніпров'ї немає такого коня, на якому можна було б утекти від нього. А ще ординці казали, буцімто Швайка – вовкулака, і навіть удень може перекинутися на вовка...

А ще Тишкевич завважив, що слідом за Швайкою мчать

двійко вершників. Точніше, вершників не було видно. Здавалося, що степом котяться двійко коненят із якимись клуночками на спині.

«Серед козаків таких малих вершників немає, – промайнула думка. – Невже це хтось із ординців?»

Ординці, ординці...

Зненацька Тишкевич згадав про те, що геть вилетіло йому з голови. Десь тут, неподалік, має бути сторожовий загін Іслам-бека – того, з яким у Тишкевича не раз і не двічі були спільні справи. І не просто десь, а він, Тишкевич, здогадується, де саме.

Тишкевич почав непомітно описувати в степу широке півколо. Він звертав туди, де полюбляв зупинитися на ночівлю Іслам-бек.

Швайка, що пильно стежив за втікачем і вже майже його наздогнав, не одразу завважив це. Про те хлопці, які все ще були далеко позаду, помітили те півколо, і Грицик, вйокнувши на коня, подався навперейми. На якусь мить утікач і його переслідувач щезли за байраком¹. А коли хлопці знову їх побачили, то втікач вибирався з мілкої, геть замуленої річечки, а Швайка лише наближався до неї.

На щастя, річечка перед хлопцями входила в тверді береги, і подолати її було не складно. Тож коли друзі наблизилися до Швайки, Вітрик тільки вибирався з грузької багнюки.

¹ Байра́к – ліс у яру, у долині або яр, порослий лісом, чагарником.

– Ви? – вражено скрикнув Швайка. – Щось трапилося?
– Нічого не трапилося, – відказав Грицик. – Ми хочемо тобі допомагати.

– Геть звідсіля! – гримнув Швайка. – Вас ще тут бракувало!

І знову помчав за Тишкевичем. Якусь мить Грицик вагався. Тоді вперто стріпнув головою і подався слідом. За ним кинувся Санько, бо нічого іншого йому не залишалося.

«Ми ж не просто так гуляємо, – міркував він про себе, мовби сперечаючись із розлютованим Швайкою. – Може, нам вдасться чимось допомогти Пилипові. До того ж – не лишатися ж нам самим у степу...»

Мабуть, про те саме подумав і Швайка, бо за якусь хвилю змахнув рукою, запрошуючи хлопців за собою...

Далеко попереду палахкотіли багаття. Не було жодного сумніву в тому, кому вони належать. І Тишкевич прямував саме в той бік. Він був уже на півдорозі між пагорбом і татарським станом.

Навколо багать здійнялася метушня. Кілька постатей скочило на коней і подалися назустріч Тишкевичу.

САНЬКОВА ВОРОЖБА

Швайка вже знав, що буде далі. Зараз татари оточать Тишкевича й поведуть його до свого старшого. А тоді не встигнеш і до ста порохувати, як той зметикуює, у чому справа. Затим із табору вилетить десятків зо два переслідувачів на свіжих конях. І тоді Вітрикові буде непереливки.

Та не про себе подумав у цю мить Швайка. За себе він турбувався щонайменше. Непокоїла його доля цих двох маленьких дурників, що зопалу встряли в таку недитячу гру. Коні в них зморені і навряд чи витримають ті шалені перегони, що розпочнуться за кілька хвилин. І перш ніж сонце викотиться понад степ, навколо дитячих ший обів'ються татарські аркани¹...

Що ж робити? Як їм допомогти?

Нараз обличчя Швайки просвітліло. Посвистом він підкликав до себе Вітрика. Тоді скочив на нього і, не криючись, вилетів на вершечок пагорба. А там застиг, ніби вперше угледів татарський стан. Атож, він не поми-

¹ Аркан – довгий мотузок із зашморгом на кінці, за допомогою якого ловлять коней та інших тварин.

лявся: кілька десятків степняків хапливо сіддали своїх коней... Тоді крутнув Вітрика, злетів із пагорба й наказав хлопцям, що зупинилися біля шипшинових кущів:

– Злазьте з коней! Та швидше, біс би вас побрав!

Сам теж зіскочив із Вітрика. На ходу видобув із кишені якусь скіпку і ввів її у Вітрикову гриву. Тоді поплескав свого чотириноного друга по мокрому крупу¹ і звелів:

– До Кудьми, Вітрику! Жени до діда!

Вітрик коротко заіржав і з місця перейшов на чвал. Татарські коненята спершу опиралися, зворотна дорога їх не вабила. Проте Швайка так уперіщив спочатку одного, а тоді іншого складеним арканом по спині, що ті, мов із праці², рвонули вслід за Вітриком.

– А як же ми? – скрикнув Грицик.

Проте Швайка вже прошкував до кущів, що збігали з пагорба.

– Гайда за мною! – звелів він хлопцям. – Тримайтеся тіні. Та не волочіть ноги по траві!

Сам він щось гарячково шукав. Нарешті вказав хлопцям на чималу вимоїну під кущем і наказав:

– Ховайтеся сюди! Пригніть гілля і не висовуйте свої кирпичі³. Ось так.

А сам, обережно, аби нічого не зламати, розгорнув гілки колючого глоду, ковзнув усе-рєдину куща і завмер.

Хлопці нічого не розуміли. Чому Швайка відмовився від погоні за Тишкевичем? Навіщо відіслав коней, а сам заховав їх у крем'янистій вимоїні під розлогим кущем?

Гострий камінець боляче заколов Санька в бік. Він заворушився, намагаючись змінити положення, проте Швайка шикнув на нього, і хлопець знову завмер.

Здалеку долинув тупіт десятків коней. Ще мить – і з-за пагорба вискочили татари. Передній пронизливо скрикнув і показав у далину, де виднілися три невиразні цятки. Завагували, завили степняки і пустили своїх коней учвал. Вони пролітали повз вимоїну то по лівий бік, то по правий, а копита одного коня вдарили землю майже перед самісіньким Грициковим носом.

¹ **Круп** – задня частина тулуба тварини (звичайно коня).

² **Пра́ща** – стародавня ручна зброя для метання каміння.

³ **Кі́рпа** – тут: ніс.

І знову все стихло, мовби й не було нічого. Хлопці збиралися звестися на ноги, проте сердитий шепіт Швайки примусив їх, як і раніше, притиснути обличчя до землі.

– Ще рано, – сказав Швайка і трохи згодом додав: – Ну, хлоп'ята, ми з вами ледь-ледь не вскочили в халепу. Ет, дав би я вам добрячого чосу! Ну, звідкіля ви звалилися на мою голову?

Грицик винувато шморгнув носом. А Санько мов би й не почув тих Швайкових слів.

– А чого ми відпустили коней? – запитав він.

– А того, – сердито відказав Швайка. – Бо все одно не втекли б. У них коні свіжі. Та поки вони ганятимуться за нашими, може, щось і вдасться придумати... Цс-сс...

На вершину пагорба виїхав із десятків вершників. Поміж ними виднілася постать Тишкевича. Він важко дихав – мабуть, досі не міг оговтатися після погоні.

Певний час вершники пильно вдивлялися в степ.

– Гарно йдуть, – схвально промовив тлустий, приземкуватий татарин у круглій шапці. – Гарно.

«Іслам-бек, – здогадався Швайка. – Так, це саме він – хитрий, мов лис, обережний, мов куниця...»

Рука мимоволі потяглася до лука. Проте одразу й завмерла. Аби ж він, Пилип Швайка, був один, то Тишкевич з Іслам-беком уже полягли б трупом. А там видно було б... Проте зараз він не сам, за його спиною двійко беззахисних дурників.

«Виберемося, візьму добрячу лозину й відшмагаю так, що з тиждень не зможуть сісти», – спересердя подумав Швайка.

А Іслам-бек і Тишкевич навіть не здогадувалися, що знаходилися за пів кроку від смерті. Іслам-бек погладжував голене підборіддя і невідривно дививсь услід погоні.

«Хоч би наздогнали, – молився Тишкевич про себе. – Хоч би наздогнали!»

– Не наздоженуть – сім шкур спущу, – хижо посміхнувся Іслам-бек. – А ти як врятувався?

Тишкевич зневажливо махнув рукою.

– За кулешою ті роззяви забули геть про все, – сказав він. – І коней залишили без охорони.

«І справді, роззяви», – подумав Швайка.

– Міг би й залишитися, – зауважив Іслам-бек. – Чи мало тобі за це платимо?

– Не міг, – заперечив Тишкевич. Він тримався незалежно, майже як рівня бекові¹. Схоже, не простим татарським вивідником був Тишкевич. – От-от мав повернутися Швайка. І з ним ще один, котрий мене теж знає в обличчя...

– Треба його зловити. За всяку ціну! Ти мусиш це зробити. Точніше, ми з тобою... – Іслам-бек посміхнувся. – Тим більше, що його голову Тугор-бек оцінює дуже високо. Вище за всі гяурські голови.

– Я і так роблю все, що можу. Тільки ж то не людина, а справжній вовкулака!

– То вже твоя справа розбиратися, хто він. А зараз треба викурити з плавнів тих, від кого ти втік. Частинами їх треба нищити, нечестивців! Ти хоч запам'ятав, де їхній барліг?

Тишкевич хитнув головою...

За хвилину великий татарський загін риссю рушив у бік дніпровських плавнів. Слідом із пагорба з'їхав зі своїми охоронцями й Іслам-бек.

– Тепер нам, хлопчики, треба перебиратися в надійніше місце, – пошепки мовив Швайка, коли ординці щезли з-перед його очей. – І що далі ми опинимося звідсіля, то буде краще.

Утім, далеко відійти їм не вдалося. За кущами раз по раз лунав перестук копит. Схоже, сьогодні татари полишати свою стоянку не збиралися. Довелося нашвидкуруч шукати місце, де б можна було просидіти бодай до вечора.

Таке місце знайшлося в зарослій улоговині за три польоти стріли від першої схованки. Це було покинуте вовче лігво. Навколо купчилися клубки минулорічного перекоти-поля, що зачепилися за колючі шипшинові кущі. Одним таким клубком Швайка прикрив вовче лігво, звелівши хлопцям проробити в ньому вузькі щілини для спостереження.

– Тепер трохи поспіть, – порадив їм Швайка. – А я підупогляну, що воно і як.

¹ Бек – у Закавказзі й у Середній Азії – титул людей знатного походження, князів або начальників невеликих племен, урядових осіб і військових.

Проте відпочити не вдалося. Незабаром долетіла татарська говірка. На вершині пагорба знову вирости постаті степняків. Вони про щось сердито перемовлялися.

Швайка скрушно похитав головою.

– Здається, розшолопали, що й до чого, – сказав він. – Ну, хлопчики, тепер тримаймося!

Санько зрозумів: татари зловили їхніх коней і впевнилися, що втікачі зіскочили з них набагато раніше.

За командою Іслам-бека татари заходилися прочісувати все навколо пагорба. У щілинах між стеблами перекотиполя було видно, як десятки зо два степовиків розсипом рушили в бік їхньої улоговини.

Швайка закрити хлопців своїми широкими плечима.

– Що б там не трапилося – ні слова! – звелів він. – Коли що – я сам вискочу. А ви щоб сиділи тихо, мов куріпки, зрозуміло?

З-за його плеча Санько бачив, як до них повільно наближався худий згорблений татарин. Схоже, йому було чимало років, бо вузенька підкова вусів вкрилася сивиною. І, мабуть, йому було лячно, бо йшов обережно, прислухаючись на кожному кроці. Почує шурхіт – залякне. Ступне – і знову залякне. Його вузенькі очиці насторожено бігали навсібіч. Він був такий кволий на вигляд, що, здається, навіть Грицик зміг би з ним упоратися. Проте радості від цього було мало. Варто хирлякові подати голос чи бодай зойкнути, як поруч миттю опиниться з десятків його товаришів.

«Поглянь убік... обійди навколо... – пошепки умовляв його Санько. Щось ніби підказувало йому, що із цим степняком треба балакати так, як свого часу він балакав із дикою кішкою риссю, а пізніше з Барвінком. – От ти йдеш собі – і ніякої нори не бачиш, зрозумів? Лиш саме перекотиполе...»

Санько так хотів передати своє бажання старому татарині, що аж піт стікав по його обличчю.

«Нікого ти не бачиш... Нічого тут немає. Отак... Краще поглянь, як по небі біжать хмарки. Одна за одною. Біжать собі та й біжать...»

Швайка напружинився. Татарин ішов майже на нього. Ще кілька кроків – і степняк здогадається, що під клубком

перекотиполя щось криється. Тож доведеться зітнути йому голову й блискавично метнутися вбік, аби відволікти увагу від хлопців.

Крок. Ще крок... Час діяти!

І раптом татарин ні з того ні з сього задер голову до неба й мрійливо промовив:

– Біжать хмарки... біжать.

Швайка заціпенів з подиву.

«Здурів татарин, чи що?» – подумав він.

А татарин усе з тією ж пришелепувато мрійливою посмішкою пройшов за якийсь крок од них.

– Чортівня якась, – стиха бубонів Швайка, коли татари вибралися з улоговини й сіли на коней. – Нічого не розумію. До чого тут хмарки?

– Це я його умовляв, – вибачливо відказав Санько.

Він почувався дуже зле. Його лихоманило. Голова аж розколювалася, руки тремтіли, наче після непосильної роботи. Страшенно хотілося пити. А ще ж уранці він почувався здоровий і бадьорий.

– Про що ти його умовляв? – не зрозумів Швайка.

– Щоб він на небо... поглянув. На хмарки...

Швайка, невловимий, хоробрий і всюдисущий Швайка, що ніколи й нікого не боявся, утупився в Санька з якимось забобонним захватом.

– Ну, Санько... – тільки й сказав він.

ПАСТУХ РАШИТ

– Терпи, Грицику, – прохрипів Швайка й облизав пересохлі уста. – Терпи, козаче, отаманом будеш!

Швайка ніс на руках Санька. Після того, як Санько відвадив татарина, його ніби хто наврочив. Пройде кілька кроків – і зупиняється, начебто прислухається до чогось. На запитання відповідав не до ладу, або й зовсім не відповідав. Хіба що погляне так дивно, аж у Грицика по спині починають бігати мурашки. Та ще кволий якийсь став і чоло увесь час гаряче.

– Це минеться, – запевняв Швайка. – Я знаю...

Четверту добу бредуть вони безмежним степом. І не до Дніпра, а в протилежний від нього бік.

– Туди нам поки що не можна, – казав Швайка. – За кожним кущем сидить татарин і чатує, аж ми потрапимо до його лап. А тут нас ніхто не чекає.

І лише сьогодні звернули вони на південь.

Спочатку йшли вночі, а вдень ховалися по байраках чи просто в траві. А тепер, схоже, навіть Швайці було байдуже. Їм аби дістатися до якоїсь річечки чи бодай калюжі. Їсти було що – довкола раз по раз спурхували птахи. А от води не було ані краплини...

На другий день, теж під вечір, Швайка угледів на самому обрії постать якогось вершника. Той стояв на пагорбі й дивився в їхній бік.

Високий на зріст Швайка мимоволі пригнувся. Хлопцям пригинатися не було чого. Трава вкривала їх із головою.

– Дивно, – мовив сам до себе Швайка й обережно визирнув із трави. – Невже це Рашит? От було б добре. А коли ні? Що ж, треба піти подивитися.

Він зробив кілька кроків у бік вершника – і щез, мовби його й не було...

Сонце вже зайшло. Грицик обережно висунув голову зі схову і скрикнув із радощів: до них повертався Швайка. І не пішки повертався, а на коні. Поруч біг ще один кінь.

– Живемо, хлоп'ята! – сказав Швайка і завів коней у вибалок. – Живемо! І вода є.

Він дивився, як хлопці п'ють – Грицик пожадливо, а Санько повільно, ніби знехотя. А тоді заговорив:

– От же ж пощастило, але й пощастило! Гадав, що доведеться на смерть битися – аж то, виявляється, мій старий товариш.

– Із плавнів? – запитав Грицик, витерши мокре підборіддя.

– Та ні, зі степу. Він тут зазвичай коні випасає. Щоправда, зараз повинен бути біля Перекопу, та від когось довідався, що зі мною ніби щось трапилося, і залишився. Пий, пий іще! А зараз ми будемо лікувати Санька...

Швайка розвів невеличке багаття. Затим дістав із сакв¹ мідного казанка, укинув до нього пучок якогось запашного зілля, долив води й поставив на вогонь.

¹ Сакві – дві з'єднані одним полотнищем торби, які перекидають через плече або через спину коня, осла тощо.

– Вип’єш, Саньку, цього зілля – і як удруге народишся. А дістанемося плавнів – тебе там зовсім вилікують. О, у нас є такі знахарі! І найкращий з-поміж них – дід Кудьма.

– Дід Кудьма? – здивовано перепитав Грицик, котрий вважав, що знає все. – А хто це такий?

– Таких, Грицику, на всю Україну, може, два чи три набереться. У наших краях до нього всі нитки сходяться. Ми всі перед ним, наче беззахисні пташенята на долоні...

– І ти теж? – недовірливо посміхнувся Грицик.

– І я теж. Бо хто я такий? Простий вивідник, та й годі. А дід Кудьма є голова всьому.

– А де він живе?

– Про це, друже, не кожному треба знати, – ухилився від прямої відповіді Швайка. – А що вже знахар із нього – і мертвого на ноги поставить! Так що, Саньку, якось протримайся до Дніпра – а там тебе миттю вилікують.

– Скільки мороки зі мною, – кволо посміхнувся Санько. – У тебе там, може, якісь свої справи, а я...

– Немає в мене ніяких інших справ, – відказав Швайка і поворушив у багатті. – Коли вже хочеш знати, то зараз ти нам набагато потрібніший, ніж якийсь там Швайка.

– Це ж чому?

– Згодом дізнаєшся. Таких дід Кудьма давно шукає.

– Яких – таких? – запитав Грицик.

– А отаких...

Швайка зробив перелякане обличчя, змахнув на Грицика руками, начебто побачив якусь ману й замогильним голосом почав:

– Цур тобі, пек! Зійди з водою, згинь із туманом... Згинь, згинь!

– То Санько що – ворожбит? – вихопилося в Грицика. Він, звісно, знав про незвичайні здібності товариша. Проте йому й на гадку не спадало, що Санько відрізняється від інших хлопців чимось особливим. Он Митько Щелепа вухами вмів ворухити і волосся на голові в нього підіймається за бажанням. А в нього, Грицика, зір найпильніший і зуби будь-яку кістку розгризуть. Проте його, бач, якийсь там дід Кудьма не розшукує, йому, бач, потрібен саме Санько...

– Еге ж, Грицику, аби ж то Санько був звичайний ворожбит! Ні, він вартий сотні ворожбитів. Невже забув, як він відвів від нас того татарина?

Грицик із шанобливим острахом поглянув на товариша, котрий сам недовіжливо сором'язливо посміхався, почувши ті слова Швайки. Так он, виявляється, який він насправді, цей Санько!

Про ворожбитів, волхвів та відьмаків Грицик знав не менше, ніж про вовкулаків. Він був певен, що вони не набагато кращі від татар. Могли наслати на будь-кого болячку якусь, хворобу, або навіть смерть. І ніхто не в змозі боротися з ними. А тут Санько, Санько, який і мухи не скривдить – і раптом страшний волхв! То як тепер йому, Грицикові, бути з таким товаришем? Адже волхви мешкають у таємничих, майже недосяжних місцях, вони не мають ані близьких, ні знайомих. Тож коли Санько стане самотником – він, Грицик, втратить найкращого друга. Ет, як шкода!

І Грицик зітхнув так тяжко, наче вже втратив його. Затим перевів погляд на степ – і йому перехопило подих:

– Татари!

Мить – і Швайка опинився поруч із Грициком. Та ще за мить знову присів біля вогнища.

– Той татарин не страшний, – сказав він і поворушив патичком у багатті. – То свій татарин.

А той уже з'їжджав у вибалок. Скочив зі свого куцого коника й рушив до Швайки.

– Своя, – по дорозі заспокійливо посміхнувся до Грицика, котрий усе ще тримав лука наготові. – Якши хлопчик...

– Щось трапалося, Рашите? – запитав Швайка.

Рашит промовчав. Він схилюся над багаттям, сипнув до казанка ще якогось зілля і заходився його помішувати.

– Забув, – вибачальним голосом пояснив він Санькові, – вилікуй тебе незабаром...

І лише після цього повернувся до Швайки...

– Я поїхало... е-е, поїхав. Інші ще не сплять, можуть побачити, що мене нема. А вранці табун пущу сліди топтати. Тоді будемо за Чатир-могила. Ну, бувай здоров!

– Спасибі, брате, – відказав Швайка. – Сам Бог тебе послав.

Рашит показав у посмішці білі зуби.

– Мій Бог чи твій?

Вони міцно обнялися і Рашит щез у темряві. Швайка довго дивився йому услід.

– Запам'ятайте, хлоп'ята, – нарешті звернувся він до друзів, – що й серед татар теж є люди. І не так уже й мало. І коли б не вони, я б їх усіх підряд...

І Швайка змахнув рукою, наче в ній була шабля.

– Ти його давно знаєш? – поцікавився Грицик.

– Давно. Одразу, як мене з матір'ю потягли на аркані в степ.

– То ти і в полоні був?

– Був, бодай його не згадувати... – Швайка помовчав. – Матір мою забили насмерть. За те, що спробувала втекти. А мене взяла до себе Рашитова мати. Вона теж була з Воронівки... Так що ми з Рашитом немов брати.

За багаттям повисла мовчанка...

– Поїдемо, мабуть, хлопці, – сказав він. – Саньку, я тебе до себе візьму. Бо ще, бува, звалишся дорогою.

– Не звальюся, – запевнив його Санько. – Мені вже краще...

– Ой, Саньку, Саньку, що ж із тебе буде, коли виростеш? – Подумав Швайка й додав: – Якщо тільки виростеш.

– Виросту, – пообіцяв Санько.

Частина третя

Джури вирушають у дорогу

Цілу зиму козаки проводять на островах. Дід Кудьма вчить Санька, бо хлопець – майбутній характерник. Швайка вивідує, що Саїд-мурза веде десятитисячне військо на Сулу. Козаки, які зібралися навесні на Боборовому

► Андрій Серебряков. Богун. Усе починається (2007)

острові, нападають на татар, коли ті вертаються назад, і звільняють полонених, серед яких і жителі Воронівки.

Розгромлені татари збирають нове військо. Відбувається вирішальна битва. Козаки заводять татар у болота й засипають градом стріл. Саїд-мурза хоче підпалити плавні, але, зрозумівши, що перемоги не буде, наказує відступати. Половина татар гине. Великих втрат зазнають і козаки. Пилип Швайка все-таки хоче перестріти татар на Перекопі. Він пропонує вцілілим козакам придивитися до острова Хортиця. Узявши із собою Грицика й Санька, Швайка вирушає в розвідку на острів.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Рятуючись від татар, Швайка заховав хлопчиків у
А виритій власноруч ямі В ведмежому барлозі
Б сухих кущах перекотиполя Г вовчому лігві
2. У рядках «Посвистом він підкликав до себе Вітрика. Тоді скочив на нього і, не криючись, вилетів на вершечок пагорба. А там застиг, ніби вперше угледівши татарський стан» ідеться про
А Санька Б Швайку В Грицика Г Тишкевича
3. Відгадайте слово, яке має бути на місці пропуску в реченні. Поясніть, як ви розумієте сказане на прикладі вивідника Пилипа Швайки.

Для козака _____ – це друг, товариш і брат.

АНАЛІЗУЄМО

4. Запишіть у правильній послідовності подані пункти плану до другої частини повісті «Джури козака Швайки».
 - ▶ Козак Швайка женеться за Тишкевичем.
 - ▶ Санько подумки розмовляє з татариним.
 - ▶ Хлопчики потоваришували з Барвінком.
 - ▶ Швайка перехитрив татарських переслідувачів.
 - ▶ Рашит допомагає вилікувати Санька.
 - ▶ Маленькі козачата взяли Тишкевича в полон.
 - ▶ Санько й Грицик потрапили на Кам'яний острів.
5. Хтось із вас має записати головних героїв повісті «Джури козака Швайки», а хтось – другорядних. Обміняйтеся зошитамі, перевірте правильність виконання завдання.
6. Чи зміг би Барвінок, на вашу думку, наздогнати Тишкевича? Чому він не кинувся це робити? Знайдіть у тексті й зачитайте відповідний епізод.

7. Чому Пилип Швайка, повернувшись після битви з татарами, наказав козакам негайно покинути Кам'яний острів? Як це його характеризує?
8. Куди попрямував Тишкевич, намагаючись утекти від козаків? Що пов'язувало його з татарами?
9. Зачитайте виразно вголос уривок, у якому йдеться про переслідування Пилипом Швайкою Тишкевича. Чим ця погоня була незвичною?
10. Як відреагував Швайка на несподівану появу Грицика й Санька під час переслідування Тишкевича? Чому вивідник не прогнав хлопців?
11. Доведіть, посилаючись на текст, що саме завдяки хитрості Пилипу Швайці вдалося відірватися від переслідувачів і виграти час для порятунку.
12. Який талант Санька допоміг хлопчикам і Швайці врятуватися від татар? Чи використовував цей талант Санько раніше? Коли саме?
13. Розкажіть, як Тишкевич намагався прислужити Іслам-беку, переодягнувшись у татарський одяг.
14. Хто такий дід Кудьма? Чому він шукав хлопців, схожих на Санька?
15. Яку роль відіграв пастух Рашит у долі головних героїв? Чому Пилип Швайка називав його своїм братом?
16. Оберіть з-поміж поданих проблем лише ті, які відображено в повісті «Джури козака Швайки», та запишіть їх у зошит. Розподіліть записані проблеми між групами й розкажіть, у яких епізодах твору ці проблеми розкрито.
 - Захист рідної землі від загарбників.
 - Вірність рідному народу та зрадництво.
 - Самопожертва заради товариша.
 - Виховання молодшого покоління.
 - Екологія та захист довкілля.
 - Стосунки між дорослими й дітьми.
 - Розвиток системи освіти дорослих.
17. Який епізод твору, на вашу думку, є найбільш напруженим і викликав у вас найсильніше хвилювання за долю головних героїв? Поясніть свою відповідь.
18. **Створіть гроно** «Образ Пилипа Швайки»: доберіть і запишіть у зошит якомога більше слів, що характеризують цього героя.
19. Пригадайте, що таке повість. Які ознаки повісті ви помітили у творі В. Рутківського «Джури козака Швайки»?

МІРКУЄМО

- 20.** Випишіть із поданого переліку слова, які характеризують Санька і Грицика під час їхнього перебування на Кам'яному острові. Обґрунтуйте свій вибір, посилаючись на прочитаний текст. Поміркуйте, чи зможуть хлопчики бути гарними джурами та стати справжніми козаками.

- 21.** Поясніть, що мав на увазі Пилип Швайка, сказавши хворому Санькові: «Коли вже хочеш знати, то зараз ти нам набагато потрібніший, ніж якийсь там Швайка». Які незвичайні природні здібності хлопчика цінувалися серед козацтва?
- 22.** Поміркуйте, у чому небезпека зрадництва. Хто у творі «Джури козака Швайки» є зрадником? Поясніть свою думку.
- 23.** Хто з героїв повісті викликає у вас найбільшу симпатію? Чому?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

- 24.** Напишіть невелике есе (5–6 речень) на тему «Якими я уявляю Санька та Грицика в майбутньому».
- 25.** Яка з ілюстрацій, запропонованих у цьому розділі підручника до повісті В. Рутківського «Джури козака Швайки», найточніше, на вашу думку, відображає епізод чи героїв твору. Хто автор обраної вами картини? Опишіть, у чому ви виявили подібність.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

ЛІРО-ЕПІЧНИЙ ТВІР. ПОЕМА

Пригадаймо, що художні твори бувають ліричними, епічними, драматичними.

Ліричні твори	Епічні твори	Драматичні твори
віршована форма; емоційність	прозова форма; є персонажі, сюжет	форма діалогу; призначені для виконання на сцені; є персонажі, сюжет
вірш Т. Шевченка «Думка»	оповідання Є. Гуцала «Лось»	казка-п'єса Олександра Олеся «Микита Кожум'яка»

А ще є твори, у яких поєднано ознаки лірики та епосу. Такі твори називають **ліро-епічними**.

ЛІРО-ЕПІЧНИЙ ТВІР

Ознаки ліричного твору:

віршована форма,
висловлення почуттів,
емоційність

Ознаки епічного твору:

є сюжет, персонажі

Ліро-епічний твір напрочуд легко переповісти прозовою мовою, оскільки автор / авторка послідовно зображує певні події.

Одним із жанрів ліро-епічних творів є поема.

Поема – це невеликий ліро-епічний твір, у якому зображено значні події та яскраві характери персонажів.

У поемі розповідь про персонажів супроводжують авторські роздуми, коментарі, розкрито авторські переживання.

Ознаки поеми:

- віршована форма;
- зображення значних (важливих) подій;
- зображення яскравих характерів персонажів;
- емоційність, почуттєвість;
- розкриття авторських переживань і роздумів;
- тривалий час дії;
- середній обсяг.

Сюжет – це розповідь про події чи систему подій твору, у яких розкриваються характери персонажів і розв'язуються суперечності між ними.

Поеми можуть бути різні за темами: про кохання, родинні стосунки, пригоди, фантастику, історичні події. Зокрема, для **історичних поем**, як і для інших історичних творів, важливими є **такі ознаки**: розповідь про історичну подію, історичного героя та достовірність (історична правда).

Вивчаючи далі історичний твір Миколи Вороного «Євшан-зілля», ви зможете відчути особливу красу жанру поеми. А також переконаєтеся, що цей твір – ліро-епічний, адже написаний у віршованій формі, надзвичайно емоційний та має сюжет і персонажів.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Казка І. Франка «Фарбований Лис» належить до творів
А ліричних Б епічних В драматичних Г ліро-епічних
2. До ліро-епічних творів належить
А повість Б оповідання В поема Г гімн

АНАЛІЗУЄМО

3. У чому особливість ліро-епічних творів?

4. Що таке поема? Які її ознаки?
5. Чим поема відрізняється від оповідання?
6. Які ознаки повинна мати поема, аби її можна було назвати історичною?

Науковий прогрес відкриває нові можливості. Сьогодні, наприклад, спеціальний аналіз волосся (ДНК-тест) може багато чого розказати про вас, навіть із якої частини світу походять ваші предки. Адже, за словами вчених, у кожній клітині нашого організму закладено унікальний набір інформації, який передається з покоління в покоління.

- ◆ Чи згодні ви з думкою про те, що всі люди однакові та водночас різні?
- ◆ Чому потрібно пам'ятати свій рідний край? Коли виникає туга за Батьківщиною?

Буває так, що людина давно забула чи не знає, звідки вона родом. Проте в якийсь момент ота «закодована інформація» пробуджує почуття. Щось подібне сталося з персонажем твору Миколи Вороного «Євшан-зілля»: запах рослини з рідного степу розбудив у серці юнака спогади про милий край.

Микола ВОРОНИЙ (1871–1938)

Дитинство Миколи Вороного – патріота й поета – минуло на Харківщині. Предок його батька, за переказами, брав участь у повстанні Максима Залізняка.

З дитинства Микола захоплювався поезією Тараса Шевченка, прозою Жуль Верна. Згодом і сам почав писати вірші, його перші спроби навіть друкували в газетах. Вищу освіту здобував в університетах Відня (Австрія) і Львова. Водночас молодий поет познайомився з Іваном Франком, який став для нього

ідеалом. Микола Вороний працював актором і режисером, перекладачем і журналістом, редактором і педагогом.

Письменник не міг сприйняти наруги тодішньої влади над прагненням українців до свободи, а тому в 1920 році виїхав до Польщі. Ось тільки туга за рідним краєм, нестерпна ностальгія, заставила поета повернутися спочатку у Львів, а потім – у Харків і Київ. Що чекало там тонкого лірика, патріота? Звичайно, нічого хорошого, адже в Україні розпочалися сталінські репресії: арешти, ув'язнення, виселення в Сибір українських митців. Влада безпідставно оголосила Миколу Вороного «ворогом народу» та засудила до розстрілу.

Патріотичні почуття пронизують поему М. Вороного «Євшан-зілля». Перенесімося на 800 років у минуле та відчуймо аромат чарівного зілля, яке будить спогади про рідний край.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Чар-зілля (євшан) – степова запашна рослина, полин. У народі – символ пам'яті про рідну землю та оберіг від злих сил.

У **Галицько-Волинському літописі** під датою **1201 р.** розповідається, що в Києві у князя Володимира Мономаха був багато років на вихованні син половецького хана Сірчана. Коли Володимир Мономах помер, старий хан Сірчан послав у Київ свого музиканта Орева, щоб спонукати сина повернутися додому. Звичайно, Сірчан чудово розумів, що зробити це буде нелегко, тому пропонував Ореву співати синові пісень про рідний половецький край, а якщо це не допоможе, то дати хлопцеві понюхати чарівне зілля половецького степу – євшан.

У поемі М. Вороного «Євшан-зілля» збережено історичну достовірність цієї розповіді.

Віртуальна екскурсія. Скориставшись електронним додатком до підручника, ви можете здійснити віртуальну подорож українським степом, широчіні якого немає ні кінця ні краю.

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ

ПОЕМА

Краще у своїй землі кістями лягти,
ніж у чужій у славі жити.

Літопис, за Іпатським списком

В давніх літописах наших
Єсть одне оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.

Не блищить воно красою
Слів гучних і мальовничих,
Не вихвалює героїв
Та їх вчинків войовничих.

Ні, про інше щось говорить
Те старе оповідання.
Між рядками слів таїться
В нім якесь пророкування.

І воно живить надію,
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій
рідний
Зацурали, занедбали...

* * *

Жив у Києві в неволі
Ханський син, малий
хлопчина,
Половецького б то хана
Найулюблена дитина.

Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу
З ясирем¹ в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Оточив його почотом²
І розкошами догідно –

▲ Тетяна Куц. Обкладинка книжки Миколи Вороного «Євшан-зілля». Видавництво «Національний книжковий проєкт» (2012)

І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно³.

Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

¹ З ясірем – тут: разом з іншими полоненими.

² Почот – тут: прислуга.

³ Вигідно – зручно, приємно.

Та не так жилося хану
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини.

Зажурився, засмутився...
Вдень не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради.
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади¹.

Кличе він гудця² до себе
І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться по слову:

«Слухай, старче, ти шугаєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі
 скачеш,
Розумієшся на чарах.

Божий дар ти маєш з неба
Людам долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

Ти піди у землю Руську –
Ворогів наших країну, –
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіля мої очі.

Заспівай ти йому пісню
Нашу, рідну, половецьку,

Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.

А як все те не поможе,
Дай йому євшану-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу вільного привілля».

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день
приходить

В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов
злодій,

Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зрадженого хана.

Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня –
Пісня вільного народу.

Про славетнії події –
Ті події половецькі,
Про лицарськії походи –
Ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи,
Так ревли-стогнали струни
І той спів гудця-сіроми³!

¹ Прина́да – задоволення, втіха.

² Гудець – співець-пророк.

³ Сіро́ма – тут: бідолаха, неборака.

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий акордовий –
І замісто¹ його чути
Спів народний, колисковий.

То гудець співає тихо
Пісню ту, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В п'їтьмі ночі потопає...

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний,
 дужий,
Не вразив юнацьке серце;
Він сидить німий,
 байдужий.

І схилилася стареча
Голова гудця на груди –
Там, де пустака замість
серця,
Порятунку вже не буде!..

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях
в сповиточку!..

І тремтячими руками
Роздирає він сорочку

І з грудей своїх знімає
Той євшан, чарівне зілля,
І понюхатъ юнакові
Подає оте бадилля.

Що це враз з юнаком
сталось?
Твар² поблідла у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвався на рівні ноги.

Рідний степ – широкий,
вільний,
Пишнобарвний
і квітчастий –
Раптом став перед очима,
З ним і батенько нещасний!..

Воля, воленька кохана!
Рідні шатра, рідні люди...
Все це разом промайнуло,
Стисло серце, сперло груди.

«Краще в ріднім краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!» –

Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу
Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу.

▲ Український ковиловий
 степ. Дніпровський район.
 Фото Дмитра Новоклимова
 (2018)

¹ **Замі́сто** – замість.

² Твар (застаріле) – обличчя.

Байраками та ярами
Неутомно проходили –
В рідний степ, у край
веселий
Простували, поспішали.

* * *

Україно! Мамо люба!
Чи не те ж з тобою сталося?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх залилось?
Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?

Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі – гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні, –

А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема, і манівцями¹
Ми блукаєм без дороги!..

Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях
направить, –
Шлях у край свій повороту?!

¹ Манівці – обхідний шлях.

ПЕРЕВІРЯЄМО

- Відгадайте зашифровані власні назви. Як ці назви пов'язані з поемою «Євшан-зілля»?

- Кого половецький хан відправив, щоб забрати сина, та що порадив зробити?
- Ханський син згадав рідний край завдяки
А героїчній пісні В євшан-зіллю
Б колисковій пісні Г розповіді про матір

АНАЛІЗУЄМО

- Поясніть, як ви розумієте епіграф до поеми: «Краще у своїй землі кістьми лягти, ніж у чужій у славі жити».
- Зачитайте виразно вступну частину твору. Про яке оповідання тут згадає ліричний герой? Кого засуджує?
- Як жилося ханському сину в палатах князя Володимира Мономаха? Як князь ставився до хлопця?
- Зіставте, як звучала перша та друга пісня гудця. Чи вразили вони юнака? Прочитуйте уривок для підтвердження відповіді.

8. Знайдіть і зачитайте виразно уривок про те, як зреагував юнак на запах євшан-зілля. Чому хлопець заквапився в рідний степ, до батька?
9. Зачитайте виразно кінцівку твору. До кого звертається ліричний герой? Що саме його непокоїть?
10. Користуючись схемою, визначте елементи сюжету поеми «Євшан-зілля».

С Ю Ж Е Т					
вступна частина	зав'язка	розвиток дії	кульмінація	розв'язка	кінцівка (післямова)

11. Пригадайте особливості ліро-епічних творів (інформація на с. 123–124). Доведіть, що твір «Євшан-зілля» – ліро-епічний.
12. Розгляньте таблицю та на її основі обґрунтуйте, що твір «Євшан-зілля» – поема.

Основні ознаки поеми	Особливості твору «Євшан-зілля»
Віршована форма	Має віршовану форму
Значні події	Для ханського сина розкриття таємниці про його походження – це значна подія. Так само значною є подія повернення сина додому через багато років
Яскраві характери персонажів	Гудець-віщун наділений надзвичайними якостями. Яскраві характери мають й інші персонажі
Емоційність	Зображено емоції, почуття хана, його сина, гудця в різних ситуаціях
Авторські роздуми	Ліричний герой розмірковує про долю України

13. Установіть відповідність. Поясніть роль використаних художніх засобів у творі.

Приклад

- 1 Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана...
- 2 Оточив його почотом
І розкошами догідно –
І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно.
- 3 Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце...

Художній засіб

- А** анафора
- Б** метафора
- В** порівняння
- Г** гіпербола

14. Визначте тему й головну думку поеми «Євшан-зілля».
15. Складіть до поеми простий план (5–8 пунктів) і запишіть його.

- 16.** Об'єднайтеся в групи (по 3–5 осіб). Оберіть для своєї групи одну з професій – **історики** або **психологи**. Обговоріть у групі подані питання, а потім озвучте для всього класу відповідь.

Для істориків	Для психологів
Чим поема «Євшан-зілля» може зацікавити саме істориків? Які в ній є терміни, пов'язані з історією?	Чим поема «Євшан-зілля» може зацікавити саме психологів? Які в ній є терміни, пов'язані із психологією?

МІРКУЄМО

- 17.** Що символізує євшан-зілля у творі?
- 18.** Що, на вашу думку, потрібно обов'язково пам'ятати (знати, шанувати), щоб по життю йти правильним шляхом, а не блудити манівцями? Оберіть із запропонованого переліку або запропонуйте свій варіант.

своє
коріння

правила
безпеки

свою
історію

тварин
і птахів

рідну
мову

- 19.** Чи актуальна поема «Євшан-зілля» й сьогодні? Чому ви так вважаєте?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

- 20.** Створіть «хмару» з 5–10 слів, які, на вашу думку, найбільше асоціюються з Україною (наприклад, назви рослин-символів, відомих українців / українок, пам'яток архітектури тощо). Ви можете намалювати «хмару» в зошиті або скористатися технічними засобами.

АВТОР ТВОРУ ТА ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ

Як вам відомо, для ліричних і ліро-епічних творів власний *ліричний герой*. Автор детально не змальовує його, не називає, а зображує лише його враження, настрої, думки.

Ліричний герой може бути наближеним до автора своїми почуттями й роздумами, виявляти авторську точку зору. Проте ототожнювати їх не можна. Адже в автора є реальна біографія, ми знаємо факти його життя, а в ліричного героя особлива «біографія» – лірична, тобто така, що розкриває у творах передовсім його внутрішній світ.

Наприклад, у поемі «Євшан-зілля» ліричний герой наближений до автора (Миколи Вороного) тим, що так само хвилюється за долю України, роздумує про вчинки її синів і дочок, закликає їх бути гідними минулої козацької слави.

АНАЛІЗУЄМО

1. Чи можна сказати, що ліричний герой і поет – це та сама людина?
2. Знайдіть у поемі «Євшан-зілля» по одному прикладу: 1) слова, що належать персонажеві; 2) слова, що належать ліричному героєві.
3. Яким ви уявляєте ліричного героя поеми «Євшан-зілля»? Чим він нагадує автора поеми?

МІРКУЄМО

4. Яку людину, на вашу думку, можна назвати патріотом? У чому може проявлятися патріотизм? Ліричний герой поеми «Євшан-зілля» – патріот України?

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ З ТВОРЧОСТІ

**Т. Шевченка, Лесі Українки, С. Чернілевського,
І. Жиленко, В. Рутківського, М. Вороного**

1. Знайдіть «ключ», за допомогою якого можна прочитати в поданому ланцюжку зашифровані слова *поема* й *хорей*. Що означають ці терміни?

х	д	р	м	й	х	о	м	м	й
п	о	а	е	а	п	р	е	б	а

2. Поемами є обидва твори в рядку
А «Іван Підкова», «Тиша морська»
Б «Євшан-зілля», «Іван Підкова»
В «Гном у буфеті», «Як дитиною, бувало...»
Г «Джури козака Швайки», «Євшан-зілля»
3. Установіть відповідність.

Назва твору

- 1 «Забула внучка в баби черевички...»
- 2 «Іван Підкова»
- 3 «Євшан-зілля»
- 4 «Як дитиною, бувало...»

Автор

- А** Тарас Шевченко
- Б** Леся Українка
- В** Микола Вороний
- Г** Ірина Жиленко
- Д** Станіслав Чернілевський

4. Установіть відповідність.

Уривок твору

Назва твору

- 1 Було колись – в Україні
Ревіли гармати...
- 2 Я б не лишила тебе в самотині,
Країно моя!
- 3 А журавлі летять собі
Додому ключами.
- 4 Круг них світився то зелений сніг,
то голубий, то ніжно-фіалковий.

- А «Підкова»
- Б «Співець»
- В «Думка»
- Г «Іван Підкова»
- Д «Теплота родинного інтиму...»

5. В уривку

*І осінь їй тихенько опустила
Горіховий листок перед вікном.*

провідним художнім засобом є

- А анафора Б порівняння В персоніфікація Г гіпербола

6. Визначте, із яким вивченим твором пов'язаний кожен малюнок.

7. Порівняйте поетичні картини, які постають у вашій уяві, коли ви читаете вірші С. Чернілевського «Теплота родинного інтиму...» та І. Жиленко «Гном у буфеті».
8. Який із вивчених у 6 класі віршів вам сподобався найбільше? Чим саме?
9. Пригадайте персонажів творів «Євшан-зілля» та «Джури козака Швайки». Роль якого з героїв ви хотіли б зіграти, якби вас запросили знятися у фільмі за мотивами одного з цих творів?
10. Що пробудило історичну пам'ять синові половецького хана з поеми Миколи Вороного: степ, пісня, зілля, сон? Розкажіть, як саме.
11. Визначте теми творів «Іван Підкова», «Євшан-зілля» і «Джури козака Швайки». Чим ці твори подібні?
12. **Самооцінювання.** Продовжте вислови:
 - Прочитані твори допомогли мені зрозуміти, що
 - Прочитавши ліричні твори, я відчув / відчула
 - Найцікавішим під час вивчення матеріалу для мене було
 - Свої знання я оцінив би / оцінила б на

Винахідниками можуть бути навіть діти. Для цього потрібно мріяти, фантазувати, експериментувати, а ще – робити висновки.

Максим Лема зі Львова у 12 років створив робота, що сканує приміщення. Канадський підліток Ж. Бомбардье змайстрував перший снігохід. Школярка К. Маквікер винайшла іграшковий пластилін, а одинадцятирічний Ф. Епперсон – фруктовий лід на паличці.

- Чи достатньо бути просто мрійником, щоб уславити своє ім'я?
- Що потрібно для того, щоб мрії здійснилися?

Головні герої повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» – мрійники, які вигадують різні штуки-викабулки заради слави. Вони мають щире серце, готові прийти на допомогу. Але чи вистачить їм цілеспрямованості, щоб досягти успіху?

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО (1930–2014)

Всеволод Нестайко був надзвичайно цікавою людиною, яскравою особистістю, життєрадісним. Коли в нього намагалися дізнатися секрет «вічної молодості», письменник жартував: «Посміхатися частіше треба – тоді помолодшаєте». Всеволод закінчив школу з медаллю, бо ніколи не пас задніх, а своє перше оповідання написав у 8 років у зошиті з математики.

На жаль, дитинство і юність хлопця припали на період Голодомору 1932–1933 років та Другої світової війни. Життя в окупованому фашистами Києві було важким. І тоді він дав собі слово: писати лише про щасливе дитинство, якого сам ніколи не мав.

«Коли я став по-справжньому дорослим, – згадував Всеволод Нестайко, – мені страшенно захотілося повернутися назад у дитинство – догратися, досміятися, добешкетувати. Вихід був один – стати дитячим письменником. Так я і зробив...»

За своє життя автор написав багато цікавих творів про дітей: «Чарівний талісман», «В країні сонячних зайчиків», «Одиниця “з обманом”», «Чудеса в Гарбузянах» та ін.

Запрошуємо вас познайомитися з непосидючими й благородними головними героями повісті «Тореадори з Васюківки», які постійно потрапляють у кумедні пригоди, але знаходять із них вихід завдяки дружбі й кмітливості.

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ

ПОВІСТЬ

(Уривки з трилогії про пригоди двох друзів)

ЧАСТИНА ПЕРША

(яку розповідає Павлуша Завгородній)

Надзвичайні пригоди Робінзона Кукурудзо та його вірного друга й однокласника Павлуші Завгороднього в школі, удома та на безлюдному острові поблизу села Васюківки

Розділ перший

Метро під свинарником.

Тореадори з Васюківки. Собакевич

– От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку – тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, і не дихаємо.

– Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

– Знаю, знаю, – ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.

– Діду! – жалібно озивається він.

– Давай-давай!

– Діду, – ще жалібніше повторює мій друг, – ви відійдіть за хату, ми вилізем. Бо ж ви битиметеся.

– Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

– Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

– Я вам дам метр́а! Я вам такого метр́а дам, що...

– Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо – нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противна й плямиста, як географічна карта.

У-у, скотиняка! Щоб ти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея – провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуня» – станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі – безплатно. З учительки математики – п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом – непередбачена катастрофа! – клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти – дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємося – чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не кінчимо, але хто його зна... Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів – Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, – Великі Зондські.

Ну, так Ява – це не острів.

Ява – це мій найкращий дружка й напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке – Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я – Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер товариш Валігура, що живе в нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я інтересна.

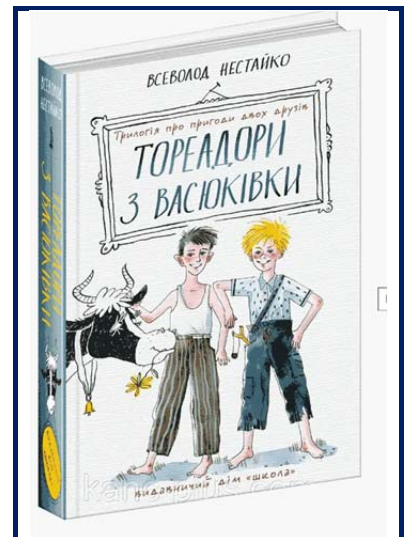
Батько на скрипці грає. Корова – Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) – мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить – праве саме заплющується...

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина – депутат райради, ланкова кукурудзоводів.

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився та при всіх плескачів їй надавав. Так вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

– Опозогив! – Вона букву «р» не вимовляє. – Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чогова!

Катерина Перепелиця.
Обкладинка книжки
«Тореадори з Васюківки».
Видавничий дім «Школа»

Такого шелесту наробила – Ява не знав, куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дриза – тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам говорив:

– Ми, – говорив, – з тобою, Павлушо, хлопці будь здоров. Точно-точно, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

– З фантазією, – підтакував я.

– Ти чув, як дід Салимон учора біля магазину казав: «Ондо, каже, Ява й Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери¹, а не хлопці! Нема на них буцегарні²».

– Чув. Точно.

– Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на свята.

– Треба, – погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблукі заради нашої слави.

Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало й випустили в клубі під час лекції на тему «Виховання дітей у сім'ї». Лектор упав із трибуни й вилив собі на голову графин із водою...

А то якось улітку Ява сказав:

– Улаштуймо бій биків.

– Га? – не відразу второпав я.

– Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?

– Ага... То й що?

– Пам'ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько в капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.

– Так-так-так...

– А потім – рраз! Бик – беркиць! І оплески.

– Ага. Здорово... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

– Тю, дурний! Убивати! Що це тобі – м'ясозаготівля, чи що. Це ж видовище. На стадіоні. Як футбол. Головне тут – красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори – це найсміливіші герої і ловкачі. Головне тут – тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки – бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо і по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я посміхнувся. Це було здорово. По радіо, по телевізору і взагалі...

¹ **Гангстер** – учасник бандитської зграї; бандит.

² **Буцегарня** (розмовне, застаріле) – приміщення для тимчасового ув'язнення.

Ми повмощувалися зручніше й почали обговорювати подробиці. Насамперед – бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі – наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор...

Ні, хай з бугаєм Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противний був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я в калабані¹ купався.

Але Ява мене не підтримав.

– Ні, – сказав він, – Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось – велике й крутороге.

– Коров'яче? – кажу. – Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

– Хтозна, може, і так.

– Тоді, – кажу, – кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

– А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

– Бо в нашої Маньки теля й один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб із нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

– Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

– Що значить «психічна»? Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

– Я – боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану забори свої слова назад!

– Я забираю, але ти все одно боїшся.

– Боюсь?

– Боїшся...

– Боюсь?

– Боїшся...

Я схопився рукою за вухо й, у свою чергу, затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Усе, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани й сорочки. Першим отямивсь я.

– Стривай, – кажу, – годі. А то замість бою биків у нас вийшов бій дураків.

– Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти й спробуємо. А то твоя Манька й справді для телевізора не підходить. Ще люди подумують, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я вдавав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

¹ Калаба́ня (діалектне) – тут: велика калюжа.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява – Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крислатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадок від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити й не впасти, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні баналюки¹, аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині.

Килимок і капелюшок – то був наш тореадорський реманент². По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо:

Торе-гадор, сміли-ги-ги-во в бій, торе-гадор, торе-гадор...
Там где тебе-ге-ге-ге любов, там где-ге тебе любов...

Ми співали, та не знали, що нас чекає.

Небо було синє-синє – справжнє іспанське небо.

Погода – саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, – далі від людських очей.

– Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, – скадав Ява, – і починаймо.

Я не став сперечатися. Тим більше, Манька в нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтягнув штани, узяв мого килимка і, витанцьовуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди й почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих – зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче.

Контрибуція – анічичирк!

Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція тільки одвернула морду.

Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через пів години він сказав:

¹ **Баналюки** – небилиці.

² **Реманент** – сукупність предметів, необхідних для якої-небудь роботи.

– Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче... Спробуй ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

–Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тоді показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку й несподівано бив килимком, то підскакував із розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби в нас змокли, килимок нервово сіпався в руках – здавалося, що Цюця, Гава і Рева от-от загавкають. А Контрибуція – хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима й сказала:

– Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: «Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене».

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію – це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

– Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що – боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі. І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі. І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

– Вва-вай!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо, коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись дійсно тут був величенький ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабаню. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані й мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. У калабаню лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли й мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в бридкій слизькій багнюці. Тільки від пупа до шиї була вода – брудна, каламутна й смердюча. Справжнісінькі помії. Довго ми тоді стояли з Явою в отих помиях. Пів години, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязь), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невіддале метро, Контрибуція виглядає з корівника й співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике й ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас. Спасибі тобі, корово!

– Ще не скінчили, анциболотники? – так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж поприсідали. Ми втратили пильність і не тютьки, що в нас за спинами робиться. Попались-таки.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варава. Тікати нікуди. Так і залякли ми, присівши, – мов курчата перед шулікою.

– Не бойсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув – то ми зітхнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу усмішку. Але дід на усмішку нашу не відповів. Не любив дід таких усмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. Губи тонкі й так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було уже у світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов.

– Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити уроки...

– Усе, діду, здається. Так, як і було. Правда ж? – несміливо питає Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу – видно, що він не дуже задоволений. Але каже:

– Ідіть, ідіть уже. Але знайте, ще раз щось таке – вуха пообриваю та свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда й, тільки-но його минаємо, щодоху біжимо...

Я живу по сусідству з Явою. І за якусь хвилину ми вже відсапуємось у нашому садку.

Ми сидимо в картоплі під вишнею. Сидимо й журимось, що така прикра невдача спіткала нас з отим «метро́м». Але довго журитися ми не вміємо.

– Слухай, – раптом каже Ява, – а зробимо... підводного човна.

– Зробимо, – не задумуючись, кажу я. І тільки тоді питаю: – Аз чого?

– Із старої плоскодонки. Отої, що біля верби... напівзатоплена.

– А як?

– Воду вичерпати, дірки позатикати, просмолити, верх забити дошками. Отут перископ. Отут люк. На дно баласт.

– А двигун?

– На веслах буде. Нам же не треба, щоб дуже швидкохідний. Аби підводний.

– А дихать?

– Через перископ.

– А на поверхню як впливати?

– Баласт викинем і впливемо.

– А як водою залле і затопить?
– Ти що – плавати не вмієш? От іще! «Як? Як?» Дулю з маком з тобою зробиш!
– Сам ти дуля з маком! Який розумний!
– Та ну тебе, – сказав Ява вже примирливо. А я й зовсім не відповів нічого – сьогодні сваритися не хотілося.

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали – так замулився. Я перехилився і голосно крикнув у задущливу, пропахлу цвіллю й болотом темряву: «Го!» Я люблю гокати у колодязь: таке «го» виходить – аж у вухах лящить. Такого «го» ніде не почуєш, як у колодязі. Красота, а не «го». От і зараз...

– Го!..

– Го!

– Го!

Тільки виляски пішли – наче аж до центру землі.

І раптом у ці виляски вплелось жалібне тонке скімління. Я нашоропив вуха.

– Яво! – кажу. – Там хтось є.

– Бреши!

– Ану гокни й послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімління. Ми презирнулися.

– Якась свиня вкинула туди цуцика, – сказав Ява.

– Точно, – сказав я.

– Так що? – сказав Ява.

– Треба витягти, – сказав я. Хоч міг цього й не говорити. Бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

– Значить, так, – сказав Ява. – Я сідаю в цеберку¹ й опускаюся. А ти мене держиш.

– За що! Хіба я тебе так вдержу?

– Ти й справді слабак. Не вдержиш.

– То, значить, я опускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могучий.

– Ні, спускатимусь я. Я перший сказав. І ... і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка... Ми, знаєш що, вірьовку прив'яжем он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш. Дуже зручно.

– А де взять вірьовку?

– А ондо припиначка.

– Так на ній же коза! Разом з козою прив'яжемо, чи що?

– Коза так погуляє, ніде не дінеться.

– Ну що ж – добре!

– Мме-е-е! – радісно проспівала відв'язана коза й негайно побігла в шкоду. Та нам ніколи було її виховувати.

¹ Цебёрка – дерев'яна посудина з дужкою для носіння і зберігання води; відро.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язану до бруса-переваги на короткому плечі журавля.

– Попускай! Попускай потроху! – скомандував Ява.

Операція почалася.

Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім неважко попускати припиначку, і через якихось пів хвилини почулося глухе, як з бочки, Явине: «Стоп! Досить!»

Я кинувся до зрубу:

– Галльоу! Криниценавт Яво! Як себе почуваєте?

– Чудово! Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йой-ой! Що ж ти відпустив! Тут дуже грязько! Засмоктуйте! Тягни швидше!

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Учепився обома руками й почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Усіма силами своїми, усією вагою тіла свого тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги мої одриваються од землі. Ой лишенько! Це ж я зараз піднімусь і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дригатиму. Переважують мене Ява з цуциком. Ой-йой-ой!

– Яво! – кричу у відчаї. – Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою загачився за корінь, що якраз біля мене із землі випружинився. Закректав я з усіх сил, – от-от жили, як струни, із дзенькотом полопаються, – і з колодязя, мов бульба з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Перший на землю ступив «товариш Собакевич» – кудлате, капловухе руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я одразу побачив, що цуценя – не з нашого кутка. У себе ми всіх собак до одного знали – від здоровеннецького діда Салимонового кунделя Гривка до позавчора народжених, сліпих іще цуценят баби Меланчиної Жучки.

– От хотів би я знати, хто його туди вкинув, – сердито проскрипів Ява. – Ноги б повисмикував!

– Якийсь фашист хотів позбутися, – сказав я. Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене й заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми одразу сподобалися одне одному.

– Гайда на річку! – сказав Ява. – Треба помити Собакевича – бач який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, – уже не викликало жодного сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою в смердючій темряві колодязя, пристало до нього відразу й назавжди.

Ми побігли до річки.

Підводний човен із плоскодонки навічно потонув у забутті...

Перевіряємо

1. Розгадайте зашифровані назви тварин. Чи всіх цих тварин згадано в першій частині повісті «Тореадори з Васюківки»?

2. Найдорожчу ціну за вхід у метро юні «будівельники» встановили для

А своїх родичів **В** учительки математики

Б далеких сусідів **Г** туристів із міста

3. Ява з Павлушою врятувалися від Контрибуції

А у ставку **В** на городі

Б на дереві **Д** у лісі

Аналізуємо

4. Яке враження справила на вас перша частина повісті В. Нестайка? Що запам'яталося найбільше?

5. Розкажіть, як завершився намір друзів вирити метро під свинарником. Як на цю витівку відреагував дід Варава та чи зробили хлопці правильні висновки?

6. Якими своїми спостереженнями про членів сім'ї Яви Реня поділився із читачами Павлуша Завгородній? Зачитайте відповідні цитати з тексту.

7. Чому Ява й Павлуша для бою биків обрали саме Контрибуцію? Чим не підійшли інші тварини? Який тореадорський реманент використали хлопці?

8. Знайдіть у тексті й зачитайте відповідь на запитання: чому друзі вирішили стати тореадорами? Чим закінчився тренувальний поєдинок?

9. Прочитайте виразно за особами діалог від слів «Яво! – кажу. – Там хтось є» до слів «Ну що ж – добре!» Як у цьому діалозі розкриваються характери персонажів?

10. Хто такий Собакевич? Перекажіть детально від імені Яви, як хлопчики рятували цуценя.

11. Чи погоджуєтеся ви з поданими нижче словами Яви Реня? Обґрунтуйте свою відповідь.

«Ми з тобою, Павлушо, хлопці неабиякі.
Справді, без брехні, ми таки хлопці з ФАНТАЗІЄЮ».

(Позначка Додаткові джерела) 12. Прочитайте фрагмент тексту від слів «Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився» до слів «Таких на мільйон лише один буває». Випишіть із нього фразеологізми та поясніть їхнє значення. За потреби скористайтесь словником.

Міркуємо

13. Чи правильно, на вашу думку, вчинили друзі, коли вирішили самі врятувати цуцика з колодязя? Чим могла б закінчитися така витівка? Як би ви вчинили в подібній ситуації?

14. Поясніть, як ви розумієте назву твору В. Нестайка. Як би ви назвали цей твір?

Розділ дев'ятий,
у якому Павлуша розповідає, як він потоваришував із Явою

До четвертого класу я з ним не дружив.
Він був страшенно вредний.

Так я вважав.

Бо він мене при всіх у калюжу пхнув, як я його картуза на вербу закинув. А я був у новісіньких штанях. Мені мама тільки вранці в магазині купила. І тими новісінькими штаньми я в самісіньке рідке багно сів. І Ганька Гребенючка так сміялася, так сміялася, що в неї аж булька з носа вискочила.

Я дружив з Антончиком Мацієвським. Він мене малиною частував. У них було багато в саду малини, а в нас не було. А малина з молоком – ви ж знаєте! Я навіть більше, ніж вареники з вишнями, люблю.

Я гадав, що дружитиму з Антончиком і їстиму малину аж до старості Але...

Був сонячний теплий вересневий день Ми сиділи на баштані¹ й із присьорбом хрумкали кавуни.

Ви не були на нашому баштані? О-о! Тоді ви нічого не знаєте Такого баштана нема ніде. Точно! Кінця-краю не видно. Од обрію до обрію. І кавунів – тисячі, мільйони... І всі смугасті. Як тигри. Тисячі, мільйони тигрів. Я живих бачив у цирку. У Києві. Але то хіба тигри? От дід Салимон – баштанник наш – ото тигр! Він чогось не любив, як ми крали кавуни з баштана. Він любив, щоб ми просили. А ми не любили просити... Воно не так смачно.

Коротше, ми сиділи на баштані й хрумкали кавуни. Крадені. Діда не було. Не було й близько Він пішов у сільмаг по цигарки Ми бачили. І ми були спокійні. Він там обов'язково зустріне якогось свого друга, діда Вараву абощо, і вони заведуться про агресорів чи про ще когось там аж до смерку. Це вже точно. Дід Салимон цілими днями знічев'я слухав у самотині на баштані транзистор «Атмосфера», що купив собі в сільмазі, і його просто розпирало від різних новин.

Отже, ми сиділи й хрумкали. Тобто вже й не хрумкали навіть. Один тільки товстий Гришка Сало хрумкав – той міг день і ніч їсти. А ми всі сиділи й хукали.

От понаїдались кавунів! Що називається, од пуза. Далі їсти вже нема змоги – нікуди.

Ми сиділи під величезною горою кавунів – це вже зібрали для відправки, завтра прийдуть машини.

І їсти несила, і несила кинути цей кавунячий рай – коли ще так пощастить, щоб діда не було, та й вивезуть же завтра.

Пробували ми у футболу кавуном грати – важко, ноги болять.

Пробували у «війни». Виклали з кавунів на землі військовий об'єкт – ворожу укріплену лінію. Узяли в руки по кавунові – це бомби, – підняли над головою і – вуу-у!.. Летять наші штурмовики-бомбовики. Підлітають – рреп! рреп! Репаються смугасті бомби, летять урізнобіч осколки й шрапнель – чорні слизькі зернятка, плетється червона кавуняча кров...

Побомбили кілька хвилин, глянули – аж самим страшно стало й совісно. Червоно-біло-зелена каша на землі.

– Е, хлопці! Це вже свинство! Так тільки фашисти роблять!

– І правда! Не робімо цього!

¹ **Баштан** – ділянка поля, на якій вирощують кавуни, діні.

Знову посідали, сопемо.

Подивився тоді Стьопа Карафолька на гору кавунів і каже:

– Але й здоровеннецька! Справжнісінька тобі піраміда єгипетська. – І раптом підхопився:

– Пацани! А пограймось у фараона та єгипетську піраміду.

– Га? Що? Кого? – не розшолопали ми.

Стьопу ми не любили. Він щодня чистив зуби, робив зарядку й узагалі був свиня. Коротше, він був те, що називається зразковий учень: учився на самі п'ятірки, поводивсь у школі бездоганно, не бешкетував, не бив вікон... І цим дуже всіх нас підводив.

Бо завжди:

– А от Карафолька, бачиш...

– А чому Карафолька..

– А подивись на Карафольку...

«А щоб тобі, Стьопо, чиряк сів на носі!» – завжди думалося в такі хвилини.

Але іноді ми Карафольці прощали за те, що, на наш погляд, він ду-у-же багато знав. Бо читав удень і вночі. І був для нас таким собі живим довідником.

От і зараз.

– А... що воно за таке – єгипетські піраміди? – жуячи, спитав Гришка Сало.

– Не знаєш? Це такі гробниці здоровущі в Єгипті. У них єгипетських царів – фараонів – ховали. Багато століть тому. Досі стоять, як новісінькі, і туристи з усього світу приїждять на них дивитися.

– Ага, про це в п'ятому класі проходять, я в братовому підручнику бачив, – підтвердив Антончик.

– Ну то й що? – спитав я. – А як же грати?

– Як? Гм! – презирливо хмикнув Стьопа. – Виберемо серед нас фараона. Він помре, і ми його поховаємо І піраміду зробимо. З кавунів.

– А що – це клас! – У Яви загорілися очі. – Цікаво!

– Хлопці! Ви що? Тю! – сказав я – На біса нам у того смердючого фараона! У мертвяка! Теж іще весело – у похорон грати! Ха-ха!.. Краще в прикордонника й шпигуна. Я згоден шпигуном!

– Старий! Домовились – усе! – рішуче сказав Ява. – Рахуймося, кому фараоном. Ну! Сітка-вітка, дуб-дубки, поставали козаки! Шабельками брязь – вийди князь!. Тобто... фараон.

Я! Так і знав Чуло моє серце.

– Старий! По-чесному! – сказав Стьопа Карафолька. Це ми від київських мисливців навчилися говорити один на одного «старий».

Я зітхнув. Мені страшенно не щастило. Хоч би в що ми грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном, чи то фашистом. Одним словом, ворогом. Я вже не пам'ятаю навіть, коли я був нашим! А я так любив наших!.. І завжди був ворогом.

– Старий! Нічого, не хвилюйся! Тобі в коханні щастиме! Йй-богу! Є така прикмета! – заспокоювали мене хлопці. – Он-до Гребенючка на тебе задивляється.

– Подавіться своїм коханням! Плював я на кохання!.. – з ненавистю цідив я крізь зуби й плентався займати свої ворожі позиції.

І коли Стьопа Карафолька тільки вимовив слово про ту єгипетську піраміду, я вже не сумнівався, що фараоном буду саме я. І не помилився...

– Ну, то що робить? – сумно спитав я.

– Отже, так, – швидко заговорив Стьопа. – Ти – славний, знаменитий, могутній єгипетський фараон. Який хочеш – вибирай: Хеопс... Тутанхамон... Гаменготеп...

– Гаменготеп, – байдуже сказав я.

– Прекрасно. О великий і мудрий фараоне Гаменготепе! – звів руки до сонця Стьопа. – Ти завоював багато земель, ти підкорив багато народів, ти вписав своє ім'я в історію віків стародавнього світу! Але неблаганна смерть підстерегла тебе, й ось тепер ти вмираєш. Плачте, раби, великий Гаменготеп умирає!

Хлопці завили, як шакали.

– Ну-мо, – лягай і вмирай, – під акомпанемент цього виття сказав Карафолька. Я ліг.

– Прощайся і... – махнув рукою Карафолька.

– Прощайте, – похмуро проказав я. – Не поминайте лихом. Пробачте, мо', що не так. Кланяйтеся мамі, татові, Галині Сидорівні й усім нашим.

– Обійдеться! Помирай, помирай швидше! – нетерпляче перебив Карафолька.

Я заплющив очі й голосно зітхнув – випустив дух.

– О люди! О народи! Великий Гаменготеп сконав! О горе-горе! – так одчайдушно заверещав Стьопа, що мені самому стало страшно й жаль себе.

– Але ім'я його буде славне у віках! І піраміда великого Гаменготепа збереже для поколінь пам'ять про нього. До роботи, жалюгідні раби!

І хлопці заметушилися, обкладаючи мене кавунами. Через кілька хвилин я відчув, що на груди мені навалюється важений тягар і мені нема вже чим дихати.

– Гей! – скрикнув я. – Давить! Гей! Так я й справді помру. Гей!

– Цить! – гаркнув Карафолька. – Не розмовляти. Мертвяк, називається! Убивать треба таких мертвяків!

І поклав мені величезного кавуна прямо на пику. Я тільки кавкнув.

– Е ні, хлопці, так він і справді гине¹, – чую раптом голос Яви. – Так не можна.

І кавун з моєї пики відкотився

– А що ж? Як же ж тоді? Не вийде ж піраміда, – почувися голоси.

– Як не вийде! Вийде! – закричав Карафолька. – Я ж забув зовсім. Фараонів ховали сидячи, а то й стоячи. Уставай! Уставай, Гаменготепе! Тільки мовчи – ти ж мертвий!

Я встав, і робота знову закипіла.

Статуя фараона
Хафра. Каїрський
єгипетський музей

¹ Гіґнути – загинути, вмерти.

Тепер було легше. Хоч і давило в боки, але дихати можна. Я стояв із заплющеними очима, а хлопці обкладали мене кавунами. Незабаром навколо мене вже була справжнісінька піраміда, з якої стирчала тільки моя голова, що, як казав потім Ява, теж була подібна до кавуна.

Карафолька був дуже задоволений і весело наспівував похоронний марш:

– Тай-та-та-ра-та-рай, та-та-та-ра-рай-там-та-рам!

І раптом пролунав пронизливий крик Антончика:

– Хлопці! Тікай! Дід!

І всі кинулися врозтіч. Це було так несподівано, що я навіть не одразу злякався. І лише коли від хлопців залишилася сама курява, я похолов.

Я стояв, обкладений кавунами, не в змозі ворухнути ні ногою, ні рукою і дивився, як до мене, розмахуючи кийком, біг дід Салимон.

– Хлопці! – безнадійно верескнув я. – Куди ви?! А я? Раби! Гади! Гаменготепа кинули! Антончику! Друже!

Але вони вже й почути не могли.

Ну все! Гибель! Зараз дід підбіжить, побачить, що ми наробили, побачить оту гору побитих кавунів, розмахнеться і – кийком мені по кумполу. І буде на одного розбитого кавуна більше. Буде мені гробниця... Піраміда...

Я вже бачив розлючене обличчя діда і чув, як він сопе. Ближче, ближче, ближче...

І тут, як з-під землі, з'явився Ява. Дід уже був зовсім близько, уже змахнув кийком. Ява підскочив до мене, схопив кавуна, що лежав біля самої моєї щоки, і пожбурих у діда. Дід випустив із рук кийка й ледь устиг піймати кавуна. Він же був баштанник, той Салимон, і він не міг допустити, щоб кавун упав на землю і розбився. А Ява вже схопив другого кавуна й знову кинув. І знову дід піймав. Це було прямо як у цирку, як у кіно. Ява кидав, дід ловив і клав на землю. Ява кидав, дід ловив і клав на землю.

Я потроху звільнявся. От уже й я схопив кавуна й кинув. Тепер ми кидали з Явою удвох, а дід Салимон ловив. Ловив, хекаючи й примовляючи:

– Ох, шелегейдики! Ох, шмарогузи! Ох, катові гаспиди!

За кілька хвилин ми з Явою вже щодуху лопотіли п'ятами по баштану. Тепер доганяй, діду! Шукай вітра в полі.

Я біг поряд із Явою нога в ногу, наче ми були один механізм. І мені здавалося, що серця

Гра «ТАК – НІ»

Дайте відповіді «Так» або «Ні» на запитання*. Кожна правильна відповідь – 1 бал.

1. Яву Реня насправді звати **Іван**?
2. Урятувавши Собакевича, друзі **забули** про будівництво підводного човна?
3. Після гри в тореадори Ява годував Контрибуцію **зефіром**?
4. Павлуша товаришував з Антончиком, бо той частував його **малиною**?
5. Гору кавунів Степан порівняв з **Ейфелевою вежею**?
6. Серед баштанних бешкетників найкраще вчився в школі **Карафолька**?
7. За жанром «Тореадори з Васюківки» – це **оповідання**?
8. Хлопці грались у фараона у **вересні**?

*Виділені слова є логічно наголошеними.

наші теж б'ються, наче одне серце.

Мені було дуже хороше!

Мабуть, таке відчують справжні друзі-солдати, коли плече в плече йдуть в атаку.

Отак біг би й біг на край світу. Нема нічого кращого в житті за дружбу!

...На другий день наша дружба з Явою була ще більше скріплена. Так би мовити, кров'ю, бо дід Салимон поділився своїми враженнями про фараонську піраміду з нашими батьками. І батьки наші зробили нам чотириста двадцять восьме серйозне попередження по тому місцю, про яке при дівчатах не говорять. Роблячи попередження, батьки примовляли:

– А от Карафолька! Карафолька не такий! Карафольки там не було! Га? Не було ж?!

Ми зіплювали зуби й мовчали. Ми нікого не виказали. Нікого! Хай кажуть про Карафольку! Хай! А я все одно знав, хто такий Карафолька, хто такий Антончик, а хто такий – Ява!

Дружба! Велике це слово – дружба! Може, найбільше з усіх слів людських.

Заради дружби люди йдуть на тортури, сідають у тюрму, навіть життя віддають...

Перевіряємо

1. Павлуша не дружив із Явою до четвертого класу, бо той

А пхнув Павлушу в калюжу

В ображав свою сестру

Б учився краще за всіх

Г обманював однолітків

2. Установіть відповідність.

Персонаж

Дії персонажа

1 Ява Рень

А щодня чистив зуби й робив зарядку

2 Павлуша Завгородній

Б погодився бути фараоном

3 Степан Карафолька

В міг їсти день і ніч

4 дід Салимон

Г ловив кавуни й складав на кучу

Д поліз у колодязь рятувати цуценя

Аналізуємо

3. Перечитайте епізод байдикування хлопців на баштані. Чи можна вважати цей епізод гумористичним? Що саме тут смішного?

4. Чим Степан Карафолька відрізнявся від інших шибеників? Чи справедливим, на вашу думку, було те, що хлопці недолюбливали його?

5. Як Павлуша сприйняв ідею баштанних шибеників погратись у фараона? Зачитайте відповідні роздуми хлопчика.

6. Прочитайте виразно за особами діалог від слів «*Ну то що робити?*» до слів «*До роботи, жалюгідні раби!*» Спробуйте інтонацією передати почуття обох персонажів.

7. Чому Павлуша Завгородній дружив з Антончиком Мацієвським? Коли хлопчик зрозумів, що це несправжня дружба?

8. Поясніть значення прислів'я «Друг пізнається в біді» на прикладі життєвої ситуації, яка трапилася з Павлушею Завгороднім.
9. Розкажіть детально від імені Яви, як йому вдалося допомогти Павлуші втекти від розлюченого діда Салимона.
10. Які два епізоди із цього розділу, на вашу думку, є найважливішими для розкриття особистісних якостей Яви й Павлуші?
11. Порівняйте поданих нижче персонажів. Що в них спільного, а що відмінного? Висловіть своє ставлення до кожного з них.

Міркуємо

12. Знайдіть наприкінці розділу слова Павлуші Завгороднього про дружбу. Як ви розумієте сказане та чи погоджуєтесь із хлопчиком? Яке ваше розуміння дружби?

Творче завдання

13. Напишіть есе на тему «Що таке справжня дружба», посилаючись на приклади з повісті «Тореадори з Васюківки».

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

(яку розказав уже Ява Рень)

**Таємниця трьох невідомих, або Повість про те,
як посварилися Іван Васильович із Павлом Денисовичем і що з того
вийшло**

Розділ двадцять п'ятий

**Усе! Кінець! Я дарую велосипед.
«Загаза чогтова!» Я видужую**

Прокинувшись, я побачив, що біля ліжка сидить на стільці Яришка й читає журнал «Барвінок».

У хаті було сонячно, аж очі сліпило, годинник на стіні показував за чверть десяту, і я зрозумів, що то ранок.

Яришка зразу відклала журнал і скочила зі стільця:

– О!.. Любий бгатику! Загаз будеш снідати.

Вона в нас не вимовляє літеру «р».

За мить Яришка вже ставила на стільці переді мною молоко, яєчню, сир і хліб з маслом.

Я збагнув, що в хаті нікого немає, усі на роботі, і їй доручено доглядати мене.

– Будь ласка, любий бгатику, їж! – сказала вона солодким голосом.

Я насторожився.

А коли вона втретє сказала «любий бгатику» («Любий бгатику, спегшу пгоковтни таблетку»), це вже мене зовсім збентежило.

«Любий бгатику!» Вона ніколи мене так не називала. Вона завжди казала на мене «загаза чогова», «так тобі й тгеба», «щоб ти гозбив свою погану могду...» І раптом – «любий бгатику!..»

Кепські, виходить, мої справи. Може, і зовсім безнадійні. Може, я вже й не встану. Тому-то всі такі ніжні до мене: і батько, і мати, і дід... І весь час заспокоюють – видужуєш, мовляв. А я...

Бач, сплю весь час. Значить, нема в організмі сили, енергії для життя. Отак засну й не прокинуся більше. От голову навіть підняти від подушки не можу. Підведусь, сяду на ліжку, і йде обертом голова, аж нудить...

Я глянув на сир, на яєчню і згадав слова діда Салимона, які він любив повторювати: «їжа – джерело життя. Доти живеться, поки їсться і п'ється. Добре кусай – і будеш, як бугай».

– Яришко, дай іще шмат хліба з маслом, – сказав я тихим глухим голосом.

– Тю, ти ж іще цього не з'їв?!

– Жалко? – з гірким докором глянув я на неї. – Може, я... Може...

– Та що ти, що ти! Будь ласка! – вона побігла на кухню, відремізувала від буханки величезну партику¹, намазала в палець масла й поклала на стілець. Писнула й побігла за піч сміятися!

Я зітхнув. Нічого, нічого! Дивися, щоб на кутні не засміялася², як я... як мене вже не буде...

Яєчню з тим першим шматком хліба я вмаламував досить швидко й легко.

А от тарілка сиру, щедро политого сметаною, і партика хліба, принесена на моє прохання Яришкою, пішли туго. Пів тарілки я ще сяк-так виїв, а далі почав давитися. Набивши повен рот сиру й хліба, я жував-пережовував ту жуйку по кілька хвилин і не міг проковтнути. Ремигав, як той старий віл. Уже й молоком запивав, і різко смикав назад головою, як це робить завжди мати, ковтаючи таблетки, та все марно – не ковталось. «Ну, все! – із жахом подумав я. – Уже і їсти не можу. Не приймає організм їжі. Усе! Капець мені! Гаплик!»

Я безсило відкинувся на подушку.

Лежав і прислухавсь, як усередині в мене щось булькало, бурчало й переливалося. То гуляли в порожньому животі одинока яєчня, трошечки сиру й молока. Гуляли, не в змозі порятувати ослаблений організму.

¹ **Парті́ка** – великий кусень хліба.

² **Смі́ятися на ку́тні** (фразеологізм) – плакати.

Кольнуло в боці!.. І нога затерпла, мабуть, кров туди вже не доходить... І рука ліва якась безсило млява. Це ж там серце близько... Видно, серце вже відмовляється працювати...

О! Дихати вже важко. Уривчасте якесь дихання. І пальці на руках уже посиніли, здається, одмирають... Ех, жаль – нема Павлуші. Хотілося б із ним попрощатися. Не встигну, мабуть...

З-за печі визирнуло лукаве Ярищине око. Вона сміялася. Вона й не уявляла, як мені зле. Вона думала, що я придурююся.

Треба їй якось довести, що це не жарти, що мені таки погано, що, може, це останні мої хвилини... Я не міг помирати під її хихикання.

– Яришко, – ледь чутно промовив я. – Іди сюди.

Вона вийшла з-за печі.

– Яришко, – зітхнув я і замовк. Вона підійшла ближче. Личко її стало трохи серйознішим.

– Яришко, – удруге зітхнув я і знову замовк. Я мусив сказати зараз щось незвичайне, щось значуще, благородне й велике, що говорять тільки перед смертю.

– Яришко, – сказав я нарешті тихо й врочисто. – Візьмеш собі мій велосипед... Я дарую тобі його... І заплющив очі.

– Ой! – верескнула вона радісно. – Ой! Пгавда?! Ой! Сегйозно?! Ой бгатику мій! Який ти хогоший! Ой! Дай я тебе поцілую.

І її губенята мазнули мене по щоці біля носа. Я одвернувся до стіни, бо відчув, що от-от заплачу.

Ми з Яришкою найчастіше сварилися саме через той мій велосипед. Вона хотіла на ньому кататися, а я не хотів, щоб вона каталася. Я вважав, що вона ще соплива, щоб кататися на дорослому велосипеді. Тільки в перший клас пішла в цьому році. До педалей ще навіть не діставала. Але однак примудрялася їздити – просовувала праву ногу крізь раму і, звиваючись черв'яком, навстоячки крутила педалі. Ця її спритність тільки дратувала мене. Таке потворне катання було, на мою думку, образою для велосипеда.

І взагалі кому хочеться, щоб на його велосипеді хтось катався! Це завжди неприємно.

Велосипед – це щось дуже особисте, близьке, заповітне. Це ближче, по моєму, за сорочку, за штани, за що хочеш...

І зараз, подарувавши велосипед Ярищі, я відчув, що мої рахунки з життям майже зведено.

Я чув, як вона, забувши від щастя про мою хворобу, уже витягала Вороного із сіней надвір. І він жалібно деренчав і дзвенів. Ці звуки шматували моє вмираюче серце. Так востаннє тужливо ірже вірний кінь, навіки прощаючись із козаком....

Я витягся, як мрець, склав на животі руки і приречено втупився у стелю.

Я ждав приходу смерті. Годинник на стіні невмолимо відцокував хвилини.

Але несподівано замість смерті прийшла медичка Люба Антонівна.

Грюкнувши дверима, вона зайшла в хату й швидким кроком наблизилася до мого ліжка.

Поклала руку мені на лоба, потім узяла за пульс. І все це, не кажучи ні слова, мовчки, зосереджено, строго. Я завмер в безнадійному чеканні.

Скінчивши слухати пульс, вона підняла мені сорочку, схилилась і приклала маленьке холодне вухо до моїх грудей. Вона завжди вислуховувала хворих просто так, вухом, без усякого лікарського причаудалля.

І тільки вислухавши мене, вона сказала нарешті весело:

– Молодець, козаче! Усе гаразд! Скоро будеш здоровий.

І ляснула мене долонею по пузі.

– Еге! Гаразд! – буркнув я. – Оно вже і їсти не можу. Організм не приймає. І в голові паморочиться, підвестися несила.

– Що? – вона здивовано глянула на тарілки, що стояли на стільці. – А це хто снідав?

– Та я ж бачите... – зітхнув я.

– Ну! Бачу! І яєчню, бачу, прийняв твій організм, і сиру пів тарілки, і молока. Що ж ти хочеш? Після такої температури це навіть забагато зразу. Забороняю тобі їсти по стільки! А в голові паморочиться від довгого лежання. Треба вставати потрошку, якщо температури нема. Дозволю тобі сьогодні встати хвилин на десять-п'ятнадцять і походити по кімнаті. Тільки не більше... «Організм не приймає!» – вона усміхнулась. – Ех, ти! Герой!

Я насупив брови й одвернувся.

Я не дуже їй вірив. Вона медичка. Вона мусить заспокоювати хворих. Така її робота, їй за це гроші платять.

І все ж після того, як вона пішла, я відчув, що мені полегшало – перестало колоти в боці, і нога одійшла, і руку відпустило. І серце забилося бадьоріше. Смерть поки що відступила.

Мені навіть здалося, що я почув, як вона, заgrimівши кістками, побігла-покотилася кудись геть по дорозі... Чи. може, то заgrimів, упавши разом з Яришкою, мій велосипед у дворі?..

Мій? Велосипед? Який же він мій? Нема в мене вже велосипеда! Нема! Подарував. Дурень! Та я ж... я ж... думав, що вмираю.

«Почекай-почекай! Чого це ти так рознервувався? Може, ще вмиреш і не будеш дурнем», – шепнув мені глузливо внутрішній голос.

«Тьху на тебе! – лайнув я той голос. – Краще бути живим дурнем, ніж...»

Ну й що! Ну й подарував! Подумаєш! Рідній сестричці подарував. Хай катається на здоров'я, любя, дорога, се...

У дворі знову щось гупнуло й задеренчало.

Дідько! Чого ж вона, корова, падає! Так же всі спиці повибивати можна!

Ну й хай вибиває, її ж велосипед – може зовсім його розбити.

Чого тобі тепер хвилюватися? Не треба тобі хвилюватися.

Спи спокійно, дорогий товаришу!

Павлуша, значить, буде на велосипеді, Вася Деркач на велосипеді, Коля Кагарлицький на велосипеді, Стьопа Карафолька, гад, на велосипеді, – коротше, усі, усі геть-чисто на велосипедах, а я – пішки. На своїх двох. Та-а-ак...

Тоді вже краще вмерти! Що це за життя без велосипеда! Комедія! Сміх!

А який же був велосипед! «Україна». З багажником, з фарею, з ручним гальмом. А швидкість яка! Вітер, а не велосипед... Був!..

У дворі знову задеренчало.

Доламує!

Серце моє розчахнулося від болю.

«Дозволю тобі сьогодні встати на десять-п'ятнадцять хвилин».

Я підвівсь і сів на ліжку.

Хоч глянути на нього востаннє. От гляну, потім ляжу й умру.

Я встав і, хитаючись, пошкандибав до вікна.

Яришка, висолопивши від старанності язика, вихилясами кружляла подвір'ям. На лобі в неї полум'яніла здоровеннецька гуля, на щоці подряпина, коліно розбите. Але очі сяяли щастям. І, видно, те щастя засліпило її, і вона нічого не бачила. У всякому разі дубового ковбка¹, на якому ми рубали дрова, вона точно не помічала, бо перла прямо на нього. Я не встиг навіть роззявити рота, як вона перечепилася через ковбок і...

Отут уже я роззявив рота. Я не міг його не роззявити. Душа моя, яка ще трималася в тілі, не витримала.

Велосипед став дибки й з усього маху грюкнув на землю, задеренчавши всіма своїми деталями.

– Ех ти!.. Щоб тобі!.. Що ти робиш?! – одчайдушно закричав я. Хай я умру, але навіть перед смертю я не можу спокійно дивитися, як гине велосипед!

Лежачи під колесом, Яришка розгублено кліпала очима. Потім ураз насупила брови й мовчки почала вибиратися з-під велосипеда.

Устала, підняла велосипед і змріяла мене презирливим поглядом.

– Думаєш... думаєш.. я тобі повірила, що ти подагував? Я знала, що ти жагтуєш... загаза чогтова!..

І, шморгнувши носом, одвернулася.

Я роззявив рота і... усміхнувся. «Загаза чогтова...»

Сонце засяяло з неба, заспівали пташки, і зацвіли-запахли під вікном троянди.

Життя повернулося до мене.

Сумнівів не було – я видужував.

Дорога Яришко, люба моя сестричко, я тепер завжди даватиму тобі велосипед – коли тільки захочеш! Чесне слово!

Перевіряємо

1. Свій велосипед Ява уявляв

А колісницею фараона **В** швидким автомобілем

Б вороним конем **Г** космічною ракетою

2. Ява хвилювався, що не встигне перед смертю попрощатись із

¹ **Кóвбок** – стовбур зрубаного дерева; колода.

А сестричкою
Б лікаркою

В Павлом
Г дідом

Аналізуємо

3. Що найбільше насторожило Яву, коли він прокинувся вранці? Підтвердьте свою відповідь цитатою з тексту.
4. Чому Яришка доглядала хворого братика? Чи дбайливо, на вашу думку, вона це робила?
5. Порівняйте реакцію Яви на незграбне катання Яришки на подарованому велосипеді в середині й наприкінці розділу.
6. Прочитайте фрагмент тексту від слів «Велосипед – це щось дуже особисте» до слів: «Я ждав приходу смерті». Що в цьому епізоді викликає сміх у читача?
7. Чи любив Ява свою сестричку? Які слова з тексту це підтверджують?
8. Знайдіть і зачитайте виразно рядки, у яких передано переживання Яви про своє здоров'я. Чи мусить людина, на вашу думку, перейматися своїм здоров'ям і чи є здоров'я найбільшою цінністю?
9. Які твори називають пригодницькими? Розгляньте асоціативний куц до слова *пригода*. Якими були пригоди в головних героїв повісті «Тореадори з Васюківки»?
10. Якщо ви маєте сестричку або братика, розкажіть, які у вас стосунки з ними. Чи допомагаєте, підтримуєте одне одного? Чи сперечаєтеся за іграшки? Чи маєте розподіл домашніх обов'язків?

Міркуємо

11. Що в стосунках персонажів, поданих нижче парами, вам сподобалося найбільше, а що не сподобалося? Які позитивні риси ви можете виділити в кожному персонажі?

Ява – Павлусь

Ява – Яришка

Павлусь – Антон

12. Ява й Павлуша хотіли слави, але бій биків, будівництво метро, підводний човен залишилися мрією. Безславно закінчилися похорони фараона. А які, на вашу думку, вчинки можуть уславити людину?
13. Які життєві уроки ви взяли для себе з повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки»?

Творчі завдання

14. Підготуйте рекламу на радіо за твором В. Нестайка. Зверніть увагу на тривалість, обсяг інформації, головну думку й ключові слова. Намагайтеся спонукати слухачів прочитати твір.
15. Складіть кросворд за повістю «Тореадори з Васюківки».

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Сюжет. Елементи сюжету

Усі події в прозовому творі завжди викладено в певній послідовності відповідно до авторського задуму. Система подій, у якій розкриваються характери персонажів, суперечності між ними, утворює **сюжет художнього твору**.

Сюжет складається з окремих елементів.

Експозиція	Місце у творі, де читач ознайомлюється із часом, місцем подій, персонажами ще до початку конфлікту
Зав'язка	Частина твору, у якій зображено перше зіткнення героїв; озвучено задум щось зробити
Розвиток дії	Одна або кілька подій, у розгортанні яких виявляються характери персонажів, розвиваються суперечності між ними
Кульмінація	Найбільш напружений епізод із життя героїв
Розв'язка	Завершальна подія, яка показує, до чого призвели вчинки персонажів

Послідовність елементів сюжету може бути довільною. Це залежить від задуму автора / авторки. Не обов'язково, щоб у творі були всі елементи сюжету. Інколи сюжет має не лише твір загалом, але і його частини чи розділи. Наприклад, у повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» можна визначити сюжети окремих розділів.

Перевіряємо

1. Що таке сюжет?
2. Які є елементи сюжету?

Аналізуємо

3. Визначте елементи сюжету дев'ятого розділу повісті «Тореадори з Васюківки»

Елементи сюжету

- 1 експозиція
- 2 зав'язка
- 3 розвиток дії
- 4 кульмінація
- 5 розв'язка

Події

- А рішення поховати в піраміді з кавунів фараона
- Б Павлусь знайшов нового друга, батьки наказали хлопців за проступок
- В поєдинок Яви й Павлуші з розлюченим дідом Салимоном
- Г розповідь про дружбу Павлуші з Антончиком
- Д гра в похорони фараона

Дехто уявляє себе детективом, дехто – шукачем скарбів, а дехто – мандрівником у минуле, коли на Землі жили динозаври. Нас часто запрошують у такі далекі подорожі, щоправда лише в кінофільмах і книгах.

- А чи любите ви читати про динозаврів або дивитися фільми про них? Що ви знаєте про цих тварин?
- Чи вірите ви, що доісторичні тварини досі живуть на Землі, просто потрібно їх гарно пошукати?
-

Український письменник Ярослав Стельмах знав двох хлопчиків, яким майже пощастило під час літніх канікул вистежити доісторичну істоту. І не на якійсь далекій планеті, а поряд зі своїм селом.

Кадр із фільму «Парк Юрського періоду III» (режисер Джо Джонстон)

ЯРОСЛАВ СТЕЛЬМАХ (1949–2001)

Ярослав Стельмах народився в Києві в сім'ї відомого українського письменника Михайла Стельмаха. З дитинства був дуже здібним, усебічно розвиненим хлопчиком, усе давалося йому легко: спорт, музика, іноземні мови. Він займався плаванням, гімнастикою, а з боксу та боротьби отримав навіть спортивні розряди. Чудово грав на фортепіано й гітарі, завжди був душею компанії, мав гарне почуття гумору. Життєрадісний і товариський, але водночас надзвичайно скромний.

Ярослав Михайлович був перекладачем, писав оповідання і повісті. Його п'єси – краса репертуару будь-якого українського театру.

Письменник добре розумів дітей, тонко відчував їхні проблеми, намагався показати світ дитинства не таким уже й простеньким, безтурботним і легеньким, як іноді видається дорослим. Спробуймо дізнатися, як дотепні й непосидючі герої повісті «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» намагалися впіймати в місцевому озері динозавра.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Химера в давньогрецькій міфології – страховище з головою лева, тулубом кози й хвостом дракона, з пащі якого вивергається полум'я. У переносному значенні «химера» – нездійсненна мрія, примха, вигадка, дивацтво.

Будинок із химерами (м. Київ). Архітектор В. Городецький

МИТЬКОЗАВР ІЗ ЮРКІВКИ, АБО ХИМЕРА ЛІСОВОГО ОЗЕРА

ПОВІСТЬ
(Скорочено)

Не велика, проте не дуже й мала повість, написана Сергієм Стеценком, свідком та безпосереднім учасником усіх подій.

Розділ I

Зоологія і комахи. «Відпустіть нас до бабусі!»

Коли ми склали іспити і п'ятий рік навчання в школі нарешті скінчився, на збори, присвячені цій знаменній події, прийшла й учителька ботаніки та зоології Ірина Семенівна.

– Любі дітки! – вона завжди казала «дітки» чи «діточки». – Хочу вам ще раз нагадати – у шостому класі ми з вами будемо вивчати ботаніку, а згодом і зоологію...

Той, хто не знав нашої ботаніки, міг би подумати, що цілісінькими днями ми тільки й сушили голову над тим, як би під її керівництвом ще глибше зрозуміти навколишній світ.

– Так от, любі діточки, – правила далі ботанічка, – для того, щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах.

Тепер і я згадав стоси невеликих коробок зі скляним верхом, що припадали порохом у кабінеті зоології.

– А можна вдвох збирати одну колекцію? – схопився з місця Митько.

– Можна, тільки така колекція має бути більшою і кращою. Ти хочеш разом із Стеценком? – зиркнула на мене. – Тільки не так, як у минулому році.

Цим вона натякала на гербарій¹, який треба було зібрати минулого літа. Тоді ми й не думали збирати його, а потім Митько знайшов якийсь гербарій, ми його підписали й здали, навіть не поцікавившись, що воно таке. А потім до школи прибіг старший Митьків брат, з голосним скандалом забрав той альбом і нам'яв Митькові

¹ **Герба́рій** – колекція засушених рослин.

вуха. Виявилося, що то гербарій зовсім не рідного краю, бо містив зразки Далекого Сходу, і належав навіть не Митьковому братові, а котромусь із його приятелів.

– Чому тобі та колекція муляє? – запитав я Митька, коли йшли додому.

– А тому, що тепер точно відпустять до моєї бабусі!

Ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся.

– Уявляєш собі, – казав Митько. – Ліс. Кругом ні душі. А в лісі озеро. А на березі курінь. А в курені – ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом ні душі.

Отож ми й докучали моїм батькам (Митькові були не проти), канючили мало не щодня:

– Відпустіть, ну відпустіть нас до бабусі!

Але батьки дуже сумнівалися, чи піде це на користь у першу чергу самій бабусі.

– Уявляю собі, що вони там вироблятимуть, – хитала головою мама.

– Двоє лобуряк¹ на голову старенькій жінці, – докидав тато.

І тільки моя бабуся підтримувала нас.

– Не такій уже й старенькій. Ми з нею однолітки...

– Хоч і не старенька, – мовив тато, – а коли б вам, мамо, вони обоє сіли на шию на три тижні, то хто знає, якої б ви заспівали.

– О, я була б тільки щасливою, – не здавалася бабуся. – Село, річка, ліс, два юних джентльмени. Певно, я знову відчула б себе молодою.

– Боюсь, що ненадовго, – обізвалася мама. – Господи, як ви мені вже набридли з цим селом!

– Невже ви хочете, Оксано Павлівно, – втрутився нарешті в розмову й Митько, – щоб ваш син, а заодно і його найкращий приятель ціле літо нудились у місті, де все кругом – і пилюга, і спекотні вулиці – навіває сумні думки й сприяє передчасному старінню наших організмів? – (Цю промову він підготував заздалегідь). – А хіба існує кращий відпочинок, ніж там, у селі, злитися з природою після успішного закінчення п'ятого класу?

– Не дуже-то ви й перепрацювались, – кволо посміхнулася мама.

– Хоч би як там було, – вів своє Митько, – дітям потрібен відпочинок. До того ж як інакше ми виконаємо важливе завдання із зоології?

– Яке ще там завдання?

– Хіба Сергій вам нічого не казав? Адже вчителька звеліла нам – мені та йому – зібрати найкращу колекцію жучків і метеликів. «На вас, – каже, – хлопці, уся надія!»

– Так уже й сказала? – засумнівався тато.

– А того, хто не принесе першого вересня колекцію до школи, не переведуть у шостий клас.

¹ Лобуряка – бездіяльна й ледача людина.

– Так уже й не переведуть? – не повірила мама, але видно було, що Митькові слова таки надщербили її несхитність і стрілка маминої впевненості гойднулась у наш бік.

– А може, просто двійку поставлять, – не здався Митько. – А кого порадує двійка у перший же день навчання? Це на весь навчальний рік може настроїв зіпсувати.

– Еге ж, – знов усміхнулась мама, – вам зіпсуєш. Ну, то як? – звернулася до тата.

Я відчув, що дмухнуло сприятливим вітром.

– Та хай уже їдуть, – одмахнувся він. – Тільки щоб бабусю слухали.

– Ура! – закричали ми й вибігли з кухні, але в передпокої на мить затримались.

– Чула? Чула? – сміявся тато. – «Передчасному старінню наших організмів», га?

– А як тобі оце, – вторувала йому мама: – «На вас, хлопці, вся надія». Ну й молодці!

– І настроїв у них на цілий рік зіпсується!

– Ех ти, – закинув я Митькові, – то це ж вони з нас глузують!

– Ага, – почухав він потилицю, – переборщили трохи. Але головне – мети досягнуто...

Друзі приїхали в Юрківку. Тут їх дуже привітно зустріла Митькова бабуся, а також сусід дядько Гнат, якого по-вуличному звали Фа-Дієзом¹ за те, що постійно грав на тромбоні. Познайомилися хлопці й із задиркуватим підлітком Василем Трошем, який також приїхав до своєї бабусі на канікули й удавав із себе майстра велосипедного спорту міжнародного класу. Хлопець почав насміхатися з юних мандрівників, з їх спорядження – рюкзаків та сачків, назвав їх лівінгстонами. Василь справив на друзів неприємне враження.

Розділ III

Озеро. Змії люблять сіно

...І ось уже ми йдемо, навантажені рюкзаками з їжею й усякою всячиною, туди, де за річкою шумить верховіття, де голубінь неба заглядає в синь лісового озера, де птахи радіють погожій днині, куди вабить нас вільне життя.

– А головне, – казав дорогою Митько, – ти завважив, яка бабуся? Інша вже почала б: «Ой, та куди ж ви йдете? Та що вам там потрібно? Не купайтесь, бо втонете! Та не ходіть у ліс, бо заблукаєте!» А моя – ні слова.

– Так, – погодивсь я, – бабуня що треба.

¹ **Фа-дієз** – музичний акорд із чотирьох звуків.

– А що нам у селі робити? Хлопців тут малувато, та й ті всі заклопотані – то город сапають, то по господарству... А я, було, позаторік і собі спробував сапати, і що ж ти думаєш? Виполов якусь розсаду, а бур'яни полишив. Тут такі бур'яни ростуть, зовсім на бур'яни й не схожі. Подивишся – ніби якась городина, а воно ні, виявляється. Хотів навіть корову допомогти доїти, так мало того, що вона хвицалась, як скажена, ще й мою панамку зжувала...

– Зараз беремо праворуч, – хвилин за двадцять мовив Митько, – і стежечкою до самісінького озера.

Тільки-но ми звернули, як навстріч, прямо на нас, із-за дерев вихопивсь велосипед, а хлопець, що сидів на ньому, гукнув знайомим насмішкуватим голосом:

– Гей, мухолови, з дороги!

Ми ще навіть не зметикувавши, що воно й до чого, як промайнула мимо спортивна Василева майка.

– А щоб тобі колесо відпало! – кинув я вслід. – Ну чого він причепився до нас, Митю?

– А, – махнув він рукою. – Мало дурнів? Не зважай! Проте настрій таки підупав, і решту путі ми йшли мовчки. Зате коло озера... Хіба можна лишатися в поганому настрої через якогось там пришепелка, коли бачиш перед собою мрію якщо не сказати всього життя, то принаймні трьох останніх місяців?

Неподалік, на пагорбі, видніла якась безформна купа. Ми кинулись уперед.

– Та це ж курінь був! – перший здогадався Митько. – Ось і двері, – вказав на дві прихилені одна до одної палиці. – А от поруч і місце для вогнища розчищене.

– А сіна скільки! – радів я. – Та ж цей курінь відремонтувати – раз плюнути. І місцинка яка зручна. Цікаво, хто тут жив?

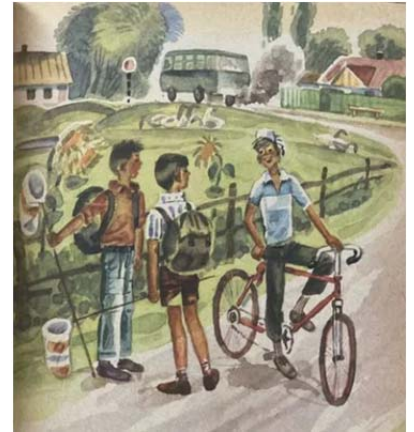
– Не підходь! – гукнув Митько й заходився бігати навколо купи паліччя й сіна, штрикаючи в неї з усіх боків держакон¹ сачка.

– Та що з тобою, Митю? – здивувався я. – Ти б відпочив!

– Нема! – вдоволено мовив приятель. – Тепер можна й ремонтувати.

– Чого нема?

– Змій! Вони, знаєш, як сіно люблять! Забереться й чекає, поки ти на неї сядеш. І все! Узагалі тут треба бути обережним, – говорив Митько, випорожнюючи рюкзак. – Ліс усе-таки, хоч яка, а все ж глухомань. Як щось укусить чи що скоїться – до села бігти далеченько. Ось диви, цим ми курінь накриємо, а згори ще й соломи накладемо. І ніяка злива не страшна!..

Анатолій Василенко.
Ілюстрація до книжки
Ярослава Стельмаха.
Видавництво «Веселка»

¹ **Держак** – деталь предмета (лопати, сачка, зброї і т. ін.), за яку його тримають.

Розділ IV

Таємничий і, бр-р-р-р, – який страшний. Хороший хлопець. Нервові можуть далі не читати

Ми приходили до озера щодня...

Але одного ранку відбулася подія, яка трохи змінила й наше життя, і наші подальші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з-за дерев на берег, то побачили: у нашому озері купається якийсь хлопець. Нам це одразу не сподобалось, бо в ньому ми впізнали свого знайомого, майбутнього майстра спорту.

– Принесло ж сюди цього велосипедиста, – буркнув Митько. Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

– І вам купатися скортіло? А водичка, що треба! Це вам не річка!

– Добридень, – озвались ми трохи спантеличено, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схиляли до дружньої розмови.

– Та чого ви такі набурмосені¹ обоє? Ще й досі сердитесь? Ну що ж, заради миру – ось вам од мене подарунок, – він витяг із кишені штанів жовтий прозорий камінець. – Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилюлися над Василеною долонею.

– Ух ти, це що?

– Бурштин. Он бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

– Ви знаєте, що таке бурштин? – вів далі Василь. – Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. От у Прибалтиці її повно, а в нас рідко трапляється. Так що ця знахідка – велика цінність.

– Ти що, її тут знайшов? – не повірив я.

– А де ж, по-твоєму? Ось у цьому озері. Хотів у краєзнавчий музей здати, та передумав. Хай уже вам буде. Ви ж комах колекціонуєте. А ви вмієте зберігати таємниці? – він суворо звів брови. – Ну так ось, хлопці. Озеро це незвичайне. Поганий поголос ходить про нього. Ви помітили, що сюди з села ніхто й не потикається?

– Боятися?!

– Якщо кого питаєш, так тобі й скажуть: мовляв, далеко, краще в річці купатись. А насправді, усі аж тремтять, коли доводиться отут у воду лізти, тому що в озері... – він стишив голос, – хтось живе. По ночах, правда, не часто, виє страшно й зітхає «о-о-о-ох», аж мороз по шкірі². Сам чув. А вдень не вилазить. А може, й вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травною поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи

Озеро поблизу села Стригани,
Хмельницька область

¹ **Набурмосений** – насуплений, незадоволений.

² **Мороз по шкірі** (фразеологізм) – дуже неприємно, моторошно, страшно.

тут корів напували. Аж чують – телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а за телятком тільки завирувало. І на піску сліди здоровенних лап, мов од крокодила.

– Та що ти!

– Але це ще не все. Ходімте зі мною.

Ми наблизились до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води. На стовбурах видніли глибокі подряпини, кореневища двох-трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю.

– Ось і подумайте, хто б це міг бути. Ви знаєте що-небудь про Лох-Несс? Це озеро в Шотландії. І живе там дивна й здоровенна тварина... Та не робитиму припущень. Це ще не доведено. Ну а тепер пробачайте, мені час. Бувайте! Ще побачимось. У мене тренування. За графіком.

– Що ти на це скажеш? – запитав Митько, коли Василь уже зник з-перед очей. – Яюсь не віриться...

– Сергію, а якщо нам... Таки оселитися коло озера й самим простежити... за отим от... Адже Василь казав, що воно тільки вночі вилазить. І курінь у нас такий, самим собі позаздрити можна. Хоч зимуй там. Узяти з собою ковдри. Зараз же тепло. Не замерзнемо. Не бійся.

– Я і не боюсь. А от бабуся...

– Хіба може бабуся чогось не зробити заради власного онука?

Розділ V

Я вкриваю себе ганьбою. Великий зоолог

І ми рушили до озера. Попереду весело вистрибував Митько, за ним із рядом і ковдрами човпав¹ я. Клунок зв'язали один і домовилися нести його по черзі.

– А якщо то й справді якийсь звір? – обернувся до мене Митько. – І ми першими його побачимо. Сфотографуємо! У школу знімок привеземо. Ото переполох зчиниться! Усі повмирають од заздощів. Це не якісь там метелики.

– І ми тільки вдвох будемо на уроки ходити.

– Чому це?

– Усі ж повмирають.

– Несерйозна ти людина. У нашої ботанічки улюбленими учнями станемо, – розмірився він.

– І вона негайно пошле свого улюбленого учня на районну олімпіаду, на якій він урочисто завоює останнє місце й одразу знову стане звичайним Дмитром Омельчуком, посередністю навчання та праці.

– Посередністю! – зобидивсь Митько. – У тебе самого трійка з фізкультури. За минулий рік.

— А в тебе з малювання.

¹ Човпати (діалектне) – плентатися, повільно пересуватися.

— Бо це ти мені в останньому малюнку дерева синім олівцем розфарбував, та ще й домалював невідомо що.

— А ти мене за ногу смикав, коли я на оцінку підтягувався.

— Ти поглянув би на себе! Жодного разу підтягнутись не зміг.

— А в тебе пика такого ж кольору, як і дерева, стала, коли ти той малюнок побачив.

Але тут ми обоє почали сміятися, згадуючи вирази облич одне одного. Ми вирішили по черзі вартувати, щоб чудовисько зненацька не напало на нас, чи хоча б не прогавити його, якщо воно здумає вилізти з води.

— Я піду посплю, — мовив надвечір Митько, — а о другій годині ночі зміню тебе.

— Як же ти прокинешся о другій? У нас навіть годинника немає.

— Не прогавлю, не бійсь. — І Митько зник у курені.

Довго сидів я біля багаття і дививсь, як темрява полонить ліс... Запала тиша. Стало моторошно. Мовчазний таємничий ліс оточував мене зусібіч. Величезні дерева казковими велетами заступали путь. «Ну що я, — думалось мені, — у порівнянні хоча б із оцим деревом? Якась комаха! А в порівнянні з цілим лісом? Якийсь мікроб. А в порівнянні з землею кулею?» І од цього мені стало гірко-гірко... І ще страшніше. А якщо тут і справді живе якийсь звір і зараз він чатує десь поруч? Згадалась домівка, татусь, мама... Я позіхнув. «Ух, — опустився я на землю, спершися спиною на курінь. — Вартую... А що? Невідомо. Ось зараз заплющу на хвилинку очі. Отак. Як приємно... Ще трошки...» — голова моя схиляється на груди.

— Ага! — чую сердитий голос. — Спиш, значить!

Спросоння схоплююсь на ноги й просто перед собою бачу розлючене Митькове обличчя.

— Ну, пробач, — почервонів я. — Лиш на хвилинку присів. Маму згадав.

— Хіба тобі можна доручити серйозну справу? Маму згадав! Вона, бідна, й не здогадується, який у неї синочок. Іди, спи, мамій. Я постою. Нічого не бачив? Звичайно, за сном і дивитися нема коли.

Приголомшений, картаючи¹ себе за негідний вчинок, я припинив у курені. Мене пік сором: ну як, як я, нещасний, міг заснути! Докори совісті люто вгризались у мою душу, шматували її на дрібні клаптики. Зрештою я не витримав.

— Митю, — гукнув несміливо.

«Мовчить, — подумав я. — Ображається. Так мені й треба». Полежав іще хвилину п'ять, тоді вибрався назовні. Уже займалося на світ. Згорнувшись калачиком, — спиною до куреня, — Митько солодко спав. Я витягнув ковдру, обережно вкрив товариша й поліз усередину. Другої ночі варті вже не виставляли.

— Яка користь, — сказав Митько, — у тій варті, якщо ми все одно засинаємо?

Вранці, прокинувшись, ми побігли до озера вмитись. І тут Митько став мов укопаний, а я з розгону наштовхнувся на нього.

— Дивись, — тихо сказав він мені.

¹ **Картати** — гостро дорікати кому-небудь; різко критикувати, осуджувати.

На вогкому піску коло самої води хижо вимальовувались відбитки здоровенних і страшних лап.

– Як у крокодила, – визначив я, нервово озираючись на озеро.

– Значить, не збрехав, – хрипко додав Митько. Це дало поштовх до роботи Митьковому мозкові.

– Сергію, – почув я увечері того ж таки дня. Ночували ми вже в селі.

– Чого тобі?

– Ти знаєш, що я придумав?

– Ні.

– Треба нам книжки взяти в бібліотеці.

– Правильно, підемо завтра наберемо – фантастику яку-небудь...

– Та ні, Сергію, я не про те. Книжки із зоології.

– Зоології? Ти що, здурів? Мало тобі колекції, мало тобі ботаніки, мало тобі нашої вчительки? Забув, як ти сам з її уроків тікав?

– Так то ж ботаніка.

– А зоологія, по-твоєму, краща? Я одного разу поглянув у підручник – там якісь кишковопорожнинні, гадюки – бридота одна!

– От ти не розумієш...

– Не хочу я такого й розуміти, – урвав я Митька. – Маєш бажання, то й читай собі, скільки влізе. Станеш великим зоологом, будеш казати: «Любі діточки, бачите цього павучка?» – засміявся я, згадавши нашу ботанічку.

– Якби ти дав мені договорити, то й сам менше дурниць намов би зараз.

– Ну, кажи, кажи, – поблажливо дозволив я.

– Ти думаєш, зоологія – це самі павучки і оці от, як їх, кишковопусті?

– Порожнинні, – поправив я його. – Одна назва чого варта.

– От-от. Так, до твого відома, зоологія – наука про весь тваринний світ. Отже, у ній ми обов'язково знайдемо щось підходяще й для нас, цебто про те, що живе в цьому озері.

– Ти думаєш?

– Ще б пак!

– Гм, а й справді, – погодивсь я по хвилинному роздумі. – І голова ж у тебе, Митю.

– Ну що ти, – скромно озвався Митько...

Розділ VI

який проливає світло¹ на наших пращурів і ще на дещо. Ну й Митько!

– Які молодці, – дивувалась бібліотекарка, коли ми втретє прийшли міняти книжки. – Цілими днями читають.

¹ **Проливати світло** (фразеологізм) – робити щось зрозумілим, умотивованим; прояснювати.

– Авжеж, молодці, – бурмотів, виходячи з бібліотеки, Митько. – Стільки читати – з глузду можна з'їхати.

– Невже тобі нецікаво? – питає я.

– Звичайно, цікаво. Це ж подумати тільки – дев'ята книжка за якийсь тиждень. Слухай ось, – Митько перегорнув сторінку. – «Багато віків серед жителів східної частини Індонезії ходили легенди про страшних, ненажерливих драконів. Кажуть, що з пащ їхніх вилітає вогонь, а здобич вони вбивають одним поглядом злих очей. Голландські вчені, котрі записали ці розповіді, звісно, не повірили в їх правдивість. Однак ученим здалося, що опис жахливих драконів нагадує давно вимерлих хижаків – динозаврів. У 1912 році ці розповіді потвердив один голландський льотчик. Він був першим європейцем, який на власні очі побачив драконів острова Комодо. Його літак здійснив вимушену посадку, і кілька місяців цей чоловік прожив буквально в оточенні гігантських химер. Однак його розповідям теж не повірили, бо льотчик повернувся звідти нібито із розладнанням нервової системи».

– Ще б! – жахнувся я.

– «Після першої світової війни, – оком не зморгнув Митько, – учені вирішили таки до кінця розібратись у цій загадковій проблемі «динозаврів». І нарешті, у двадцятих роках нашого століття, на острові Комодо було впіймано цього дракона. Ним виявилась гігантська ящірка, або ж варан. Не злякатись чотириметрового гіганта важко. Колір шкіри буро-чорний. З грізної ікластої пащі безперестанку вилітає яскраво-оранжевий роздвоєний язик, люто дивляться блискучі чорні очі. Варан ступає сильними лапами, тіло його піднято над землею. Сила в його хвості страшна: одним ударом варан збиває кабана, валить з ніг оленя».

Комодський варан

– Якби й собі там побувати, – у захваті мовив я.

– «Гігантський варан, – не звернув на мене ніякісінької уваги Митько, – був відомий ученим із палеонтологічних знахідок...» (палеонтологія – це наука, що вивчає викопні організми), е-е, «...знахідок в Австралії, в шарах мезозойської ери. Вважалося, що він повністю вимер теж більше ніж п'ятдесят мільйонів років тому».

– Ти можеш заперечити, – вів далі Митько. – Мовляв, там є умови, щоб зберегтися кому завгодно. І, нарешті, лохнесьське чудовисько, про яке ми вже прекрасно знаємо, у Шотландії. А це ж набагато північніше від України. Ось які факти знайшов я за ці дні. А скільки, певно, ми ще знайдемо!

– Так ти хочеш сказати... – у захваті скочив я на ноги.

– Саме це я і хочу сказати. У нашому озері живе давній звір, якого, може, вважають за давно вимерлого. Адже й озеро наше давнє, про що свідчить отой шматочок бурштину. Поглянь лише на карту палеозойської ери. Дивись, тут і звіролюбий плазун, і хижий диноцефал. Та що там казати! А ось карта мезозою.

Дивись: у наших краях якраз море межує із сушею. Тут міг жити хто завгодно. А скільки довкола нашого озера папороті, ти помітив?

Мені од усього цього аж дух перехопило.

– Митьку, – закричав я, – Митьку, ти уявляєш, перед яким відкриттям ми стоїмо? Це надзвичайно! Ти, Митько... Ну й Митько!

Ото життя пішло в нас! Удень ми тільки й сиділи над книжками, сперечались, робили різноманітні припущення і бігали до бібліотеки, а надвечір рушали до нашого озера. Якось, коли ми прогулювались берегом, Митько сказав:

– Ти знаєш, що мені спало на думку? Село наше зветься Юрківкою через те... Ну, бо від юрського періоду! Точно-точно, якийсь зв'язок тут є.

– Ти, Митю, мабуть, уже зовсім здурів. І хто ж, по-твоєму, так його назвав?

– Люди, які раніше тут жили.

– Коли раніше, в юрському періоді? Мабуть, ящери його так і назвали, правда? Хай, думають, раз ми живемо в юрському періоді, то й село, що тут буде, зватиметься Юрківкою. Приїде колись сюди Митько, нас добрим словом згадає. Так?

– Смійся, смійся...

– Та ти не переживай, Митю, – заспокоїв я його. – Ти знаєш, що я придумав? Назвати оцього ось, – показав на озеро, – котрий отут живе, Митькозавром. На твою честь.

– А чому саме на мою? Адже ми з тобою разом, гм... працюємо.

– Але ж головний у нашій експедиції ти.

– Е, ні, я не згоден. Хай буде, скажімо, митькозавр Стеценка із Юрківки. Ой, дивись...

За три кроки від нас лежало безладно кілька воронячих пір'їн, і біля самої води знову чітко вирізьблялись на піску таємничі сліди.

– А вранці їх не було, – згадав я. – Отже, воно вилазило вдень.

– Й ворону зжерло, – підхопив Митько.

Перевіряємо

1. Розгадайте зашифровану назву населеного пункту. Кого ви знаєте з його мешканців?

2. Учителька Ірина Семенівна загадала п'ятикласникам зібрати за літо колекцію

А листків

В комах

Б квіток

Г камінців

3. Розповідь у творі ведеться від імені

А Митька

В Василя

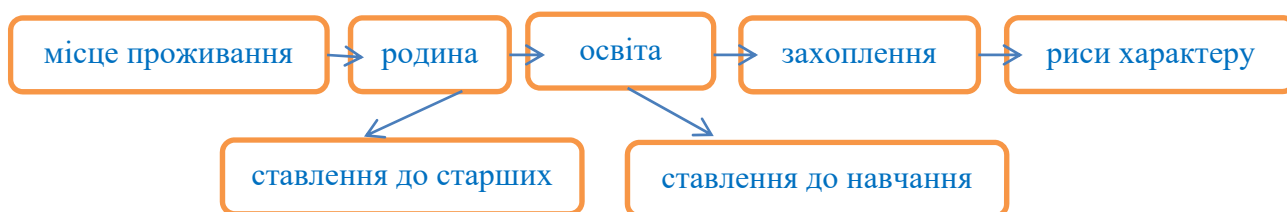
Б Сергія

Г автора

Аналізуємо

4. Визначте головних і другорядних героїв повісті «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера». Запишіть їх у зошит у дві колонки.

5. Поясніть, чому Митько й Сергій так хотіли поїхати в село. Чи лише для того, щоб зібрати колекцію?
6. Як Митькові вдалося переконати Сергієвих батьків відпустити сина в село? Зачитайте, які аргументи використав хлопчик.
7. Яку історію про страшну істоту повідав хлопцям Василь Трош? Чому хлопчики так легко йому повірили? Що, на вашу думку, замислив Василь?
8. Проаналізуйте поведінку Сергія і Митька перед від'їздом у село та в першу ніч біля озера. Хто із друзів був лідером? А хто був більш поступливим? Обґрунтуйте свою відповідь.
9. Які дії Митька й Сергія доводять, що друзі серйозно поставилися до свого задуму – знайти давнє чудовисько?
10. Розкажіть, як хлопці утворили неологізм Митькозавр і як вони пояснювали походження назви села Юрківка? Чи свідчить це про їхню допитливість і кмітливість?
11. Доведіть, що Митько й Сергій:
- 1) спостережливі,
 - 2) мають почуття гумору,
 - 3) винахідливі,
 - 4) великі мрійники.
12. **Попрацюйте в парах.** Хтось із вас має підготувати за поданою схемою повідомлення про Сергія, а хтось – про Митька.

13. Прочитайте фрагмент п'ятого розділу повісті від слів «Дивись, – тихо сказав він мені» до слів «Мовчить, – подумав я». Знайдіть і выпишіть фразеологізми. Що вони означають? За потреби скористайтесь словником.

Міркуємо

14. Чи правильно зробили Сергійко й Митько, що почали шукати в бібліотеці інформацію про невідому химеру лісового озера? Поясніть свою відповідь. Чи з користю для навчання пройдуть їхні літні канікули?
15. Поясніть, чи небезпечним було те, що хлопці хотіли вистежити дивного звіра самотужки. А як вчинили б ви, якби почули від когось, що нібито в сусідньому лісі водиться невідома тварина?

Творче завдання

16. Знайдіть або пригадайте прислів'я, приказки, фразеологізми про дружбу, якими можна схарактеризувати взаємини головних персонажів повісті Ярослава Стельмаха. Наприклад: 1. *Добре тому жити, хто вміє дружити.* 2. *Дружба – як дзеркало: розіб'єш – не складеш.*

Розділ VII

Операція «Курка» провалюється разом із дідом Трохимом

– Я колись книгу читав, – задумливо сказав увечері Митько. – Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці. Козеняті хочеться додому, воно

бігає на прив'язі й жалібно мекає. А десь поблизу гуляє собі тигр і думає: «Піду-но я його з'їм». Ось він біжить до дерева, а мисливець із засідки – ба-бах! Тигр – догори лапами, а щасливе козеня відпускають додому.

– А деякі племена, – на льоту вловив я Митькову думку, – риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму, а іноді ще й убивають у дно загострену вгорі коляку¹, а яму прикривають гілками й листям. Іде собі якийсь лев, ступив на гілки і – готово!

– Думки читаєш! – радо згукнув Митько. – Ми ці обидва способи поєднаємо.

– А козеня де візьмемо? Кози є, але ж кози ніхто не дасть. А може, – проясніло його лице, – мотузку на роги, та в ліс, а вранці відведемо назад?

– Е, ні. Я вже якось у дитинстві коза гналася хтозна-куди за мною. Та ще й у ліс її тягти... Вона ж не дурна. – і довірливо дивлячись мені в очі, Митько запропонував: – А якщо ми прив'яжемо тебе?

– Тобто як це? – вибалушивсь² я.

– Мотузкою, як же ще! А де взяти її – я знаю. У клуні висить. Для кози згодилася б, значить, для тебе теж. Чим ти гірший? Мекатимеш потрошку, здалеку й не видно, хто це. Може, воно вилізе з озера, щоб роздивитись. Га? І якраз у яму втрапить. А ми вже вириємо, постараємось.

– Та ти, мабуть, сказився, – обурился я, доп'явши³, що Митько й не думає жартувати. – Чим я гірший за якусь там козу? А чим ти гірший? А якщо воно ззаду підкрадеться чи збоку? Ти подумав? Себе прив'язуй!

– Я згоден. Хоча, ти знаєш, мені здається, можна й не прив'язувати. Козу – інша справа, вона втекла б. А я і так посиджу.

– Та гаразд уже, – охолов я. – А чому обов'язково комусь із нас? Може, курку? Нічим не гірша. Ворон же воно хрумає!

– Звичайно, курку! Так навіть безпечніше.

Курка, яку ми наділили довір'ям виступити в разі кози, розуміла, що питання про її життя чи смерть стало рубка, і бігала із страшенною швидкістю по дворищу, несамовито кричала та біла крилами.

– Фу, – мовив, одхекуючись, Митько. – Бігає, як коняка. Таку курку можна у воза впрягати!

– Це хіба курка! Це ж страус!

І ми знов якомога лагідніше заводили:

– Ціп-ціп-ціп-ціп-ціп! Тю-тю-тю-тю.

Ми таки загнали птаху (і хто тільки назвав її свійською?) між курником і клунею і накрили рядом.

– Є! – вдоволено скрикнув Митько, засовуючи її в мішок, і тут же загорлав: – Ой-ой-ой! Вона ще й дзьобається!

– А якби коза? Ото б намучились!

¹ Коляка – кілок.

² Вібалушитися (діалектне) – витріщитися.

³ Доп'ясти (розмовне) – здогадатися.

– Ну що, Митю, може, вистачить? – я стояв по пояс у щойно виритій ямі й витирав чоло.

– Та де там вистачить. Йому звідси вилізти – все одно, що тьху! До речі, оті варани, що я тобі казав, вони навіть на нижні гілки дерев залазять і хапають мавп.

– Нічого собі новину ти приберіг, – пощулився я. – Що ж нам тепер, десь у верховітті жити? Гніздо собі, може, звити чи дупло видовбать?

– Та він на людей побоїться...

– Побоїться! Бачив, лапища які. А до нас хто в курені жив? – промайнув у мене жахливий здогад.

– Звідки я знаю. Може, турист який.

– А де ж він тепер?

– Де! Додому поїхав!

– Додому! А може, – важко сковтнув я, – в о н о з'їло його?

– З'їло? – злякався Митько. – Хто тобі сказав? Невже, думаєш, і справді... А речі? Речі хоч які лишилися би. Не могло ж воно його разом із речами!

– Були речі, – промимрив я, відчуваючи, як сорочка липне до спини. – Сандаля. Отут же, біля куреня, лежала.

– Чому ж ти мовчав? І куди ти її подів?

– У вогнище вкинув. Вона ще так кадила¹ добре від комарів.

– Ай-я-яй! – мало не застогнав мій друг. – Хоч би пам'ять рідним була.

– Дуже б вони тішились тією пам'яттю.

– Черства ти людина! А якби тебе з'їло, то твоя мама й сандалії була б рада.

– Та цур тобі, Митю! Що ти кажеш таке?

– А що, – розпалювався ще більше Митько. – Рада була б!

– Щось ти вже сильно теє, перегнув.

– Чому перегнув? Приїхав якийсь науковець, професор, а то й академік. А може, просто ентузіаст-природолюб. Теж дізнався, що в озері хтось живе, і вирішив спостерігати, як і ми. Збудував курінь, сів відпочити, помилуватися природою, скинув одну сандаль, а тут воно його хап! І готово.

– Еге, бач, як воно обертається, – роздумливо подав голос я. – Хоча ні, Митю, ні. Шукали б усі, й міліції понаїхало б. А нас і на гарматний постріл сюди не підпустили б.

Роботу закінчили аж надвечір, бо Митько наполог, щоб вибрану землю однести геть, «інакше в о н о здогадається, що раз є купа землі, мусить бути і яма».

– Ямка – будь здоров! Хоч слона лови. От іще кілка треба вбити.

– Та ти що – кілка! Воно ж загине, а нам потрібне живе.

Ми витягли птаху з мішка й прив'язали мотузкою до дерева. Однак курка, стомлена вранішніми переживаннями або ж здогадавшись, що служить приманкою, кудкудакати не хотіла.

¹ **Кадіти** (переносне, розмовне) – випускати, виділяти дим або чад, запах; курити.

– Вона вже зааніміла, як до діла дійшло., – дратувався Митько. – Ну, квокчи ж, ну, ну, отак от: кво-кво-кво-кво-кво.

– Ко-ко-ко-ко-ко, – дуже справно почав я, але курка сховалася за стовбуром.

– Тьху ти! – спересердя сплюнув Митько.

– Хай заспокоїться, а тоді, може, й завокче. Однак не завадило б і повечеряти.

– Звичайно, – згодивсь товариш. – Що то нам Бог послав, точніше, бабуся підкинула?

– А хто обіцяв юшку в казанку над полум'ям? – усе ж запитав я в Митька.

Той невдоволено зашурхотів соломомою:

– Ти ж бачиш, що робиться. То в село, то з села, то в бібліотеку, то на озеро. То курку кради, то яму рий. Ніколи й угору глянути. Хай уже трохи проясниться із оцим от, – кинув на озеро, – буде тобі юшка.

Тим часом спочило.

– Швидше б ми його побачили, а то прив'язані до цього куреня, як та курка до дерева. Скоріше б воно вже вилазило. Стривай-но, – стишив Митько голос. – Диви...

Я придивився. Лісом щось прямувало до нашої пастки.

– Та це ж людина! – вигукнув я, але було вже пізно: чоловік, зойкнувши, повалився униз.

– От лиха година! – крикнув я, вискакуючи з куреня. – Хто це? Що з вами? Ви цілі?

– Та здається, – озвався сердитий голос діда Трохима, і над краєм ями з'явилась його голова. – Мало в'язи не скрутив. І хто його таке ямище вирив?

Я побачив, як Митько показує мені кулака, і зрозумів, що дідові й справді ні до чого знати правду.

– Це, дідусю, – пробелькотів Митько, – ми й самі не знаємо, хто.

– А бабуся ж вам молочка передала. Так оце й вилилось усе.

– Молочка, – облизнувся Митько. – Багато?

– Повний бідончик.

– А може, не все вилилось?

– Та ні, все... Ну, як вам тут, добре? – цікавивсь, прямуючи до куреня.

– Добре, дідусю, – піддобрювались ми.

– Ну, а лопатка вам уже не потрібна?

– Лопатка? – зашарівсь Митько.

– Еге ж, лопатка. Он вона лежить. А то бабуся шукала сьогодні. Ви, мабуть, черви копали?

– Ось-ось черви. На риболовлю, – випалив Митько.

– А оце ще й курка пропала. Чи вкрав хтось, чи собака який придушив.

І саме в цей момент капосна курка, що, мабуть, задрімала під деревом, мовби почула, що йдеться про неї, і стала несамовито квоктати.

– Ти бач, – наче не вірячи власним вухам, дивувався дід. – Здається, курка.

– Курка, дідуню, курка, – хутко запевнив його Митько. – Ми оце прийшли з села, бачимо – бігає отут. Так ми її до дерева прив'язали.

– Ой-йой, це ж куди забігла! – розвів руками дід. – Якось віддав я сестрі котика свого на кілька днів, а сестра живе кілометрів за п'ятнадцять од Юрківки. Сіла, значить, на автобус і поїхала. Коли це минає неповний тиждень, чую – нявчить щось уранці під дверима. Глядь – а то Мурчик мій. А оце, значить, і курочка так само. Полюбила вас кріпко¹, видать. То ви її завтра принесете?

– Принесемо, принесемо, – спантеличено запевнили ми.

– І лопатку тоді я сьогодні брати не буду, бо ж ви, мабуть, і яму схочете закидати, а то ще втелюється хтось. А я вже піду.

– До побачення, дідусю. До завтра, спасибі вам.

– І хитрющий же дідуган, – мовив по хвилі Митько.

– Добре, що кілка в ямі не вбили, як ти казав. Це ще дідові пощастило.

Розділ VIII

Нічний гість. Негативні наслідки навчання уві сні

– А може, Митю, то все вигадки?

– Аякже, вигадки... – домовити він не встиг. Тривожний рев розлігся над озером, вдарив у курінь, рвонувсь увись, і вже далеко-далеко такою самою тривогою і незбагненністю озвався ліс: «О-о-у-у-у-у». Митько скочив на ноги:

– Ти чув?

З ліхтариком у руках ми кинулись до берега.

– Як з одним що трапиться, другий допоможе.

Попереду щось голосно плюснуло.

– Туди! Туди! – тривожно озвалось у мене в животі.

Пробігши ще трохи, ми засапано зупинились. Метрах в семи од берега щось булькало.

– Воно, – підтвердив Митько, трохи непевно ступаючи у воду.

– Куди? – схопив я його за руку. – Ти що? Назад! Ти що, збожеволів! Щоб під воду затягло? Як дурне теля? Не здумай лізти, – тягнув я його що було сили.

– Та добре вже. Не полізу, – сердито озвався він. – Пустяки.

Ми стояли по коліна у воді й дивились на ті дивні бульбашки. Ще хвилина, і все затихло.

– Все. Ех, така нагода!

– Схопило б тебе за ногу, була б тобі нагода!

– При чому тут нога! Це ж, може, єдиний шанс. І так безглуздо його втратити.

– Але ж не ризикувати життям!

– А всі великі дослідники! Багато б вони відкрили, якби не ризикували? А ти все зіпсував!

¹ **Кріпко** (діалектне) – сильно, дуже.

– Виходить, я винен у тому, що не пустив тебе, може, на вірну смерть¹? А коли б воно тебе вхопило, мені що, ліхтариком його по голові бити? Воно й мене разом із ліхтариком проковтнуло б!

– Ну, то вигадки чи не вигадки? – з'єхидничав Митько, коли ми вклалися в курені на ніч. – Ще й зараз не вірить! Хочеш, я тобі почитаю? То слухай: «Якби ми з вами опинились у лісі кам'яновугільного періоду, то навряд чи у вас склалося б приємне враження...»

– Авжеж, – ліниво погодивсь я.

– «... Лиш зрідка мертву тишу порушував плюскіт води: то по болоту брѳохали тварюки, що виглядом своїм нагадували саламандр, але набагато більших за розмірами. Іноді в повітрі пролітали величезні хижі бабки, розмахом крил до сімдесяти п'яти сантиметрів...» – усе тихше й тихше звучав голос мого друга. Аж ось і зовсім замовк.

Я брів болотом. Усе навкруги справляло навряд чи приємне враження. Коли-не-коли наді мною пролітали бабки з розмахом крил до сімдесяти п'яти сантиметрів, а здоровенні павуки, таргани та скорпіони сердито блимали очима з густих чагарників. Ось неподалік почувся плюскіт води: якась тварюка насилу виповзла на берег із рибиною в пащі. «Стегоцефал, – безпомилково визначив я. – Перші наземні хребетні». Десь неподалік затріщали гілки – на відкриту галявину вискочило двоноге страховисько разів у три вище за мене й вишкірило зуби. «Тиранозавр, – жахнувся я, – страшний ворог усіх наземних тварин. Але ж він повинен з'явитися пізніше на сорок мільйонів років». Але роздумувати було ніколи. Хижа прискаливши око, тварюка кинулася на мене. Хутко зірвав я з плеча рушницю, приціливсь... і тут тільки помітив, що в руках у мене не зброя, а сачок. Ще сьогодні я ловив ним метеликів, а зараз мене самого, як ту комаху... Ось іще один крок могутніх лап, хижак хапає мене передньою кінцівкою за руку...

Тиранозавр

– А-а-а-а! – б'є мій зойк у верхівки дерев, роззявляється страшна паща і Митьковим голосом кричить:

– Сергію, Сергію, що з тобою, га? Прокинься!

Розплющую очі. Наді мною схилився з ліхтариком Митько, стискаючи рукою мій лікоть.

– Тобі що, снилося щось страшне?

– Нічого мені не снилося, – сердито одказую. – Це все твої читання дурні вголос. Мало не вмер од переляку через твої читання.

Він вимкнув ліхтарик і ліг поруч.

¹ Вірна смерть – неминуха смерть.

Розділ IX
Таємниця лісового озера

Після того випадку Митькозавр більше не з'являвся.

– Може, він потонув, – висловив я припущення, але Митько так на мене поглянув, що я в ту ж мить пройнявся вірою у вічне існування тієї потвори.

Ми, як і раніше, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.

У Фа-Дієза щез тромбон, і завклубом оплакував його, мовби пропала його рідна дитина. Подейкували, що то розстарався хтось із доведених до відчаю сусідів. Проте через два дні тромбон знайшовся: висів просто на штахетині. Відтоді Фа-Дієз грав з іще більшим натхненням, але вже при зачинених дверях і вікнах.

Митькова бабуса не могла нами нахвалитися.

– Ну й онучки ж у мене. Тихі, сумирні, слухняні, посидючі. А книжки як люблять! Це ж щастя – таких діточок мати.

– Жах, – сказав якимось Митько. – Якби наша Ірина Семенівна знала, як ми тут зубримо її предмет ... Ну ніколи не міг би подумати, що замість літнього відпочинку ми влаштуємо собі навчання й тут.

– А ти нічого не помітив? Уперше ти назвав нашу ботанічку Іриною Семенівною, – єхидкувато зауважив я.

А дні минали. Час було збиратися додому. Ми сиділи біля нашого куреня і дивились, як ніч спадає на ліс.

– А що, якби ми його справді побачили? – якимось запитав я. – Треба було б спробувати спіймати.

– Скоріше воно тебе спіймає.

– Тоді хоча б сфотографувати. Потім здати фотографію до Академії наук з описом усіх наших пригод. Оце було б відкриття! Уявляєш, вмикає наша Семенівна радіо, а там: «Урядове повідомлення: учні шостого «Б» класу середньої школи міста Києва Дмитро Омельчук і Сергій Стеценко в результаті тривалого пошуку... Якщо через одну латимерію¹ свого часу такий галас зчинили, то що вже казати про нашого, – він ледь порожевів, – Митькозавра. Може, ще й по медалі чи й ордену...

– Мабуть, «За відвагу».

– Яка ж у нас відвага? От скажи мені, було таке, щоб ти, поки ми отут, дуже-дуже боявся?

– Було. Коли булькало. Лізти у воду хотів, але боявся.

– І я боявся. Аж тремтів.

– Тихше, Сергію, – почув я шепіт друга. – Диви...

Я мерщій обернувся і теж вловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

– Хапай ліхтарик, – зашепотів Митько. – За мною!

¹ **Латимерія** – виковна риба, яка збереглася до наших днів як жива істота. Виловлена біля берегів Африки та Індонезії і описана науковцями в 1977–1999 рр.

Ми бігли, розуміючи, що доля подарувала нам ще одну надію на розкриття таємниці. До кущів, за якими починався вже береговий пісок, повзли. Від води линував неголосний плюскіт. Незрозуміла млість охопила враз усе тіло. Невже оце зараз ми побачимо жителя лісового озера?..

– Апарат! Фотоапарат забув! – простогнав Митько. – Ах я ж роззява!

– Може, голосно крикнути, щоб воно злякалось?

– Еге, воно злякається та як кинеться на нас!..

На слабких ногах вивалився я із кущів, натис на кнопку ліхтарика й завмер. Від здивування, несподіванки чи переляку, не знаю від чого. Скоріш за все, од усього разом. Так, я був готовий, здавалося, стріти в нашому озері що завгодно, але те, що я побачив, перевершило найхімернішу уяву. Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне й дуже доісторичне. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова! О! Яка то була голова! Здоровецька, темно-зелена, лискуча й бридка. Ось потвора повернулася до нас, і блимнули червонясто два великі ока. Між ними стирчав хижий ріг. З напіврозкритої пащі виглядали гостренні білі зуби. Враз схотілося мені опинитися десь далеко-далеко – в селі чи й у самому Києві, і я мимохіть позадкував до кущів, з-за яких так необачно вискочив секунду тому.

– У-у-у-у! – люто завила мордяка й стала наблизатись.

Я дививсь на цю химеру, мов загіпнотизований.

– Тікаймо, Митю, – врешті здобувсь я на слово. – Тікаймо!

– Ні! Ні! Крім нас, ніхто його не бачив... Я не побіжу! Щоб потім розказати!.. Яке воно...

– У-у-у-у! – ревонуло страхіття ще раз.

– А! Лякати! То ти нас лякати! – несподівано заверещав неприродно тонким голосом Митько і, окинувши поглядом берег, вхопив каменя й пожбував нею в оту голову.

І хоч він не поцілів, проте чудиську такий гостинець не сподобався. Воно спинилось, а тоді, не зводячи з нас очей, стало віддалятися. Четвертим чи п'ятим каменем Митько таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло, і... ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

– А-а-х-х! – тільки й мовив я. – Оце удар!

Із тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулася в один бік, у другий і пішла під воду. Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли: звір лише пірнув. Ось голова його знову з'явилась на поверхні... й раптом людським голосом загорлала:

– Рятуйте! Рятуйте! Тону!

– Господи! – прошепотів я. – Воно по-людськи балакає!

– Рятуйте, хлопці! – зарепетувала голова і зникла під водою. – Ряту!.. Це я, Василь!..

– Василь? – безтямно глянув я на друга й здогадався: – Воно його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько підбіг до води.

– Куди ти? Воно ж і тебе...

– Ти що, не зрозумів іще? Присвіти-но, – і кинувся в озеро.

Вода попереду аж клекотіла.

– Ой, помр!.. Поможіть! Я більше не буду! – захлинався один голос, і тут же йому вторував¹ Митьків:

– Та не хапай! Не хапай за шию! Кому кажу! Стягай з нього це опудало, – закричав Митько мені, – бо втоне. Знизу підважуй!

Я вхопивсь обіруч² за ту страхотливу голову – під пальцями відчув цупку тканину, – проте звільнити Василя ніяк не міг. Тоді я піддів рукою знизу і, намацавши якийсь пасок, що вистачило сили рвонув за нього. Пасок відірвався, і опудало потвори легко одлетіло геть. А втім, це вже було ніяке не опудало – зіжмаканий фарбований брезент і потрощене паліччя каркаса. Дерев'яні роги повідлітали, зуби відклеїлись. То вже було ніщо – мотлох, сміття. Тим часом ми з Митьком під пахви витягли Василя на суше. Схлипуючи, він повалився на пісок й очманіло³ поводив туди-сюди безтямними очима. Василь щось белькотів, пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

– Ря-ря-ряту-уйте! – промимрив зрештою перше розбірливе слово.

– Та вже ж урятували, – відповів я. – Чи тебе ще в село віднести?

– Ні-і, в с-е-ело не треба, – цокотів той досить жваво зубами. – Я с-сам.

– Ну й чого ж ти домігся цим маскарадом? – запитав Митько.

– Я хотів вас налякати, – схлипнув Василь, – та в ременях заплутався.

– Ха! Налякати! – гордо мовив я. – Ми не з лякливих, правда, Митю?

– А каністри хто злякався?

– Якої каністри?

– І слідів.

– Яких слідів? – насторожився я.

– Дивіться яких! – він важко відліз навкарачки вбік, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'янкою і з розмаху вдарив об пісок. – О! О!

Усюди, де опускалася та дерев'янка, з'являлися сліди, такі знайомі сліди Митькозавра.

– То це ти? Це ти ставив оті сліди? – скрикнув я, дивлячись, як під ударами дерев'янки гине наша мрія про велике відкриття.

– Звичайно, я. Вирізав із корча. А ви й повірили, дурні голови! І бурштин вам подарував, – у сестри з намиста зняв. Та то й не бурштин зовсім... І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон дудів – Фа-Дієзів, а ви й не впізнали. А бульбашки пам'ятаєте? То я прив'язав до дірявої каністри каменюку й пожбурих у воду. Ось вона й булькала. Сам я тоді в кущах сидів і од сміху помирав. «За ногу вхопите!» Хто? Каністра за ногу? Ха! А вони щось там шукають, до бібліотеки бігають...

¹ Йому вторував (діалектне) – за ним повторював.

² Обіруч – обома руками.

³ Очманіло – без здатності нормально мислити або нормально діяти.

Легка тінь нашого Митькозавра змигнула востаннє перед моїми очима й зникла назавжди.

Василь закашлявся і знов пустив ротом фонтанчик.

– А здорово я вас, га, у дурні пошив¹? А ви й клюнули.

– Ах ти ж... Ах ти ж брахіцефал, – засичав я, підступаючи до нього. – Ах ти ж диплодок нещасний. То ти нас дурити здумав! Ану, Митю, давай-но виб'ємо йому бубни!

– Та кинь, Сергію, – озвався Митько. – Подякуймо йому краще, – мовив раптом.

– Подякуємо? – дурнувато гикнув Василь. – За що подякуєте?

Я теж здивовано зиркнув на Митька.

– Васю, – почув я голос мого друга. – А що ти знаєш про стегозаврів?

– Стегозаврів? – перепитав той.

– А про археоптерикса?

– Кого-кого?

– А про індрикотеріїв? – не став навіть повторювати Митько.

– Та йди ти зі своїми птеріями.

– Так от, Васю, ми тобі вдячні, Васю, за те, Васю, що ти влаташтував нам такі чудові канікули. Ми, Васю, відкрили для себе такий світ, якого тобі, Васю, і не снилося. Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні.

– Но-но, легше там, – озвався Василь. Він уже трохи оговтався, і видно було, як допекли й дошкулили йому Митькові слова.

– От за це й спасибі тобі, Васю, – не звернувши уваги на цей застережливий вигук, закінчив Митько. – Ходімо, Сергію.

І ми пішли. А Василь лишився на піску – мокрий і жалюгідний.

Ніхто з нас не зронив і слова, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось-ось уже мав спалахнути обрій там, де сходить сонце. Я крокував поруч із Митьком і думав: «Як здорово минув у нас цей місяць».

«А колекція? – нараз виринуло в моїй пам'яті. – А як же колекція? Але ж у нас попереду ще півліта, – тут же заспокоїв я себе. – Ще цілий місяць. Теж, мабуть, не менш цікавий і переповнений новими подіями. І взагалі в нас попереду ще дуже багато цікавого, і завжди так буде, поки ми з Митьком».

Поки ми з Митьком...

Перевіряємо

1. Кому з персонажів повісті належать зображені на малюнках речі?

¹ **Пошити в дурні** (фразеологізм) – поставити когось у незручне, комічне становище; обдурити когось.

2. Установіть відповідність.

Персонаж	Характеристика
1 Митько	А задиркуватий
2 Сергій	Б мудрий
3 Василь	В поступливий
4 дід Трохим	Г запальний
	Д упертий

3. Сам себе пошив у дурні

А Митько	В Василь
Б Сергій	Г дід Трохим

Аналізуємо

(Робота в групах) 4. Розіграйте за особами один із запропонованих уривків твору, намагаючись інтонацією, мімікою, жестами передати почуття, настрої, характери персонажів. Чи можна на прикладі цих діалогів стверджувати, що Ярослав Стельмах був майстром гумору? Поясніть відповідь.

Уривок 1	Уривок 2
Розділ VII Від слів «Думки читаєш! – радо згукнув Митько». До слів «А якби коза? Ото б намучились!»	Розділ VIII Від слів «А може, Митю, то все вигадки». До слів «Воно й мене разом із ліхтариком проковтнуло б!»

5. Як ви вважаєте, родичі хлопчиків зовсім не контролювали поведінку Сергійка й Дмитрика в селі чи робили це ненав'язливо й непомітно? Підтвердьте свої думки фрагментами з тексту.
6. Доведіть, що обидва хлопчики в певних епізодах твору навіть дуже боялися химери лісового озера, але мужньо переборювали свій страх.
7. Знайдіть у тексті й зачитайте опис чудовиська. Яке враження воно справило на хлопців?
8. Перекажіть епізод, у якому друзі проявили справжній героїзм. Заради кого вони ризикували життям?
9. До яких хитрощів удавався Василь Трош, щоб покепкувати з хлопців. Висловіть свою позицію щодо такої поведінки підлітка.
10. Чи виявився Василь вдячним Сергійкові й Митькові за порятунок? Поясніть свою відповідь.
11. Як відреагував Митько, коли дізнався, що Василь їх обманював? Знайдіть і зачитайте відповідний епізод твору. Чому хлопчик вважає, що Василь сам себе пошив у дурні, та чому саме йому подякував за цікаві канікули?
12. Які події в тексті повісті – звичайні, а які – пригодницькі?
13. Яких помилок, на вашу думку, припустилися Сергій і Митько в описаних нижче ситуаціях? Сформулюйте свої рекомендації щодо безпечної поведінки.
- Знайшовши в лісі старий курінь, Митько перевірів палицею, чи немає там змій.
 - Хлопці викопали глибоку яму на дорозі, щоб упіймати химеру лісового озера.
 - Помітивши наближення чудовиська, друзі вирішили сфотографувати його чи навіть упіймати.
- (Попрацюйте в парах) 14.** Хтось із вас має створити гроно «Образ Сергія», а хтось – «Образ Дмитра»: доберіть і запишіть якомога більше слів, що характеризують вашого героя. Зіставте свої записи. Що спільного ви помітили?
15. Визначте елементи сюжету повісті «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера».

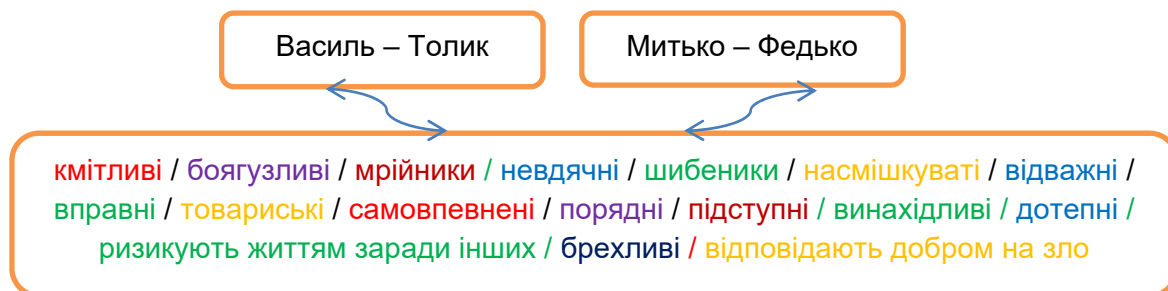

Міркуємо

16. Що таке, на вашу думку, справжня дружба? Чи була вона такою між Митьком і Сергієм? Відповідь поясніть.

17. Чи зрозуміли ви, читаючи повість Ярослава Стельмаха, яким могутнім буває влучне слово? Спробуйте підтвердити цю думку прикладами з власного досвіду.

18. Оберіть із поданого переліку характеристики, які є спільними для кожної пари персонажів із таких творів: «Федько-халамидник» (В. Винниченко) та «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» (Я. Стельмах).

Творчі завдання

19. Якою ви уявляєте химеру лісового озера? Намалюйте цього дивного звіра на папері або зробіть це за допомогою фотомонтажу чи комп'ютерної графіки.

20. Уявіть, що біля лісового озера, зображеного в повісті Ярослава Стельмаха, одночасно зустрілись шестеро персонажів:

Ява, Павлуша («Тореадори з Васюківки»)	Санько, Грицько («Джури козака Швайки»)	Митько, Сергій («Химера лісового озера...»)
---	--	--

Які пригоди могли б із ними трапитися? Що хлопці вигадали б? Які історії кожен повідав би про себе?

Кажуть, що немає людей, які б ніколи нічого не боялися. Усі ми відчуваємо якісь страхи. І це нормально. Почуття боязні закладено людині від природи на рівні інстинктів, воно допомагає уникати численних небезпек. Але якщо всього й постійно боятися, то ніколи не досягнеш успіху.

- Кого, на вашу думку, можна назвати боягузом?
- Як ви розумієте вислів «У страху очі великі»?

Свої страхи мав і головний герой повісті Лесі Ворониної Клим Джура, Утім, коли Землю атакували прибульці, зумів подолати свої страхи. А допомогла йому супербабуся Соломія.

ЛЕСЯ ВОРОНИНА
(Народилася 1955 року)

Народилася Леся Воронина в Києві. Назвали її на честь Лесі Українки.

Дівчинка росла розумною й допитливою, любила читати й вигадувала різні пригодницькі, фантастичні та детективні історії. У підлітковому віці захоплювалася східними єдиноборствами.

Під час літніх канікул разом із друзями ходила в туристичні походи, подорожувала на байдарках по озерах і річках. А на запитання, чим її приваблюють мандрівки, відповідала: «Під час мандрів сприймаєш усе, що відбувається навколо тебе, як миттєвий стоп-кадр, що назавжди залишається у твоїй свідомості. Раджу всім випробувати цей рецепт – несподівано податися світ за очі в пошуках неймовірних зустрічей і фантастичних відкриттів».

Леся Воронина працювала в Музеї народної архітектури та побуту, у дитячому журналі «Соняшник». Проте головною справою її життя є літературна творчість. Разом зі своїм чоловіком, відомим українським письменником Євгеном Гуцалом, обговорювали літературні доробки одне одного, працювали над удосконаленням своїх текстів.

Спробуймо врятувати Землю від космічних прибульців спільно з героями повісті «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9».

ТАЄМНЕ ТОВАРИСТВО БОЯГУЗІВ, АБО ЗАСІБ ВІД ПЕРЕЛЯКУ № 9

ПОВІСТЬ
(Скорочено)

Розділ 1 **Кактус показує колючки**

Я обережно визирнув з-за рогу будинку й одразу ж відсахнувся: біля мого під'їзду стояв Кактус, якого насправді звать Сашко Смик. Мама каже, що битися ми з ним почали ще лежачи у візочках. Досить було залишити наші колясочки поруч, як ми відразу ж намагалися видерти одне в одного іграшки й билися пляшечками з молочною сумішшю.

Я до цього давно звик і ставився просто, – як до неминучого лиха.

Ми із Сашком завжди були однакові на зріст, і сили в нас були рівні. Але після літніх канікул я побачив Кактуса й просто остовпів. Розумієте, раніше Сашко був невеличкий і худий, волосся в нього стирчало на всі боки, як колючки в кактуса – через це його так і прозвали: Кактусом. А тепер він став схожий на гібрид жирафи з орангутангом. Тобто виріс одразу на дві голови й накачав м'язи, як у Шварценеггера¹! І перша ж наша сутичка скінчилася тим, що я зрозумів: ось що відчувають альпіністи, потрапивши під гірську лавину!.

Після цього я почав виходити з дому, як шпигуни в старих фільмах: полохливо озираючись, а потім біг до школи прохідними дворами. А коли все ж стикався десь із Сашком ніс до носа, то просто тікав, як звичайний боягуз. А Кактус реготав мені в спину й кричав, копіюючи Карабаса Барабаса із фільму «Пригоди Буратіно»:

– Підійди-но до мене, дитинко! Зараз як дам тобі ... копнятка!

Ось і зараз Кактус мене помітив, ошкірився і почав підманювати пальцем. При цьому він ще й приказував:

– Киць-киць, не бійся, я тебе трохи поб'ю, по-сусідськи.

Я відчув; що втягаю голову в плечі, як черепаха, яка помітила небезпеку й намагається сховатися в панцир, і щодуху побіг геть, подалі від Сашка й від його нахабного переможного реготу. По ногах мене бив футляр від скрипки: я саме повертався з уроку музики, і це, здається, смішило Сашка найдужче. Адже він дражнив мене Поганським Паганіні ще відтоді, як уперше побачив зі скрипкою. Хоча справжнє моє ім'я Клим Джура.

Серце в мене калатало, як скажене, я задихався і відчував, що Кактус ось-ось схопить мене за шкірки й почне лупцювати, але тут сталося щось дивне й незрозуміле: люк, на який я наступив, раптом почав м'яко вгинатися під моїми ногами, і я шкереберть полетів у чорну прірву.

¹ Шварценеггер Арнольд – американський бодибілддер, кіноактор і продюсер.

Володимир Штанко. Ілюстрації до книжки Лесі Ворониної «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку №9». Видавництво «Знання» (2022)

Розділ 2

Я стаю піддослідним кроликом

Я почав навімання просуватися вперед, усе ще не розуміючи, що сталося, – адже останнє, що я пам'ятав, було падіння. Почувався так, ніби дивлюсь кіно, а все, що зі мною відбувається, це якась комп'ютерна гра. Варто натиснути на кнопку – і все закінчиться.

Світло спалахнуло зненацька й засліпило мене. Стіни були глухі, без жодного вікна, а підлога під моїми ногами злегка вібривала. Я підійшов до найближчої стіни, торкнувся до неї. Звідти, немов на пружині, вискочила тача, на якій лежало кілька бутербродів і стояла склянка томатного соку. «Дивно, звідки вони знають, що я люблю томатний сік і бутерброди з ковбасою?» – подумав я і відчув, що й справді страшенно зголоднів. Звідкись почувся механічний голос:

- Смачного! Раді вітати вас у секретній лабораторії ТТБ.
- А що це таке? – запитав я, швидко дожовуючи бутерброд.
- ТТБ – це Таємне товариство боягузів. А тепер прошу сідати.

На гігантському екрані я побачив вулицю, по якій щодуху мчала якась зіщулена перелякана істота. І раптом я впізнав себе: та це ж моя вулиця, по якій я тікаю від Кактуса, і це мене б'є по ногах скрипка, яку я стискаю в руці. Зробилося так соромно, що я відчув, як палають мої щоки. І слізи набігли на очі. Хто вони, ці люди, що так підступно підглядали за мною? Яке вони мають право?

- Хочеш взяти участь у таємному експерименті?
- Я навіть не знаю, хто ви. І чому ви за мною спостерігали? І як я опинивсь у вашій таємній лабораторії?
- Перш, ніж я відповім, ти маєш пообіцяти, що збережеш у таємниці все, про що дізнаєшся.
- І ви не боїтеся, що я вас обдурю?
- Ні, – спокійно відповіла жінка, – нам досить твого слова.

– Ну що ж – обіцяю, – легко згодився я, але при цьому на всяк випадок непомітно схрестив безіменний і середній пальці. Адже кожному дурневі відомо, що коли так схрещуєш пальці, жодна клятва не має сили.

– Ми винайшли засіб від страху. Ти маєш стати першою людиною, на якій ми хочемо його випробувати. Вирішуй!

Так само тримаючи схрещеними пальці, я кивнув і впевнено сказав:

– Я згоден!

Розділ 3

Знайомство із Жуком та Зайцем

Я стояв посеред вулиці й мружився від сонця. Розгублено озираючись на всі боки, я намагався зрозуміти, де опинився. Один дядечко навіть спинився і запитав:

– Хлопчику, що з тобою? Тобі допомогти?

Вигляд у мене й справді був досить дурнуватий: волосся скуйовджене, сорочка розхристана, джинси в якихось іржавих плямах. І що найдивніше – у руках я досі судомно стискав обшарпаний футляр зі своєю нещасною скрипчкою. Навмання побрів вулицею, намагаючись знайти дорогу додому.

Але якась невидима сила не давала мені відхилитися від наперед визначеного шляху. Отже, я опинився біля старого будинку з іржавою залізною брамою, на якій висів великий старовинний замок. Ледве я ступив у хвіртку, ворота заклацнулися, і я зрозумів, що знову опинився в пастці.

– Ну от ти й на місці, – почув я вже знайомий жіночий голос. – Саме час розпочинати наш експеримент.

Навпроти мене стояла молода білява жінка, обличчя якої здалося мені знайомим, але звідки її знаю, я ніяк не міг згадати. Вона вмить відчула моє вагання і вже зовсім по-іншому, жорстко і суворо, наказала:

– Заходь у сад і починай тренуватися!

Я зробив ще кілька непевних кроків і інстинктивно відсахнувся. Повз моє вухо зі свистом пролетіла гострозуба металева зірочка і вп'ялась у стовбур старої яблуні.

– Нічого собі тренування!

Двоє хлопців, приблизно мого віку, гамселили один одного руками й ногами, вигукуючи тоді ще незрозумілі мені слова:

– Засіб від переляку номер один!

– Засіб від переляку номер сім!

– Засіб від переляку номер чотири!

Я з острахом відступив від явно божевільних, але в цю мить один із хлопців, кругловидий, зі смішними довгими, мов у зайця, передніми зубами, усміхнувся і сказав:

– Привіт, Музиканте!

А другий, чорнявий, з чорними, як смола, очима й густими насупленими бровами, похмуро бовкнув:

– Ходімо готуватися до вечірньої операції. Ти й так затримався!

Розділ 4

Підготовка до секретної операції

Я слухняно, мов механічна лялька, пішов за хлопцями, так, ніби ми й справді домовлялися про якусь операцію. Липкий страх кудись зник. Мене охопили цікавість і бажання приєднатися до Зайця й Жука – так я подумки прозвав своїх нових знайомих. Ми вийшли на круглий піщаний майданчик, посеред якого стояв звичайнісінький дерев'яний грибок. Жук і Заєць сіли під дашком дерев'яного мухомора. Чорнявий підняв руку, вхопився за дошку на дашку грибка, і раптом ця дошка почала розтягатися й перетворилася на сувій тоненького, згорнутого трубочкою паперу. Жук розгорнув його на колінах і мовив до мене:

– Сьогодні рівно о 21-й стоятимеш під цим банком. Одягни щось діряве й брудне. Гратимеш жалісну пісеньку про байбачка. А ми співатимемо.

Жук затагнув тоненьким жалісним голосом, йому басовито підспівував Заєць:

По світу я попобродив,
І байбачок зі мною.
Побачив я чимало див,
І байбачок зі мною...
Співаю різні я пісні,
І байбачок зі мною,
Бува веселі, більш – сумні,
І байбачок зі мною.
За це – в дарунок хліба шмат,
І байбачок зі мною,
І тим я сит, і тим я рад,
І байбачок зі мною...

– З байбачком ми тебе познайомимо при зустрічі! Він уже спеціально видресирований – уміє витягати папірці з віщуваннями. А тепер біжи додому й готуйся.

Не встиг я нічого сказати, як уже стояв за залізною брамою, на якій знову висів іржавий замок. У руках у мене, крім футляра зі скрипкою, з'явився зіжмаканий папірець, на якому було написано адресу, намальовано чіткий план-схему й слова пісні про байбачка. Що це за таємна операція і навіщо я маю перевдягатися у лахи¹ й грати на центральній площі міста жалісну пісеньку про байбачка?

Розділ 5

Чи можна порушувати клятву?

Я сидів у своїй кімнаті і, мов загіпнотизований кролик, дивився на секундну стрілку годинника, який нагадував мені велетенського хижого удава, що заковтує

¹ **Лахи** – старий, зношений одяг.

секунди й хвилини. У мене ще й досі стояв у вухах голос Жука: «Сьогодні рівно о 21-й чекаємо тебе біля банку!» На письмовому столі лежав клаптик паперу зі словами дитячої пісеньки про байбачка й планом банку, де працювала моя бабуса прибиральницею. Улітку я часто ходив із нею на роботу й допомагав поливати квіти й пилювати цілі кілометри килимових доріжок, які вкривали довжелазні коридори банку.

Що ж вони збираються робити в банку? Може, я втрапив до банди грабіжників, і вони хочуть викрасти золоті зливки, що зберігаються в броньованих підвалах? Тоді мені кінець: банк стереже ціла армія озброєних охоронців, а камери нагляду встановлено в кожному приміщенні. Я настільки поринув у роздуми, що підскочив як ошпарений, коли бабуса поклала руку мені на плече.

– Господи, дитино, чого ти сахаєшся¹, як від вогню? Хочеш пиріжків? – І бабуса поставила переді мною на стіл тарілку, повну рум'яних пиріжків з м'ясом.

Моя бабуса готує найсмачніші в світі пиріжки, а ще понад усе вона любить квіти. Уся наша квартира завдяки старанням бабусі Солі перетворилася на справжню оранжерею.

– Ніколи не чіпай моїх квітів! – наказувала, коли залишала мене самого вдома. – Від дотику чужих рук вони можуть загинути.

Я сприймав застереження бабусі як старечі дивацтва. Ухопив ще гарячого пиріжка й, не попрощавшись, прожогом вискочив із квартири. До зустрічі залишалося 20 хвилин. «Зорієнтуюся на місці!» – вирішив я: адже завжди можна сказати моїм новим знайомим, що мене просто не відпустили батьки. Проте я добре усвідомлював, що так просто ця історія скінчитися не може.

Клим підбіг до банку й побачив Зайця і Жука. Убрані вони були в яскраві циркові костюми, а на візочку в клітці з дротяним колесом усередині швидко перебирав лапками... байбачок. Клим дали стару скрипку, одягли в чудернацький костюм і змусили грати й співати. Люди їх жаліли, давали гроші, цукерки.

Потім хлопці потягли Кліма до підвороття і привітали з першим випробуванням. Заєць і Жук сказали, що їм потрібно потрапити до будівлі банку. Для Кліма це не була проблема, оскільки він добре знав це приміщення.

¹ Сахатися – лякаючись, різко відсторонятися; шарахатися.

Розділ 9

Знайомий ротвейлер

Ми із Зайцем та Жуком стояли посеред маленького двору, захаращеного поламаними меблями, іржавими ваннами й холодильниками. На цьому дворі я знав один секрет. Якось, блукаючи підвалами банку, який прибирала моя бабуся, я виявив невеличкі двері під сходами. Вони були геть непомітні. Ніби хтось їх навмисне замаскував, накидавши біля них цілу купу відер і довгих палиць із кудлатими ганчір'яними насадками для миття підлоги. Тоді, влітку, я розгріб завал, натиснув на ручку дверей. Вони на диво легко відчинилися. Так я знайшов потайний вхід до банку, про який, напевне, давно забули. Я натиснув на клямку невеличких дерев'яних дверцят, і вони розчинилися, пронизливо зарипівши. Жук сердито стукнув мене по шиї і засичав:

– Ти що, сказився?! Хочеш, щоб сюди збіглася вся банкова охорона?

Раптом я зрозумів, що в глибині душі в мене жила божевільна мрія: а що як і справді я позбудуся цього огидного страху, що переслідує мене скрізь? І одного разу, коли Кактус крикне мені: «Гей ти, поганський Паганіні! Ходи-но сюди, я трохи тебе відлупцюю» – я зроблю блискавичний рух рукою, і мій кривдник полетить шкереберть на асфальт, розмазуючи соплі і сльози.

– Ти що, заснув? – знову штурхнув мене в спину Жук.

Ясно було, що ми йдемо на пограбування, і я чудово усвідомлював, що нас ось-ось схоплять. В охороні банку працювали спортсмени-каратисти, а на кожному повороті банкових коридорів було встановлено відеокамери нагляду. Раптом я почув зойк, озирнувся й не зміг утриматися від сміху. Мої сміливі супутники Засець і Жук стояли мов укопані, притиснувшись до холодної стіни. А біля них, ошкіривши гострі ікла, стояв Бакс – ротвейлер, якого випускають уночі охороняти банк.

– Баксику, до мене! – пошепки покликав я грізного собацюру, і той, весело заметлявши хвостом, кинувся мені на груди й лизнув у носа.

«А що, знатимете, як глузувати з мене?» Дивно, але нічна пригода вже починала мені подобатися. Та холодний голос Жука вмить привів мене до тями:

– Відсторонися! Тепер діятимуть фахівці...

Хлопці, немов за командою, одночасно витягли з-за пазухи невеличкі гумові присоски й приклали їх до скла. Потім приладами, схожими на циркулі, намалювали два кола й беззвучно витягли з шибки два невеличкі кружальця. За мить ми вже стояли посеред директорського кабінету, встеленого м'яким перським килимом.

Хлопці впевнено, ніби вони бували тут сотні разів, підійшли до величезної картини, що висіла позаду директорського столу. Жук якусь мить пильно розглядав намальований на картині сільський пейзаж – дерева, пагорби й маленьку хатинку на

Володимир Штанко.
Ілюстрація до книжки Лесі
Ворониної «Таємне
товариство боягузів, або
Засіб від переляку №9».
Видавництво «Знання» (2022)

вершечку гори. Тоді простягнув руку й ледь торкнувся до того місця, де були намальовані двері хатинки. Клац! – картина раптом розділилася навпіл і почала роз’їжджатися, відкриваючи вузький прохід у глибину стіни.

Розділ 10

Криївка¹ блакитних жаб

Те, що відкрилося нашим очам, було настільки дивним, що я навіть не встиг злякатися. У великому басейні, встеленому водоростями й лататтям, у зручних кріслах сиділи дивовижні створіння. З першого погляду було видно, що це космічні прибульці – на землі таких істот зроду не водилося. Ті істоти скидалися на жаб, але велетенських та ще й яскраво-блакитного кольору. Морди у потвор були сині, а банькаті очі світилися червоною барвою. Перед кожною блакитною ропухою, що розвалилася в кріслі, стояв столик із частуванням. А на столику купками було розкладено хробаків, мух та жуків. Найдивнішим було те, що блакитні жаби жваво перемовлялися, якщо можна було назвати мовою оті страхітливі звуки, які нагадували сюрчання міліцейських свистків і гупання барабанів.

– Що це?! – вражено запитав я.

– Тихіше, головне зараз залишитися непоміченими й встигнути все зафіксувати, – прошепотів Жук і спрямував на жаб’ячий бенкет маленьку відеокамеру.

Тим часом Заєць витягнув уперед руку з приладом і почав робити якісь вимірювання. Хлопці так захопилися роботою, що не помітили, як до нас кинулася істота, що віддалено нагадувала людину. Здавалося, що це якась іграшкова фігурка, яку поспіхом виліпила маленька дитина, бавлячись пластиліном. Ми прожогом кинулися до рятувального отвору в стіні, Жук натиснув на потайну кнопку, і картина заклацнула – дві частинки знову стали на місце. Ми вилізли крізь вікно, скочили на пожежну драбину й почали спускатися по ній, озираячись – чи не наздоганяють нас блакитні монстри. Нарешті ось воно – рятувне віконце комірчини. Жук, Заєць і я вже через кілька хвилин стояли на захаращеному поламаними меблями й іржавим залізяччям подвір’ї.

– Ну що ж, Музиканте, ти витримав і друге випробування – не покинув нас у тому лігвиську і вивів на волю. – Тепер Жук говорив по-дружньому, куди й поділася його зверхність і грубість.

– Тільки так можна зрозуміти, чи людина підходить для роботи в ТТБ, – додав Заєць і усміхнувся. – Розумієш, ці хижі прибульці таємно заволоділи вже половиною світу.

Володимир Штанко.
Ілюстрація до книжки Лесі Ворониної «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку №9».
Видавництво «Знання» (2022)

¹ Криївка – таємна схованка, тут: лігво прибульців.

– А цей банк – їхня головна база. Космічні окупанти вирощують тут мутантів-перевертнів і посилають їх на таємні завдання. Вони навчилися проникати в людську свідомість і підкоряти людей своїй волі, – похмуро додав Жук. – Найгірше, що вони заразили майже все людство страшним вірусом страху.

Я стояв мовчки і ніяк не міг прийти до тями. Мої нові знайомі – мисливці за хижими прибульцями.

– Але як же ми можемо боротися проти прибульців, коли самі – боягузи? – врешті вражено запитав я. – Адже ви так і називаєтеся: Таємне Товариство Боягузів?

– Вірус страху найперше вражає хоробрих. У них зовсім немає імунітету. А нам, тим, хто звик боятися, усе життя треба боротися з власним переляком...

Розділ 11

Паганіні стає Чаком Норрісом¹

– Климе, онучку, прокидайся! – почув я в себе над вухом і схопився з ліжка, мов ошпарений.

Біля мене стояла бабуся й лагідно усміхалася. Годинник показував восьму ранку, отже, на те, щоб одягтися-умитися-поснідати-добігти-до-школи, залишалося якихось півгодини. Я прожогом кинувся до ванни, і тільки глянувши на себе в дзеркало й помітивши над бровою невеличку подряпину, пригадав усе. Отже, ТТБ – це зовсім не жарт і навіть не банда злочинців.

Усе ще намагаючись розібратись у вчорашніх неймовірних подіях, я вибіг із квартири й ніс до носа зіткнувся з Кактусом – моїм одвічним ворогом і сусідом Сашком Смиком. Кактус лиховісно посміхнувся і почав повільно підходити до мене. Я добре знав, що саме станеться наступної миті – шкереберть полечу по сходах вниз. Кактус називав цю веселу гру живим футболом, і м'ячем у цій грі був я. Він завжди кóпав² мене ногою. Та що це? Ніби виконуючи давно відомий мені прийом, я широко розставив ноги і, пружинячи на ледь зігнутих колінах, поставив руки в блок.

– Ги-ги, – розвеселився Смик, – це вже щось новеньке. Поганський Паганіні хоче стати Чаком Норрісом!

Але це були його останні слова. Якесь незнана сила змусила мене підскочити, а потім з несамовитим криком, від якого мені самому позакладало вуха, мов лавина звалитися на свого ворога. І сталося диво. Сашко Смик – непереможний Кактус – раптом осів, затулив руками обличчя й заскімлив тоненьким дівчачим голосочком:

– Відпусти мене! Я більше не буду!

Але я підхопив рюкзак, який звалився у мене з плечей під час фантастичного стрибка, й помчав до школи. «Що зі мною відбувається?» – думав я. Здається, страх відступив від мене після відвідин таємного лігвиська монстрів. Тільки не встиг я цього подумати, як чиясь липка, схожа на присоску лапа міцно вхопила мене за руку й потягла до піщаного кар'єру, на краю якого працював екскаватор. Я з жахом

¹ **Чак Норріс** – американський кіноактор і майстер бойових мистецтв, популярний виконавець головних ролей у фільмах-бойовиках.

² **Кóпати** – ударяти, бити, штовхати ногою.

помітив, що ця довга лапа з перетинками між кістлявими пазуристими пальцями була яскраво-блакитного кольору.

Розділ 12

Міраж на будмайданчику

Переді мною була рівна земля, без жодної травинки. Земля мала дивний іржаво-коричневий колір, її вкривали глибокі тріщини. Але найгірше було те, що посеред цієї пустелі, яка раптом утворилася на будмайданчику, сиділо потворне банькате створіння. Огидна синя пика з довжелезним язиком, банькаті червоні очі, довгі лапи з перетинками говорили про те, що переді мною один із космічних прибульців.

Я спробував поворухнутися, але намарне – мене ніби обмазали липким тягучим клеєм, і я почувався, як муха, що потрапила в павутину й не може поворухнути лапкою, готуючись до того, що її от-от зжеруть. Я мимоволі замружився, аж тут у голові моїй залунали слова:

– Слухай, нікчемне створіння! Сьогодні вночі, рівно о третій, на вашу планету прибуває основний десант могутньої цивілізації блакитних жаб. Останньою перепорою на нашому шляху залишалося ваше таємне товариство. Досі нам не щастило захопити жодного члена ТТБ. Тепер вам кінець. Ти покажеш секретну лабораторію і після цього експерименти проводитимемо тільки ми... над вами.

Блакитна тварюка висолопила довжелезного язика, на льоту вхопила якусь необачну муху та з апетитом схрумала її. Але, мабуть, земні комахи впливали на прибульців ще і як снодійне, бо думки потвори почали плутатися, і вона, сама того не усвідомлюючи, вибовкала зайве:

– Підкоримо цю смачненьку планетку... Лишилося проникнути в їхній штаб...

Велетенська синя ропуха захропла, але я встиг підслухати останню думку перед тим, як пожирач мух остаточно відключився:

– Цей людський екземпляр ще не до кінця приборканий. Гаразд, прокинувся і вкушу його як слід, тоді він стане моїм рабом назавжди і зробить усе, що звелю.

Тож, напруживши всі м'язи, я почав звиватися, як вуж, і сантиметр за сантиметром рухатись у бік паркану, що оточував цей фальшивий будівельний майданчик, шубовснувся у досить глибоку калюжу й відчув, як липка речовина – напевно, це була отруйна слина космічної жаби – почала розчинятися. Мало не потрапивши під колеса автобуса, я обминув свою школу й побіг до знайомого перехрестя. Туди, де кілька днів тому я так необачно наступив на металевий люк, який виявився входом до підпільної лабораторії ТТБ...

Завернувши за ріг, я, не вагаючись, наступив на кришку металевого люка. Та що це? Кришка була непорушна. Я почув лопотіння крил, і мені на плече вмонтився велетенський метелик. До лівої передньої лапки в нього прив'язана маленька залізна капсула. За мить я вже розгортав скручене трубочкою послання, написане знайомим кострубатим почерком Жука: «ТЕРМІНОВО ВЕРТАЙСЯ ДОДОМУ. НІЧОГО НЕ БІЙСЯ. ІНСТРУКЦІЇ ОТРИМАЄШ ВІД...»

Я прожогом побіг до свого будинку...

Перевіряємо

1. Розташуйте в правильній послідовності події повісті «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9».

А Кліма викрала велетенська жаба	Б Клим біля банку грає на скрипці	В Клим рятує хлопців від ротвейлера	Г Клим тікає від Кактуса
---	--	--	---------------------------------

2. Бабуся Кліма Джури працювала

- А** в поліції **В** в банку
Б в школі **Г** в інституті

Аналізуємо

3. Яке враження справив на вас Клим Джура на початку повісті. Чому саме він потрапляє до Таємного товариства боягузів?
4. Чому Сашка Смика називали Кактусом? Зачитайте відповідне пояснення з тексту. Чи доводилося вам у житті зустрічатися з такими людьми?
5. Що саме запропонували Заєць і Жук Климові під час першої зустрічі? Як хлопчик поставився до такої пропозиції?
6. Перекажіть від імені Кліма епізод, у якому він пояснює, чому погодився піти на таємну операцію. Чи можна вважати, що в цій ситуації хлопчик уперше переборов свій страх перед невідомістю?
7. Чим могла б завершитися вечірня витівка хлопців поблизу банку?
8. Як Климу, Їжаку й Зайцю вдалося проникнути в приміщення банку, а потім вийти з нього? Чи вдалося Климу довести, що він підходить для роботи в ТТБ?
9. Що ви дізналися про космічних прибульців? Чим вони були небезпечні для землян?
10. Чому Климу Джурі не відразу повідомили, що саме він має робити, підписавши угоду з ТТБ?
11. Під час яких подій, описаних у перших розділах повісті, ви відчували найбільше хвилювання за головного героя?
12. Проаналізуйте, як з образом Кліма співвідносні подані парами характеристики.

рішучість – нерішучість	упевненість – невпевненість
боязкість – сміливість	обман – дотримання слова

13. За яким принципом Леся Воронина поділила свій твір на окремі розділи?
14. Спрогнозуйте кількома реченнями подальший розвиток подій у повісті.

Міркуємо

15. Чи вистачить, на вашу думку, у Кліма мужності, хоробрості вистояти до кінця в поєдинку з прибульцями? Наведіть відповідні аргументи.
16. Прочитайте подане висловлення. Як ви його розумієте?

Проблеми, які порушують у фантастиці,
стають важливими проблемами всього людства (А. Азимов)

Розділ 14

Послання від бабусі

Тиша, яка стояла в помешканні, видалася мені моторошною і гнітючою. Я помітив на столі невеличкий предмет, схожий на комп'ютерну флешку. Однак коли я взяв предмет до рук, то з подивом виявив, що це звичайнісінький спортивний свисток на мотузці. Такий має наш учитель фізкультури. Я розгублено покрутив свистка в руках, аж раптом щось усередині нього клацнуло й звідти почувся... голос моєї бабусі:

– Климє, якщо ти зараз чуєш моє послання, значить, мене захопили синьомордики. По-перше, підійди до вікна.

Я був такий ошелешений, що слухняно рушив до єдиного у вітальні вікна.

– Бачиш вазон із калачиками? Витягни квітку, на дні горщика дістань ключа. Скоріше, часу залишилося зовсім мало. На подвір'ї під старою грушею стоїть жовтий автомобіль. Цим ключем відчиниш дверцята, сядеш за кермо, а далі отримаєш нові інструкції. І головне, онучку: нічого не бійся. Скоро ти про все довідаєшся. Пам'ятай, ТТБ у тебе вірить!» – бабусин голос якось дивно забринів, і мені здалося, що вона намагається стримати чи то сміх, чи то сльози.

Під покрученою дуплавою грушею, що якимось дивом вижила посеред заасфальтованого міського подвір'я, справді стояв... обшарпаний «горбатий» «запорожець»... «Тю, – промайнуло в мене в голові, – і на цій іржавій консервній бляшанці ми збираємося перемогти космічних монстрів і врятувати світ?»

Розділ 15

Найкращий у світі автомобіль – це...

Щойно я підійшов до «запорожця» і почав встромляти іржавого ключа в шпарину замка, як на наше подвір'я заїхав екскаватор із величезним, виставленим уперед ковшем. Мене здивувало те, що, їхав екскаватор неймовірно швидко. «Нічого собі будівельна техніка розвелася – якісь гоночні екскаватори шастають містом», – подумав я, і враз зрозумів, що той екскаватор прямує саме до мене й до старенького жовтого «Запорожця».

– Негайно пристебнися! – почув я механічний голос і відразу впізнав його. Саме цей голос привітав мене в підземній лабораторії ТТБ, куди я провалився крізь каналізаційний люк. Вагатися було ніколи. Ківш екскаватора вже навис над самісінькою моєю головою. Я намацав ремені безпеки й одним рухом заклацнув їх на грудях. Не встиг я цього зробити, як мій старенький «запорожець» загуркотів, немов ракета перед стартом, підстрибнув угору, наче велетенський гумовий м'яч, і вискочив з-під самісіньких залізних зубців гігантського ковша. Краєм ока я побачив, що керує екскаватором уже знайомий мені синьомордий прибулець, який нещодавно захопив мене на фальшивому будмайданчику.

Здивувавши мене шаленим стрибком, автомобільчик несподівано чхнув, потім різко розвернувся на місці й помчав назустріч нападникові.

– Що ви робите?! – закричав я, чомусь звертаючись до машини на «ви».

Але наступної миті автомобіль так само спритно підстрибнув й опинився позаду неповороткої машини. За кілька секунд посеред мого двору лежав перевернутий екскаватор, що надсадно гудів і смикався. Усередині скаженів блакитний прибулець, марно намагаючись вилізти. На лобі в нього росла величезна синя гуля. А я, зрозумівши, що мій «Запорожець» – найнадійніший і найдосконаліший автомобіль у світі, з полегшенням відкинувся на спинку сидіння й на шаленій швидкості понісся в безвість – назустріч небезпеці.

Розділ 16

Загадкова пані Соломія

– Істота, яка хотіла розчавити тебе ковшем екскаватора – ватажок космічних прибульців, – терпляче пояснив голос. Сьогодні прибуває основний десант космічних хижаків. Блакитні жаби – це тільки їхні розвідники. Десант прибуває в пустелю. Саме туди, де ведуть розкопки твої батьки. Рівно о третій ночі.

– Але чому ми їдемо туди самі? І як з усім цим пов'язана моя бабуся? І мама з татом? І як ти збираєшся встигнути? Навіть найшвидший «запорожець» не може літати зі швидкістю ракети.

– Пані Соломія все продумала. Ми будемо вчасно.

Соломія – ім'я моєї лагідної й завжди заклопотаної хатніми справами бабусі. Щоправда, вдома й на роботі вона просто бабуся Соля. І чим бабуся може захиститися від цих лютих і підступних потвор? Бити синьомордиків шваброю й ганчіркою? Але механічний голос додав:

– Пані Соломія – видатний учений. Це вона винайшла протиотруту від вірусу страху. На жаль, синьоморди вистежили пані Соломію й зненацька захопили її. Та в неї був підготовлений запасний план. І виконати його маєш ти.

Я визирнув у вікно й зойкнув від подиву – ми стояли посеред сільської садиби моєї бабусі. Як тільки ступив на зелений спориш, до мене підлетів жовтий метелик – той, що зранку приніс записку, – і так, ніби він робив це все життя, спокійнісінько сів мені на долоню. Я швидко пробіг записку очима: «Третій помідорний кущ ліворуч від паркану». Підказок більше не було, тож я мимоволі простяг руку й зірвав найбільший томат. Тієї ж миті кущ почав повільно від'їжджати вбік, а під ним відкрилася металева поверхня, схожа на дитячу гірку, по якій так люблять спускатися малюки. Може, тут теж схованка – як у горщику з-під калачиків?

Розділ 17

Машина часу існує?

За кілька хвилин я впав на щось м'яке й пахуче. Сіно – тільки від нього йде такий солодкий дух. Уся невеличка підземна кімнатка освітілася яскравим світлом. Уявити, що це криївка бабусі Солі, було неможливо, але я мусив у це повірити. Ось на стіні наше сімейне фото, прикрашене вишитим рушником. Ось мої тато й мама біля підніжжя єгипетської піраміди. А ось... Цю гарну молоду жінку я впізнав одразу

– це її голос я вперше почув у таємній лабораторії ТТБ, це на її вимогу я запрягнувся, що візьму участь у секретному експерименті. І врешті – це з нею я зустрівся за брамою, що вела в яблуневий сад, де відпрацьовували прийоми мої нові друзі – Жук і Заєць. Тепер я зрозумів, кого вона нагадувала. Очі в неї були точнісінько такі, як у бабусі Солі, тільки обличчя зовсім молоде.

Прилад скидався на комп'ютер, тільки замість клавіатури перед темним екраном лежала невеличка пласка скринька. Я знесилено опутився в крісло й поклав долоню на кришку загадкової скриньки. На екрані з'явилося молоде обличчя жінки, яку я не міг назвати бабусею.

– Ну що ж, здрастуй, онучку. Ось ми й зустрілися...

Від хвилювання в мене перехопило подих, та все ж я зміг прошепотіти:

– Хто ви?

– Я – Соломія, мама твого тата. Тільки зараз мені тридцять років. Я – з минулого. Зовсім недавно я сконструювала машину, за допомогою якої можна переноситись у часі й просторі.

– Якщо б Ви насправді винайшли машину часу, то за тридцять років про неї б уже всі знали. І користувалися б нею, як мобілками чи комп'ютерами.

– Я поясню, якщо встигну. Але зараз треба рятувати мене... стареньку. Бо без мене порятувати світ не можна.

Розділ 18

Я відчуваю смак пригод

– Тепер зосередься і роби все точно так, як я тобі казатиму. Підійди до фотографії. Ось до цієї, де твої тато й мама біля піраміди. Ти маєш перенестися на часолоті в те місце, де вони тепер ведуть розкопки. Саме туди прибудуть головні сили космічних хижаків. Запам'ятай: ти мусиш випередити ворога. Отже, перенесешся у вчорашній день. Тоді ще синьоморди не знали, що їх викрито і що ми проникли в їхній штаб у приміщенні банку. Ви зможете підготуватися.

Раптом я усвідомив, що найбільше хочу, щоб мені дали спокій. Хіба моя бабуса така? Вона лагідна й добра. Я її дуже люблю, але що, що я можу зробити?! Є Жук і Заєць, які нічого не бояться. Ось вони нехай з усім цим розбираються.

– Ключ від часолоту висить у тебе на шиї. А сама машина часу замаскована під старенький «запорожець». Користуватися ним дуже просто. Налаштуй часоліт на першу годину ночі.

Звук урвався, екран потемнішав. Я намацав маленький прилад на шкіряному ремінці. Спершу він здався мені звичайним спортивним свистком, потім цей «свисток» передав інформацію від бабусі. А тепер виявляється, що це ключ від часолоту?

Розділ 19

Політ крізь часопростір

«Запорожець» стояв посеред двору, і тепер, коли я знав, що це хитро замаскована машина часу, то подивився на маленький кумедний автомобільчик

зовсім іншими очима. Я зняв зі «свистка» кришку й побачив маленький дисплей. Слухняно виконав інструкцію. Після цього знайшов на «свистку» крихітні кнопки – такі, як на електронному будильнику – і виставив час...

Розділ 20

Синьоморди наступають

– Часовий переліт закінчено! – нагадав про себе мій механічний інструктор. – Ми перебуваємо на африканському континенті. Зараз рівно перша година ночі 26 вересня 2012 року.

– Але ж я виставляв на дисплеї не 26, а 25 число! Ми помилилися на цілу добу.

– Пробачте, – так само спокійно відповів автомат, – ця машина є експериментальним зразком. Перепрограмуйте завдання, і ми вмиль опинимося в потрібному часовому відрізку.

На маленькому екранчику засвітився напис: «Технічні несправності. Тимчасова зупинка програми». Мить – і я, вхопившись за кермо, крутнув його так, що машина підскочила й полетіла по прямовисній стіні піраміди донизу. Я вистрибнув назовні й тут-таки нашттовхнувся на купу розкиданих глиняних черепків. Небо було чисте й зоряне, а місяць сяяв так, що можна було добре роздивитися все довкола. Навколо валялися інструменти для розкопок, консервні бляшанки, пластикові пляшки з водою і роздерті на клапті намети. Але людей не було ніде. Табір моїх батьків захопили зненацька.

І враз побачив накреслену на піску стрілку, спрямовану вглиб пустелі. Це був герб Андрія Джури, нашого предка-козака, який під час військових походів скрізь, де опинявся, залишав після себе цей знак. Я сів у «Запорожець», і мій вірний диво-автомобіль поплинув по в'язкому піску легко, немов по розкішній асфальтованій трасі. Проте через кілька хвилин я почув гуркіт мотору, й мене засліпили потужні фари величезного джипа, що мчав наперед. Як видно, блакитні прибульці визнавали тільки такі – найбільші земні автомобілі. Спершу екскаватор, тепер цей автомобільний монстр зі здоровецьким бампером, купою різнокольорових фар та підфарників і величезним салоном для пасажирів.

Але жовтий автомобільчик повторив той самий фокус, що й на моєму подвір'ї. Він раптово зупинився – і в ту мить, коли велетенський джип мав розплескати нас, як млинець, машинка високо підстрибнула в повітря й приземлилася позаду нападників.

Розділ 21

Козацька світлова абетка

Спекавшись¹ переслідувачів, я розумів, що зараз головне – чимшвидше розшукати батьків. Я почав роздивлятися навкруги й помітив, що на сусідньому піщаному пагорбі блимає слабкий червоний вогник. Придивився й помітив, що той вогник то засвічується, то згасає з різними проміжками часу.

¹ **Спéкатися** – звільнитися від кого-, чого-небудь неприємного, небажаного; позбутися.

– Та це ж таємна світлова азбука роду Джур! – вигукнув я, забувши, що, крім мого механічного інструктора, котрий час від часу дає мені настанови, поруч немає жодної живої душі.

– Розумію, – пролунало мені у відповідь. Цю таємну абетку, яку винайшов козак-характерник Андрій Джура. Нею користувалися козацькі вартіві, які пильнували в степу, чи не йдуть на Україну вороги. Козаки будували високі дерев'яні вежі так, щоб з однієї було видно вогняний сигнал, який посиляють з іншої. І ось так, від вежі до вежі, той сигнал доходив аж до Запорозької Січі.

Розділ 22

У всесвіті дрібниць не буває

Я скерував свого «запорожця» в бік мерехтливого вогника. Що ближче ми під'їжджали, то меншим і слабшим він ставав. Я вже почав боятися, що це чергова пастка або міраж, аж тут почув знайомий голос мами:

– Привіт, синку, нарешті ми тебе дочекалися!

– Ну що, перестав боятися? – озвався й татів голос, і вони обоє з'явилися з протилежного боку пагорба.

– Бабуся... – почав я, та мама мене перебила.

– Ми все знаємо. У нас був прямий зв'язок зі штабом ТТБ, – і мама по-змовницьки підморгнула мені.

– Але ми чекали на тебе вчора. Твоя затримка трохи ускладнила ситуацію, – додав тато.

Я обурився:

– А ви знаєте, що сьогодні вранці мене захопив огидний синьоморд й обмотав мене якоюсь липкою гидотою, як кокон шовкопряда? Я ледве від нього втік. А потім ще скажений голубий прибулець на екскаваторі.

Тато пильно глянув мені в очі й дуже серйозно сказав:

– Кліме, а хіба ти не помітив: ти ж майже вилікувався від страху! На жаль, таких як ти на Землі тепер дуже мало. Просто майже всіх мешканців нашої планети заразили вірусом страху.

– А та... пані Соломія, вона не може допомогти бабусі Солі? Тобто самій собі?

– За непорушними законами часопростору людина не може зустрітися сама з собою в іншому часі. У Всесвіті дрібниць не буває, запам'ятай це! А тепер годі базікати. У нас залишилося якихось дві години. Треба зустріти наших космічних гостей як слід.

Сім тисяч років тому Земля вже зазнала нашестя блакитних жаб. Єгипетські вчені винайшли засіб боротися із синьомордами. Цей засіб описано в стародавньому манускрипті, але розшифрувати записи тато й мама не змогли.

Мама повела Кліма до наукової лабораторії, де працювали Жук і Засць, яких бабуся Соля довправила сюди на часольоті. Вони намагалися також відтворити протиотруту.

Тоді Клим розповів, як його викрали і що земні мухи впливають на прибульців як сноподібне. Але де взяти в пустелі так багато мух?

Усі почали роздивлятися манускрипт, на якому був малюнок мухи. Такий самий малюнок побачили на стіні.

Розділ 25

Космічні загарбники прибувають

Зненацька підлога під нашими ногами почала вібрувати, а звідкись ізгори пролунав звук, схожий на гуркіт грому. Було таке враження, що у верхівку піраміди щойно влучила блискавка. Я глянув на годинника й здригнувся. Стрілки показували рівно третю ночі.

– Здається, прибули наші незвані космічні гості, – дуже спокійно сказав тато, потім провів рукою по намальованій стрілці. У ту ж мить у стіні відкрилася ніша, з якої тато витягнув невеличкий металевий предмет.

– Та це ж дримба, – прошепотів у мене за спиною Заєць, – тільки форма в неї інша, ніж у звичайних дримб.

Дивні звуки залунали під склепінням кам'яної зали. Вони були схожі й на пронизливе дзижчання, й на свист вітру, і на дзюркотіння струмка. Не припиняючи грати, тато рушив по вузьких східцях догори. Ми, немов заворожені, сунули за ним, аж поки опинилися біля невеличкого металевого люку. Тато на хвилю урвав гру на дримбі й звичним рухом розчахнув люк. Нам в очі вдарило сліпуче світло, а потім ми побачили космічні кораблі прибульців. То були гігантські прозорі капсули, що зависли над пірамідою. З кожної капсули струменів потужний сніп світла, спрямованого на усічену верхівку піраміди. Я відчув себе таким же беззахисним і маленьким, як та муха, котру сьогодні вранці на моїх очах проковтнув довголапий синьоморд.

– Я не думав, що їх буде аж так багато, – зауважив Жук.

Дримба (варган) –
музичний інструмент

Розділ 26

А тато грає на дримбі

Найспокійніше, здається, почувався мій тато. Він упевнено продовжував вигравати на дримбі, і раптом я почув, що до цих звуків почали долучатися десятки, сотні, тисячі інших. За мить у сліпучих променях над пірамідою кружляли й дзижчали комарі, мухи, гедзі – кузьки усіх кольорів і розмірів. Зненацька я почув знайоме ляскання – то знову здиралися на піраміду синьоморді любителі комах, які вже встигли поласувати нашими мухами та комарами раніше, й тепер їхній потяг до земного делікатесу був непереборний.

Спершу я злякався, коли побачив, як із-за краю кам'яної стіни виткнулася перша ротата блакитна ропуха. Та, не зважаючи на нас, блакитні жаби почали несамовито крутитися на всі боки, раз у раз підстрибуючи, висолоплюючи довгелезні язики й хапаючи все нових і нових комах. Видно було, що земні мухи, комарі та гедзі

вразили чужопланетян у самісіньке жаб'яче серце. Вони не помічали нічого, окрім смачної поживи, що хмарами кружляла навколо них.

Розділ 27

Я розмовляю мовою синьомордів

Картина, що постала перед нашими очима, була фантастична. Скільки сягало око, пустеля була вкрита велетенськими блакитними ропухами, що лежали на піску догори черевами й голосно хропли.

- Оце так непереможні космічні завойовники! – зареготав Заєць.
- Страшна загроза людству! – зневажливо докинув Жук.
- Вони просто обжерлися і впали в сплячку, – пояснив тато.
- Треба скоріше їх знешкодити, бо вічно грати на дрімбі наш тато не зможе, – по-діловому промовила мама.
- А головне: скоріше дізнатися, куди синьоморди заховали нашу бабусю, – озвався я.

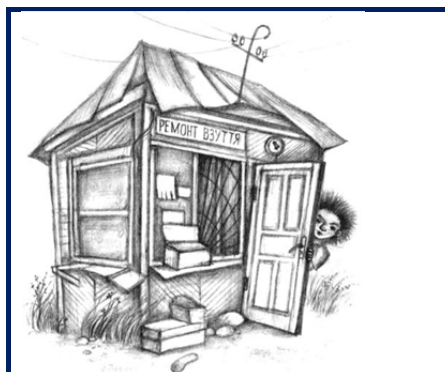
Я підійшов до чужинця з гулею на лобі й обережно поторсав його за плече. У ту ж мить у голові в мене залунало:

– Як смачно! Як поживно! Земні комахи – найкращі в усій галактиці!.. А стару чаклунку ми гарненько заховали. Її тепер ніхто й ніколи не знайде. Та й шукати буде нікому. Наш десант окупує всю цю планету. Спротиву аборигени не чинитимуть – усі вони заражені нашим вірусом. А хто не піддався, тому силоміць зробимо щеплення. І ніяка протиотрута не допоможе. Ось тільки б допасти до їхньої секретної лабораторії...

Отямився лише тоді, коли тато сильно струсонув мене за плечі. Виявляється, я так перейнявся думками синьомордого чужинця, що почав свистіти, кумкати й клацати язиком...

Космічні прибульці впали в такий глибокий транс, що й не думали прокидатися. А на нас попереду чекала тяжка робота – треба було придумати, як знешкодити синьомордів, щоб вони не могли накоїти лиха, поки ми шукатимемо бабусю Солю.

Клим, тато, мама, Заєць і Жук на часольоті повертаються в минуле, коли Клим вибіг до школи (і потрапив у лабету синьоморда), а бабуса Соля залишилася вдома сама. У своєму дворі вони побачили, як зазомбований Сашко Смик (Кактус) разом із синьомордами, замаскованими в чорні старомодні пальта й крилаті капелюхи, викрали бабусю Солю і завели її в будку, де лагодять взуття. Клим висловив припущення, що блакитні жаби просто підкупили Кактуса, бо той понад усе любив гроші, які витрачав на ігрові автомати.

Володимир Штанко.
Ілюстрація до книжки Лесі Ворониної «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку №9». Видавництво «Знання» (2022)

У дерев'яній будці Клим із батьками й друзями знайшли вхід у провалля, з якого потрапили в центр космічних прибульців.

Розділ 34

Бабуся Соля дає нам інструкції

Ми переступили через поріг центру космічних прибульців, і нас засліпило яскраве сяйво. Коли очі призвичаїлися до світла, ми побачили, що посеред встеленої свіжою травою кімнати на маленькому дерев'яному ослінчику сидить бабуся Соля. Зараз вона перебувала у такому ж стані, як я, коли мене захопив головний синьоморд. Вона була щільно обмотана якоюсь слизькою гідотою так, що не могла поворухнутися.

Раптом до мене дійшло, що це місце страшенно нагадує криївку синьомордів, яку ми з Жуком та Зайцем виявили у банку. Так само пахло вологістю й свіжоскошеною травою. Ось тільки той таємний центр блакитних жаб містився на десятому поверсі сучасного хмарочоса, а ця схованка була розташована глибоко під землею.

Цікаво, скільки ще таких хитромудро замаскованих криївок синьомордів існує в усьому світі? У будь-якому разі, з усього було зрозуміло, що космічні загарбники готувалися до захоплення нашої планети довго й ретельно.

Тато кинувся вперед, щоб звільнити бабусю, але вона крикнула:

– Не рухайтесь! Синьомордики влаштували спеціальні пастки на той випадок, якщо мене прийдуть рятувати. А ще запам'ятайте – вам треба якнайшвидше повертатися у завтрашній день.

Бо зараз вам доведеться змінювати майбутнє, а це може викликати дивовижні й непередбачувані наслідки. Отож слухайте. У мене в лівій кишені фартуха лежить маленька полотняна торбинка. Візьміть його з собою і мерщій вертайтеся в пустелю. Підніміться на піраміду й розвійте насіння по вітру. Якщо я все розрахувала правильно й не помилилася у своїх припущеннях, космічні хижаки перестануть загрожувати нашій планеті.

Тато нахилився до бабусі й витягнув з кишені фартуха полотняну торбинку.

– Бабусю, а як же ти? – крикнув я і мало не заплакав.

Мені було шкода бабусі, яка сиділа, прип'ята до ослінчика, а хижі синьоморди от-от могли до неї допасти.

– Не хвилюйся, онучку, все буде гаразд. Головне – зроби усе так, як я сказала. А тоді вертайся додому. Не забудьте поставити часоліт на те саме місце, де взяли – під старою грушею. Це дуже важливо. І зроби так, щоб блакитні жаби не помітили, що ви тут побували. Зараз у них обідня перерва, жеруть, нелюди, наших комашок. Але за дві хвилини вони повернуться...

Володимир Штанко. Обкладинка до книжки Лесі Ворониної «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку №9». Видавництво «Знання» (2022)

Квіти перемагають хижих прибульців

Ми стояли на усіченій верхівці піраміди. Позаду був часовий стрибок із нашого подвір'я до пустелі в ранній ранок нинішнього дня. Сонце вже освітило гарячими променями безкраї піски й безліч нерухомих синьомордів та їхні прозорі космічні капсули. Звідси, згори космічні хижаки видавалися блакитними цяточками на сліпучо-жовтому піску.

– Почнемо, – сказав тато й витяг з кишені полотняну торбинку.

Він дочекався сильного пориву вітру, розв'язав мотузочок і витрусив дрібненькі насінинки собі на долоню. А тоді почав висипати їх зі своєї жмені – ніби сіяв у повітрі.

Вітер підхопив крихітні зернятка й поніс у пустелю.

Ми всі – тато, мама, Жук, Заєць і я, затамувавши подих, чекали, що буде далі. Але минула хвилина... дві... десять – і нічого не змінилося. Так само світило сонце і вітер гнав піщані хмари кудись ген за овид.

– Дивіться! – раптом скрикнув Заєць, показуючи рукою вниз. – Квіти!

І справді, на наших очах пустеля почала вкриватися різнобарвними квітами. Вони проростали скрізь, де лежали синьоморди й стояли їхні бойові капсули. Вони піднімалися до сонця й тріпотіли пелюстками. Ось уже перед нами колихався цілий велетенський строкатий килим. І не було видно ані блакитних космічних хижаків, ані їхніх кораблів.

Я побачив, що з кожної квітки випурхує величезний метелик. І крильця в метеликів точнісінько такої ж барви, як квіти, в яких вони народились.

– Погляньте, – вигукнула мама, – синьоморди заворушилися! Зараз вони розпочнуть полювання. Метелики – це ж їхня найулюбленіша їжа!

– Не хвилюйтеся, – тато показав нам клаптик паперу, який щойно витяг із дна бабусиної торбинки, – тут є чіткі інструкції. Але виконати їх може лише Клим. – І тато простягнув записку мені.

Я одразу ж упізнав чіткий бабусин почерк:

«Климчику, щойно синьомордики вдихнуть пилок цих квітів, як стануть слухняними й покірними. Ти маєш подумки віддати їм наказ чимшвидше забиратися геть з нашої планети й забути до неї дорогу назавжди. Адже тільки ти розумієш мову блакитних жаб і можеш з ними спілкуватися. Онучку, головне – не бійся. Тоді банькаті ненажери тебе послухаються.»

Я зосередився й подумки наказав синьомордам, що голосно чхали й розгублено озиралися на всі боки:

– Усім вишикуватися в колону по два! Узятися за лапи! Кроком руш до своїх капсул!

Тієї ж миті космічні пірати почали шикуватися в колону, а тоді, побравшись за лапи, немов першокласники, слухняно попрямували до своїх літальних апаратів.

Коли останній синьоморд застрибнув усередину капсули, я подумки передав їм останню настанову:

– Повертайтеся додому й ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю! Бо наступного разу вам це так просто не минеться!

Крізь прозорі ілюмінатори я бачив, як блакитні жаби ствердно захитали головами, капсули беззвучно піднялися в небо – і за кілька секунд від грізних прибульців не лишилося й сліду.

На серці в мене було так гарно, як не було ще ніколи в житті. Бо я точно знав: Землю врятовано, адже бабусині квіти виявилися сильнішими за наймогутнішу зброю. І люди вилікуються від вірусу страху...

Розділ 36

Так народжуються народні пісні...

Ніби нічого не змінилося на подвір'ї біля нашого будинку відтоді, як я був тут востаннє. Але ні – навколо лунало безліч звуків. Діти ліпили в пісочнику пасочки, бабусі на лавочках обговорювали останні політичні події, двірник підмітав асфальтовану доріжку. Мої нові друзі – Жук і Заєць потисли мені руку, вилізли з машини й за мить зникли за рогом будинку.

А ми з батьками, лишивши «запорожця» під старою грушею, піднялися на наш дев'ятий поверх. Тато подзвонив у двері, і за мить на порозі з'явилася бабуся Соля. З кухні долинали пахощі свіжоспечених пиріжків, і бабуся сказала те, що я найменше чекав почути від неї зараз:

– Здорові були, діточки. Ви, певно, зголодніли з далекої дороги? Ану, швидше мийте руки й сідайте до столу!

Я здивовано глянув на батьків, та вони тільки усміхнулися й пішли виконувати бабусин наказ. А я кинувся за бабусею й запитав про те, що мене мучило всі останні дні:

– Бабусю, а що то за дивовижний засіб від переляку? І чому синьоморд казав, що на мене не подіяв вірус страху?

– Та все дуже просто, – озвалася бабуся. – Я винайшла універсальні ліки від переляку – вони блокують вірус страху. Це спеціальний сорт квітів, пилок яких знищує отруту, яку принесли з собою синьоморди. А крім того, цей пилок робить синьомордів безпорадними. Ти ж знаєш, усе у світі пов'язано між собою. Синьоморд, що втратив свою лють і жорстокість, перетворюється на звичайну банькату ропуху. Тільки чужопланетну...

Бабуся розповідала про свій чудовий винахід так буденно, що я навіть образився. Щиро кажучи, мені було прикро, що бабуся навіть не похвалила мене. Хіба це не я щойно наказав синьомордам забиратися з нашої планети? Хіба не я мандрував на

Гра «ТАК – НІ»

Дайте відповіді «Так» або «Ні» на запитання*. Кожна правильна відповідь – 1 бал.

1. Викрасти бабуся Солю допоміг **Кактус**?
2. Вірусом страху заразили людей **Жук і Заєць**?
3. Розповідь у повісті ведеться від імені **Клима**?
4. Тато Клима в пустелі грав на **сопілці**?
5. Піддослідним кроликом відчував себе **Кактус**?
6. Батьки Клима були **археологами**?
7. Блакитні жаби **маскувалися** під дерева?
8. Пилок від страху бабуся **підсипала** в пиріжки?

* Виділені слова є логічно наголошеними.

часолоті й ледве втік від навіснілого ватажка блакитних жаб? Та бабуся Соля лише лагідно поглянула мені в очі й додала:

– Це був дев'ятий і, як бачиш, найуспішніший засіб від переляку. А клала я ті ліки... в піріжки. Ти ж, Климчику, їх любиш найдужче. Тепер зрозумів? А зараз ходи за мною, допоможеш накрити на стіл...

Я все ще стояв із роззявленим ротом, а бабуся, ніби це не вона щойно врятувала людство від нашествия космічних хижаків, узяла тацю з піріжками й понесла її до кімнати, наспівуючи собі під носа: «Ой хотіла жаба – синяя ропуха та й світ підкорити...»

Я почухав потилицю й подумав, що он воно, виявляється, як народжуються народні пісні, казки й легенди.

Перевіряємо

1. Розшифруйте ребуси – назви фантастичних предметів. Як ці предмети допомогли здолати хижих прибульців?

2. Ключі від дверцят «запорожця» бабуся Соломія заховала

А у вазоні

В у гаманці

Б у гаражі

Г у холодильнику

3. Упізнайте персонажа за його словами.

Персонаж

Слова персонажа

1 тато Клима

А «Повертайтеся додому й ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю!».

2 Клим Джура

Б «Але ми чекали на тебе вчора. Твоя затримка трохи ускладнила ситуацію».

3 Сашко Кактус

В «Киць-киць, не бійся, я тебе трохи поб'ю, по-сусідськи».

4 бабуся Соля

Г «Бачиш вазон із калачиками? Витягни квітку, на дні горщика дістань ключа».

Аналізуємо

4. Ким насправді була бабуся Соломія? Чи була вона впевнена у своєму онукові, доручаючи йому виконувати небезпечні завдання?

5. Опишіть близько до тексту «найкращий у світі автомобіль» та його двобій із будівельним краном.

6. З якою метою Клим Джура вирушив у Єгипет та чому він запізнився на цілу добу?

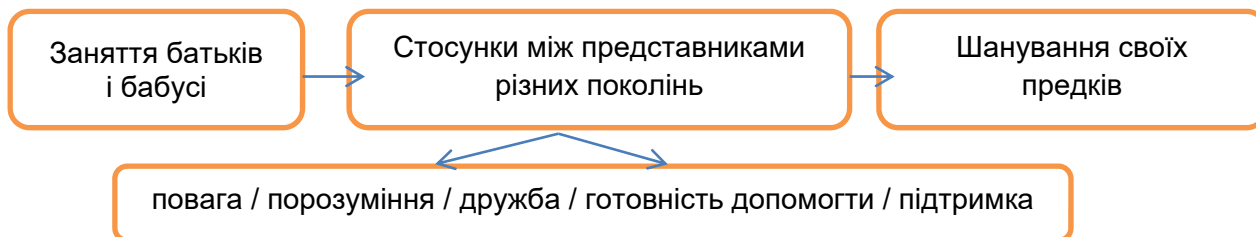
7. Що ви дізналися з повісті про світлову азбуку українських козаків? Доведіть, посилаючись на текст, що Клим теж знав її.

8. Розкажіть від імені Клима, як героям вдалося приборкати в пустелі знавіснелих блакитних жаб.

9. Як ви думаєте, чому Кактус пішов на співпрацю з космічними прибульцями?

10. Озвучте інструкції, які бабуся Соля дала сину й онуку, щоб позбутися космічних загарбників? Чи все вони ретельно виконати?

11. Прочитайте виразно уривок із розділу 35 від слів: «Я одразу ж упізнав чіткий бабусин почерк» до слів: «І люди вилікуються від вірусу страху». Опишіть внутрішній стан Кліма в цей момент. Чи був хлопець рішучим і впевненим?
12. Розкажіть про родину Кліма за поданою схемою.

13. Хто з персонажів повісті Лесі Ворониної вам сподобався найбільше? Яку роль ви хотіли б виконати у фантастичному фільмі за цим твором?
14. Доведіть, що твір «Таємне товариство боягузів...» за жанром – повість.
15. Добро завжди перемагає зло. Чи згодні ви із цим твердженням? Наведіть приклади з тексту.

Міркуємо

16. З чим або з ким, на вашу думку, боровся Клим Джюра протягом усього твору? Чи переміг він? Відповідь поясніть.
17. Висловіть свої міркування щодо поданого нижче твердження Жука й Зайця.

Боягуз, який переміг свій страх, – найсильніша людина у світі.

18. Хто з героїв твору, на вашу думку, виконав основну місію під час порятунку землян від хижих прибульців?
19. Чого навчає читачів повість «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку №9»?

Творчі завдання

(Диференційоване завдання) 20. Виконайте одне із запропонованих завдань.

Варіант А. Створіть комікс за мотивами повісті Лесі Ворониної «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9».

Варіант Б. Складіть кросворд за змістом твору «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9».

Для додаткового читання

- В. Нестайко. «Таємниця Віті Зайчика», «Неймовірні детективи».
- Я. Стельмах. «Найкращий намет», «Вікентій Прерозумний».
- І. Багмут. «Пригоди чорного кота Лапченка, описані ним самим».
- І. Андрусяк. «Вісім днів із життя Бурундука».
- Л. Воронина. «Таємне Товариство Ботанів».
-

Багато дітей, особливо на Різдво, чекають дива. Але дива не буде, якщо самому не докладати зусиль для цього. Потрібно бачити красиве навколо себе, намагатися знаходити спільну мову з людьми, не заздрити іншим, підтримувати рідних і знайомих.

- Чи буває так, що життя складається лише з неприємностей?
- Що ви вважаєте дивом? Чи обов'язково це має бути щось фантастичне, казкове?

Головна героїня твору «Ангел Золоте Волосся» нарікала на своє життя, вважала, що воно в неї найгірше. І ось трапилося диво: до неї прилетів Ангел Золоте Волосся. Він має навчити її бачити добро навіть у щоденних клопотах і щиро вірити в те, що життя прекрасне.

ЗІРКА МЕНЗАТЮК
(Народилася 1954 року)

Зірка Мензатюк народилася на Чернівеччині, виростала в оточенні невимовної краси Буковинської природи. Закінчила факультет журналістики Львівського університету імені І. Франка. Вона згадує, що писати почала ще в другому класі. Це сталося так: одного разу вчителька запропонувала переказати текст «Ліс восени». Замість кількох рядків дівчинка написала цілих п'ять сторінок. А надалі їй так сподобалося викладати на папері свої думки та яскраво фантазувати, що на цьому вона не зупинилася.

Серед творів Зірки Мензатюк є багато казок, оповідань, повістей про дітей, про українські церкви, про історію Києва, про світ природи. «Нехай будуть у дітей модними не тільки гаджети, – пише вона, – а й квіти, сонячні світанки, туристські мандрівки – уся барвистість і повнота життя».

Популярними стали книжки авторки «Таємниця козацької шаблі», «Дочка троянди», «Дике літо в Криму», «Як я руйнувала імперію» та ін.

У повісті «Ангел Золоте Волосся» четвертокласниця Галя одного дня, коли їй на душі було надзвичайно важко, у себе в кімнаті побачила Ангела Золоте Волосся, який наче злинув із давньої ікони. Він запрошує дівчинку помандрувати в далеке минуле (у Київ XI століття!), де вона дізнається про видатного київського митця-іконописця Алімпія. Та чи налагодяться в Галі стосунки з однокласниками, чи навчиться вона аналізувати свої вчинки та чи повірить у те, що життя насправді - прекрасне? Прочитаймо твір і дізнаймося відповіді на ці запитання.

АНГЕЛ ЗОЛОТЕ ВОЛОССЯ

ПОВІСТЬ

(Скорочено)

1. Галині нещастя

Життя – паскудна штука, Галя давно це зрозуміла. Паскудно в школі, бо її улюблена вчителька Наталя Василівна вийшла заміж і виїхала з Києва. Паскудно вдома, бо батьки сварять Галю за ті зауваження, що в щоденнику, та ще багато за що. Паскудно влітку на канікулах, тому що Галя вкотре нікуди не поїхала. Навіть ім'я в неї паскудне.

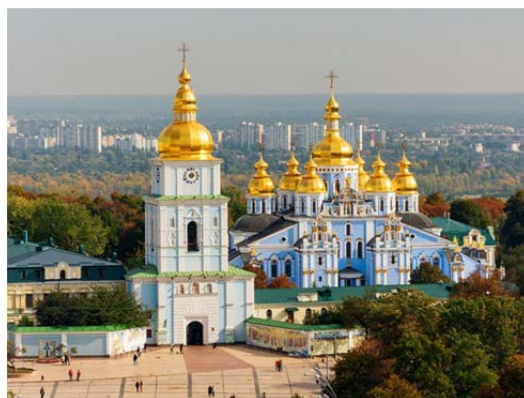
*Несе Галя воду,
Коромисло гнеться,
А за нею Йванко,
Як барвінок, в'ється.*

Хлопці частенько приспівують їй цієї пісні, особливо Сашко Гнатенко. Для повного щастя в їхньому класі є ще й Іванко, а Галі зовсім не хочеться, щоб саме за нею вився.

Ніби батьки не могли назвати її інакше. Сабіна, чи Аліна, чи Карина, чи Ісанна. І тоді б – спокій голові. Як говорить бабуся Віра, «ніби ангели перелетіли». Але таким препаскудним, як останні три місяці, життя ще ніколи не було. Узимку на ковзанці Степанчик, менший Галин братик, зламав собі ніжку. І знову не поталанило: коли Степанчика привезли в лікарню, там зібралося немало потерпілих. Їм накладали гіпс, після чого відправляли додому. Коли ж дійшло до Степанчика – ой-йой-йой, складний перелом, потрібна операція. На ніжку приладнали якийсь жахливий апарат,

і ось уже пішов четвертий місяць, відколи братик у лікарні, і його лежанню кінця-краю не видно. Мама геть перевелася, змарніла, схудла. Їй, напевно, доведеться звільнитися з роботи. Та найгірше не це, а жалібні Степанчикові очі на бліденькому личку. Їй-бо, краще б уже псував Галині фломастери, як раніше.

Верталася з лікарні, світу білого не бачачи. Перетнула Михайлівський майдан, і раптом в очі вдарило сліпуче світло. Підвела голову – то сонце, що прозирнуло з-за хмар, осяяло крилату фігуру ангела на Михайлівському Золотоверхому соборі, і яскравий відблиск упав просто на неї. Галя несподівано для себе рушила в браму під дзвіницею. Колись вона сюди повертала, – з бабусею Вірою, але то було давно... Двері собору було відчинено навстіж. Усередині мерехтіли свічки, і Галя, мов заворожена, пішла на їхнє мерехтіння.

Михайлівський Золотоверхий
монастир

Пошпортавшись у портфелі, вона знайшла дві гривні. Хвилюк повагалася (бо за них мала б пакетик своїх улюблених горішків), і купила свічку. Тоненьку, з жовтого пахучого воску. Глянула: Ісус Христос і Божа Мати. Вони в церкві найголовніші, тому Галя не посміла турбувати їх. Але поруч із Божою Матір'ю стояло ангельське воїнство – здається, так називала цю ікону бабуся Віра. Передній ангел дивився прямо на Галя, ніби хотів спитати, чого вона прийшла. Тож запалила свічку й поставила перед ангелами. Не знала, чого і якими словами просити. Одна-єдина думка товклася в голові: «Чому мені так погано? Ну чому все так погано?»

2. Несподіваний гість

Галя побачила його, відчинивши двері своєї кімнати, але, на диво, не злякалася. Мала б подумати, що хтось чужий заліз у квартиру, проте не подумала. Він сидів на підвіконнику, спокійний і замріяний, і дивився в вікно. Здавалося, мовби його лице обрамлене золотом – ясным сяючим німбом. Він був добрий. Саме так: добрий, без найменшої тіні зла. А ще він видався їй знайомим. Його лагідне обличчя вона вже десь бачила, як і світлі кучері навколо лица, і схилену в задумі голову. Але де, коли вона могла його зустріти? Таких зачісок сто років як не носять. І не вдягають подібного одягу. Якесь незрозуміла хламида. Хто ж він? Спитати, як його звуть, теж було не дуже зручно, але хіба зручніше тупцювати мовчки на порозі власної кімнати?

– Почекай... заходить сонце, – сказав світловолосий юнак, не повертаючи голови. – Прекрасний краєвид.

Їхня квартира на останньому – шістнадцятому – поверсі, і з вікна відкривається широка панорама: вулиця, будинки, а вдалині, на обрії – ліс. Точніше не ліс, а пуща¹,

¹ Пуща – великий, старий ліс.

бо містечко, яке стоїть за лісом, так і називається: Пуща-Водиця. Сонце якраз торкнулося обрію, заливши навколишні будинки м'яким рожевуватим світлом. Сліпуче кружало поволі поринало за ліс, за далекі зубчики сосен. Ось лишилося півкружала; ось лиш малий червоний пружок, та й він тане на очах; ще видніється крихітна цятинка, мов жарина... Все, погасла.

– Моє ім'я нічого тобі не скаже, – повернувся до Галі юнак. – Тому краще називай мене Ангел Золоте Волосся.

Він – ангел?!! Галя врешті взяла себе в руки. Може, ангели так запросто і з'являються? Вона нічого про них не читала, в шкільних підручниках про ангелів не пишуть.

Набравшись відваги, дівчинка ступнула ближче й сіла на краєчок ліжка. Про що спитати несподіваного гостя? Коли одужає Степанчик? Чи, може, краще нічого не питати, а натомість попросити, аби її прикрощі минулися? Може, ангел і з'явився, щоб допомогти? Хоча, якщо чесно... Їй хотілося... дива. Бодай маленького, але справжнього, неземного, чогось такого, що тільки ангели вміють. Але мовчання затягувалось, і це було негарно.

– А... хто назвав вас Ангелом Золоте Волосся? – спитала дівчинка.

Ангел не розсердився, а навіть розвеселився.

– О, то давня історія! – засміявся він. – Я дістав це ім'я через одного мого друга.

– Через ангела в блискучих латах? – згадалася Галі ікона з Михайлівського монастиря.

– Ні, через людину.

– Хіба ви дружите з людьми? – як же вона могла забути, що в людей є ангели-охоронці!

– Я не був його охоронцем. Проте ми заприятелювали.

Галя знітилася. Здається, він читав її думки.

– Він був твоїм ровесником, коли батько привів його вчитися.

– Ангели дружать зі школярами?

– Хіба це дивно?

– Та, мабуть, ні, – невпевнено відповіла Галя.

Той хлопець її зацікавив. Яким він був, що ангел потоваришував із ним? Святим та божим, з ранку до ночі молився? Чи, навпаки, звичайною дитиною?

– Якщо хочеш, можеш його побачити. Хай станеться... одне невеличке диво, – добродушно примружився золотоволосий юнак.

3. Хлопчина з минулого

Що трапилося далі, Галя не могла пояснити. Вона відчула легке запаморочення, – на якусь коротку мить, а проте все довкола невпізнанно змінилося. А Галя ніби дивилася суперсучасне кіно в 3D-кінотеатрі з напрочуд яскравими кольорами і звуками. Проте замість кінозали навколо розлягався неозорий простір і широко синів... Дніпро?

– Так, Дніпро, – підтвердив Ангел Золоте Волосся.

На протилежному березі, скільки сягало око, виднів безкрайній незайманий ліс. По цей бік теж здіймалися віковічні дуби й сосни. Мов зелений вінок, вони оточили простору галявину на кручі, серед якої стояла новозбудована церква. Біля її входу чоловіки розмішували червонястий розчин. Ще кілька робітників розпилювали товсті дубові дошки. На Галину появу ніхто з них не звернув уваги, ніби її й не бачили.

– Ти для них невидима, – зауважив ангел.

На кручу вибрався, розхлюпуючи із цеберки воду, рудоголовий нестрижений хлопчина в латаній-перелатаній одежі. Робітники, облишивши свій інструмент, почали жадібно пити, передаючи кухоль один одному. Деякі мали на собі чернече вбрання.

– Не впізнаєш ні місця, ні собору? – запитав Галю ангел.

Вона ще раз глянула на споруду. Рожеві стіни складені з каменю і рядів тонкої цегли – дайте згадати... плінфи. Вчора на уроці Катерина Петрівна пояснювала, що така цегла називається плінфою і що будували з неї дуже-дуже давно, в княжі часи.

– Ти бачиш далеке минуле, – підказав Ангел Золоте Волосся.

Он воно що. Цікаво, цікаво. Галя могла б заприсягтися, що ніколи раніше не бачила ні цих круч, ні церкви. Хоча, якщо придивитися, краєвид нагадував щось знайоме.

– Паночку, то ви питали за отцем ігуменом? Він пішов у Ближні печери, – мовив хтось неподалік від Галі, аж вона стрепенулася.

Ближні печери! Виходить, вона бачить Києво-Печерську лавру¹. Точніше те, із чого лавра² починалася.

Недалеко від неї старий чернець розмовляв із сільським дядьком. Поруч із дядьком неспокійно переступав з ноги на ногу його син – хлопчина в білій сорочці, підперезаний червоним поясом, височенький, русявий, з тонкими рисами ніжного рум'яного обличчя. Галя подумки назвала його паничиком.

– Доглянь коней, – звелів дядько хлопцеві. – А я піду пошукаю отця ігумена.

Коні, пофоркуючи, захрумтіли зерном, а хлопчина, задерши голову, замилювався церквою. Споруда йому подобалася: він аж усміхався, обводячи поглядом високі могутні стіни, прикрашені узорами з плінфи, величну баню з золотим хрестом, що мовби пливла серед хмар. Здавалося, він забув про все на світі.

– То це так ти дивиш коней?

Києво-Печерська лавра

¹ **Ки́єво-Пече́рська ла́вра** – православний монастирський комплекс, одна із найбільших українських святинь.

² **Ла́вра** – великий православний чоловічий монастир.

З несподіванки хлопчина здригнувся (і Галя теж), а нестрижений служка, який щойно приніс майстрам води, зайшовся реготом.

– Що, гарна церква? Певно ж, тобі й не снилося, що в світі є такі церкви.

Паничик заперечно хитнув головою:

– Та ні, я з-під Києва. Ця церква така ж висока, як собор святої Софії! – щиро сказав прибулий хлопець. – Чи правду мовлять люди, що цю церкву варяг Симон побачив у небі? І навіть обміряв її поясом зі щирого золота?

– Звісно правда! Інакше чого б народ говорив, – відповів служка.

Галя знала цю історію. Вони всім класом ходили в Лавру, і їхня вчителька – то була ще її люба Наталя Василівна – розказувала, як збудували знаменитий Успенський собор. У київського князя служив варязький княжич Симон. Коли він плів до Києва, його корабель захопила на морі страшна буря. Вже не сподіваючись на порятунок, Симон почав молитися і раптом побачив у небі величну церкву. «Ти не потонеш, а будеш похований у цій церкві, яку мають збудувати!» – почувся згори голос. Видіння постало таке виразне, що варяг обміряв церкву золотим поясом: вона була 20 поясів завширшки, 30 завдовжки, 30 заввишки, а разом з верхом, з банею – 50. У 1068 році, коли на Русь напали половці, варяг Симон разом із князями Ярославичами прийшов у Печерський монастир до преподобного Антонія просити благословення перед битвою. І знову він почув про церкву: святий чернець йому провістив, що битва завершиться поразкою, але Симон не загине, бо має бути похований у церкві, яку тут збудують. Після битви на річці Альті – нещасливої, як і напроорокував преподобний Антоній, – Симон віддав золотий пояс святим отцям на будівництво храму.

– Навіть місце на церкву вказав сам Бог, – додав монастирський служка, закінчивши оповідь про варяга.

– Як то? – здивовано спитав паничик.

– А так: прийшли в монастир четверо майстрів-греків із Царгорода, ці, що й тепер у нас працюють. Прийшли й питають: «Де ви хочете ставити церкву? Бо нам явилася Цариця Небесна і послала збудувати храм у Києві на Русі.» Тоді отець Антоній став молитися, щоб по всій землі впала роса, а там, де має стояти церква, щоб лишилося сухо. Уранці братія і знайшла суху галявину на верху гори.

– Може, її провіяв вітер або просушило сонце? – зауважив паничик.

– Еге! Наступної ночі отець Антоній став молитися, щоб, навпаки, по всій землі було сухо, а на святе місце впала роса.

– І що ж?

– І знову Бог указав оцю гору! – служка аж ногою тупнув, мовляв, ось вона, обрана Богом земля. – Отець Антоній молився ще й третьої ночі. А вранці поблагословив місце під божественну Богородичну церкву, і тоді з неба зійшов вогонь, спалив куші, розчистив галявину. Люди з дива попадали на землю. Було тут багато киян, і ченці, і великий князь Святослав, і його дружинники, і княжий небіж Володимир, той, що тепер править у Переяславі.

– Ти теж бачив, як вогонь із неба сходив? – запитав паничик, не зводячи зі служки зачарованих очей.

– Ні, я тоді ще малий був, уже більш як десять літ минуло, – знехотя зізнався служка. – Але отці про це розповідають. Кажуть, що великий князь власними руками копав рів на підвалини...

Служка згорда подивився на прибульця. Прекрасна церква, будівництво якої перетворилося на низку чудес, заповонила його уяву. Аж надто заповонила, подумалось Галі.

– Не така вона й незвичайна, ця церква, – шепнула дівчинка ангелові. – Бабуся казала, що під час війни її підірвали динамітом. І ніяке диво її не врятувало.

– Тільки собор знову стоїть відбудований. Ніби з ним нічого й не сталося.

Копія давньої ікони Ангел Золоте Волосся (XII ст.) була поширена на території Київської Русі.

4. Диво

Тим часом із-за собору видибав старесенький чернець із довгою білою бородою, схожий на доброго дідуся з казок. Глянувши на служку, він докірливо похитав головою:

– Остапе, а діло стоїть! Трапилася нагода поточити ляс, от і мелеш язиком, – пробурмотів старенький, а тоді пильно подивився на паничика, з яким розмовляв Остап.

– Йди-но, хлопче, сюди, – поманив його рукою.

Паничик поцілував ченця в руку й стояв перед ним, шанобливо схиливши голову.

– Твоє місце тут, Алімпію, – сказав старий.

– Я не Алімпій.

– Станеш Алімпієм. Тут, у монастирі, знайдеш славу і благодать. І сам його прославиш! – він поблагословив хлопця, тоді ще раз зиркнув на Остапа і подибав до будиночка віддалік за деревами.

Паничик провів його зчудованим поглядом.

– Оце то так... – проказав Остап, розглядаючи паничика, ніби щойно його побачив. – Ти хоч уявляєш, хто з тобою говорив? Отець Матвій Прозорливий! А чого ти не признався, що прийшов постригатися в ченці?

– Та я... Батько привезли мене в науку... якщо візьмуть.

– Святе Письмо переписувати? Мабуть, ти будеш, як отець Нестор! Мабуть, ти теж таким станеш.

– Мені б до малярства, – тихо усміхнувся хлопчина.

– Маєш хист?

– Малювати малював...

– Може, святого Миколая-Угодника? Чи Георгія Побідоносця, що змія перемагає?

– Я малював коней, дівчат, дядьків... удома на хатніх стінах.

– І що?

– Мати били, бо Парася, служниця наша, третій раз цього літа мусила хату перебілювати.

– А нащо ж ти, сякий-такий, аж тричі стіни розмальовував! – розреготався Остап.

– Сам не знаю. Воно як накотить на мене – хоч умри, хочеться малювати. Мати сердилися, карали, а батько дивилися, дивилися, а далі звеліли збиратися до печерських отців. Бо якщо воно, кажуть, від Бога, то мене треба віддавати в науку. Коли я малюю, мені так гарно на душі, що й не сказати... Мов у небі витаю.

– Диви, сюди піднімається ігумен Никон!

Стежкою, що вела з кручі вниз, наближалися двоє: батько паничика й літній чернець із поважною поставою й суворим лицем. Обидва хлопці низько вклонилися.

– Це і є твій отрок¹? – запитав ігумен у чоловіка.

Паничик ще раз вклонився, даючи знати, що таки він.

– Ходімо до храму. Скажу майстрам, хай випробують хлопця.

Ігумен Никон, не озираючись на супутників, швидкою ходою рушив до церкви і перший увійшов усередину. За ним – чоловік, дрібно хрестячись і підштовхуючи сина, а слідом подався й цікавий Остап, хоч його і не кликали. Ангел Золоте Волосся легенько торкнув Галю за плече, і вони також опинилися в храмі. Тут панували сутінки. На риштованнях працювали майстри, які оздоблювали стіни. Одні чаклували над хитромудрими узорами, прикрашаючи ними стовпи, що підпирали центральну баню²; інші малювали на стіні, на свіжій сирій штукатурці, пастухів, які кланялися Матері з Дитятком. Вгорі над вівтарем троє майстрів викладали образ Божої Матері з дрібних шматочків кольорового скла.

Ігумен Никон кивком руки підкликав майстра, що саме спустився з риштовань – сухорлявого, дуже смаглявого, напевно, одного з греків, про яких розказував Остап.

– Цей хлопець хоче вчитися малювати. Випробуй, чи має він хист.

¹ **Отрок** – підліток.

² **Баня** – церковний купол.

Майстер оглянув хлопця з голови до ніг насмішкуватим поглядом блискучих, мов у шпака, очей.

– Значить, хочеш малювати? – і Галя зрозуміла, що зовсім то не грек, бо майстер вимовляв слова м'яко й округло, як сільські дядьки з-під Києва.

Хлопчина глянув майстрові в очі і твердо мовив:

– Так, хочу...

– Ось маєш скло, – майстер подав хлопцеві миску з дрібними скляними кубиками. – Це смальта, з неї ми викладаємо на стінах мозаїку. Скажи, вона тут однакова? Одного кольору?

– Ні.

– Чому ні? У мисці темно-зелена смальта.

– Але вона різна. Ця ось, – хлопець узяв один із кубиків, – зелена, як трава; ця темніша, як лист конюшини, – узяв він інший кубик, – ця як рута, а ті кубики зелено-сиві. Такою трава буває вранці, коли впала роса.

Майстер здивовано звів брову:

– У тебе добре око. Близькі відтінки розрізнить не кожен. В одному кольорі маємо по двадцять – тридцять відтінків смальти, а часом їх навіть більше. Й золота смальта різна. Якби була однакова, хіба б грала живим сяйвом навколо Богородиці? Тепер спробуй докінчити узір на стовпі. Тільки малюй легенько, щоб можна поправити.

Хлопчина взяв від майстра щось схоже на вуглину і несміло підійшов до стовпа. Глянув угору на початий орнамент, обережно провів лінію... Ще кілька змахів рукою – і на стеблі розгорнулися широкі кучеряві листки, точнісінько такі ж, як були зображені вище.

Майстер стояв, узявшись у боки, поглядом вивіряв узір.

– Добре! – похвалив він. – Я беру тебе в учні.

Остап позад ігумена засяяв усмішкою від вуха до вуха, мовляв, ага, а чи я не казав? А юний художник поклав вуглину й обвів щасливим поглядом церкву. Ніби все ще не вірив, що невдовзі і він прикрашатиме її мистецькими оздобами.

– Дивіться! Диво! – несподівано почувся гучний вигук.

– Дивіться! Дивіться всі! Це ж Дух Святий!

Над вітарем з'явився голуб. Галі здалося, ніби він спурхнув з вуст Діви Марії. Чернець, що саме приніс відро свіжого розчину, впав на коліна. Робітники, покинувши працю, молитовно складали руки.

– Та це ж голуб, простий голуб! – гукнув один з майстрів. – Зловіть його!

Ніби відчувши загрозу, голуб злетів у недосяжну височінь, зробив коло і – зник, злився з уже закінченим мозаїчним образом Ісуса Христа.

– Куди він подівся? – спитав майстер, який хотів зловити голуба.

– Влетів у уста Спасителя! – відповіло йому кілька голосів.

– То справді Святий Дух!

Раптом лик Божої Матері, що було потьмянів, знову сяйнув сонячним світлом. У сліпучому промінні з'явився той же голуб. Він підлітав до образів святих апостолів, сідаючи кожному то на руки, то на голову. Майстри падали на коліна.

– Диво... Диво! Дух Святий! – приглушено гомоніли вони.
Юний художник стояв навколішках, притиснувши руки до грудей.
– Пострижусь... Тільки б малювати... – шепотів він, не зводячи погляду з голуба.
Ангел Золоте Волосся торкнув Галю за руку. Світ мовби схитнувся в її очах, і враз усе щезло – голуб, собор, хлопці, майстри.

5. Успіх і розчарування

Галя знову сиділа на краєчку ліжка в своїй кімнаті. Ангел Золоте Волосся, як і раніше, спирався об підвіконня, напівобернувшись до неї.
– Що сталося з тим хлопцем... Алімпієм? Це ж ви з ним подружилися?
– Так, із ним, – кивнув головою ангел.
– Він постригся в ченці? І що то було в соборі: Святий Дух чи звичайний голуб?
– Кожен бачить те, що здатний побачити, – ухильно відповів ангел.
Значить, дива не сталося. У собор випадково залетів голуб. А майстри й повірили, що то Дух Святий. Алімпій у нього повірив. І постригся в ченці. З хлопцем вчинили нечесно. Заманили його в монастир.
– Див сталося три, а не одне, – посуворішав ангел. – Перенестися в минуле – це не поїздом у метро прокататися. І не всім випадає побачити ангела, – він злегка розвів руки, мовби демонструючи: ось я. А щодо з'яви Святого Духа... Але годі про це.
Він встав із підвіконня, даючи знати, що розмова закінчена.
– Хочу, Галю, попросити тебе про одну річ. Постарайся знаходити добре в тому, що є. Гаразд?
Він підбадьорливо усміхнувся і – зник.

* * *

– Отже, ви мали прочитати й переказати розповідь про найвідоміші храми Київської Русі, – голос у Катерини Петрівни тонкий і високий, аж від нього дзвеніло в вухах. – Супрун Галина!
Галя підхопилася, ніби обсипана жаром. Урок вона вивчила, але чомусь щоразу, коли доводилося відповідати перед класом, думки в неї плуталися і все прочитане вилітало з голови.
– Найвідоміші храми... найвідоміші храми... це... Софія Київська... і Успенська лавра... Печерська лавра... Успенський собор у Печерській... – залепетала Галя, лякаючись уже від того, що вона так недоладно відповідає.
– Тепер розкажи нам, якими були давні собори. Який вони мали вигляд, з чого їх будували.

Галя здивовано глянула на Катерину Петрівну. Поволі, спочатку невпевнено, а далі все твердішим голосом вона стала описувати могутні рожевуваті стіни з каменю і рядів тонкої цегли-плінфи, викладені плінфою оздоби – хрести й безконечники, розповіла про важку працю давніх будівничих, які навіть дошки робили вручну, про

фрески – малярство по сирій штукатурці – і смальту з її незліченними відтінками, з якої викладали чудові мозаїки, про те, як вражали тодішній люд пишні височенні собори і які прекрасні легенди складали про них у народі. Галя говорила й говорила, Катерина Петрівна не зупиняла її, а весь клас слухав напрочуд уважно.

– Отже, діти, – сказала вчителька, коли Галя раптом замовкла, – в нашому класі росте майбутня історичка. Або, можливо, мистецтвознавиця. Молодець, Галю! Ставлю тобі дванадцять балів за домашнє завдання і ще дванадцять – за ґрунтовний усний реферат про давньоруське мистецтво.

Це ж треба – дві дванадцятки одним махом! Ісанка невдоволено закрепили губки, мовляв, як це так, що хтось обігнав її, відмінницю? Схвильована, розчервоніла, Галя сіла на своє місце, не вірячи власному щастю. Дві дванадцятки! Ото мама здивується та зрадіє, коли дізнається!

Як казав Ангел Золоте Волосся? Знаходити добре в тому, що є. У Катерині Петрівні можна знайти добре: вона справедлива. Поставила дві дванадцятки!

Додому Галя летіла, немов на крилах, і день співав навколо неї: сонячний, теплий квітневий день.

Відчинивши вхідні двері, дівчинка вловила запах валер'янки. Усередині замлоїло від поганого передчуття. Мама знову плакала. А Галя ж уявляла, як діставатиме з портфеля щоденник, як розкриватиме його перед мамою... Ех, усе коту під хвіст?

– Мамусю, що сталося? – спитала Галя, хоч здогадалася, у чому річ.

– Ой доню! – крізь плач ледве вимовила мама. – У Степанчика ніжка не зрослася. Хоч би він вилікувався!

Значить, таки знову операція. Не могла собі пробачити, що вчора не спитала в ангела про Степанчика. Може, він допоміг би? І ось тепер, коли Галя сиділа й дивилася на заплакану маму, її раптом осяяв здогад.

– Зі Степанчиком буде все добре! Я знаю, тому що... учора я бачила ангела.

– Якого ангела, Галю? – тихо, майже пошепки спитала вона.

– Ангела Золоте Волосся. Раз він у нас з'явився, наше лихо минеться, бо він допоможе.

– Люди не бачать ангелів!

– Він був білявий, з волоссям до пліч... Схожий на вродливого юнака.

– О, Господи! Невже ще й тебе водити по лікарях? – схлипнула мама.

Галя розгублено замовкла.

– Може, ангел тобі приснився, правда ж?

Галя ствердно кивнула й низько-низько опустила голову.

– Від твоїх вигадок можна розрив серця дістати...

Коли з роботи вернувся тато, мама довго щось розказувала йому притишеним голосом. Потім батьки по черзі повчали Галю, що треба розуміти, до чого можуть призвести необдумані фантазії, – маму вони ледь не довела до серцевого нападу. Галя мовчки слухала, міркуючи, який у неї невдалий день. Якби не дві дванадцятки, в ньому не було б нічогісінько хорошого. А батьки їх навіть не побачили, бо й не

запитали, як у Галі справи. Проте від згадки про шкільний успіх дівчинка нишком усміхнулася, і на душі їй потепліло.

6. Катерина Петрівна

Цей урок ніколи не закінчиться. Ділення чисел з нулями на двоцифрові числа... Галя не слухала. Дуже вони їй потрібні, ті числа і ті нулі! Галя міркувала про Ангела Золоте Волосся. Не варто було говорити про нього мамі. Тепер Галя мудріша, – більше жодній живій душі не обмовиться про ангела. Він буде її таємницею, яку вона не розкриє ні Олі, ні Ісанці, – нікому з однокласників, а то ще подумають, що в неї галюни, і здіймуть її на сміх. Еге ж, у Галі – галюни. Пощастило їй з іменем, що й казати.

Але все-таки – чому з'являвся ангел? Учора Галя переглянула дитячу Біблію. Небесні посланці здебільшого мали значно важливіші завдання: зупинити Авраама, щоб не приносив у жертву свого сина; забрати праведного Лота з приреченого на загибель Содому; благовістити Діві Марії про народження Ісуса Христа. Дрібними справами ангели не переймалися.

Дівчинка примружила очі (Катерина Петрівна хай хоч лусне від злості, що Галя не дивиться на дошку). Уявила свого ангела в сяйві призахідного сонця. Галі було гарно розмовляти з ним. Цікаво, що з Алімпієм трапилося далі? Може, про нього десь написано в книжках. Продзвенів дзвоник! Галя вже намірилася шмигнути в коридор, як її перепинив голос Катерини Петрівни:

– Галинко Супрун, будь ласка, залишся в класі.

Ісанка хихикнула, переморгнулася з Олею, киваючи на Галю. Їм з неї смішно. Що ж, нехай потішаються. Зараз учителька вліпить їй чергове зауваження. «Не слухала пояснення вчителя!»

Катерина Петрівна нарешті відірвалася від писання.

– Олю, Ісанко, хіба я просила вас залишитися? До побачення!

Подружкам довелося виместися з класу. Галя підійшла до вчительського стола, мнучи в руках свій злощасний щоденник.

– Що в тебе з пальчиком?

– Врізалася.

– Коли чистила яблука на млинці?

Дівчинка здивовано підвела русу голівку: звідки вчителька знає?

– Я дзвонила на роботу до твого тата, похвалила тебе за чудову відповідь на уроці. Він розповів, як ти хазяйнуєш без мами.

Катерина Петрівна злегка дорікнула Галі, що та нічого не розповіла про свої домашні негаразди. І все ж Галя мусить триматися. Батьків не потішить, якщо їхня хороша, розумна доня закінчить навчальний рік абияк. Братика неодмінно вилікують.

Дівчинка слухала, втупивши погляд у круглі голівки цвяхів на підлозі. Їй було б легше, якби Катерина Петрівна сварила її. Від лайки Галя наїжачувалася, згорталась у такий собі колючий клубочок, на голках якого застрягали докори й нарікання, не

пробиваючись глибше. Враз відчула себе малою й самотньою, в горлі прикро зашкребло, і по щоці, на Галин сором, поповзла сльоза.

– Тихо, тихо, не треба плакати, – Катерина Петрівна легенько обняла дівчинку.

Гладила їй голівку й говорила, говорила щось тихе, ласкаве, і Галя раптом збагнула, що не відчуває до вчительки неприязні. Шморгнувши носом, дівчинка витерла долонями мокрі щоки.

– Забери щоденник, – миролюбно додала Катерина Петрівна.

Отже, зауваження не буде? Вона не могла не відповісти на щирість.

– Вибачте, що я не слухала на уроці, – ледь чутно мовила дівчинка, почервонівши.

7. Тридцять тисяч

За вікном пливли, зачіпаючись за верхівки тополь, важкі дощові хмари. Ангела знову не було. Після того єдиного разу він більше не з'являвся. А вона мала до нього цілу купу питань. Про Степанчика, про... Та що казати! Вона зробила домашні завдання, – зробила старанно, навіть математику.

Потім заходилася варити вечерю. Відколи Степанчик у лікарні, Галя багато чому навчилася. Вона вже чистила картоплю, майже не раничи пальців, уміла смажити яєчно і навіть пекти яблучні млинці. Але сьогодні хай буде суп. Почистивши картоплю і трохи прив'ялу морквину, Галя залила їх водою і поставила на плиту. Сипнула в каструлю гречаної крупи, заправила підсмаженою цибулькою – і готово. Але Степанчик не йшов їй із думок. Він, звичайно, бешкетник і ще той фрукт: ламав і виписував Галині фломастери, заважав учити уроки та й просто пхивкав і вимагав уваги. А ще вечорами вони гралися: Степанчик тікав, Галя його ловила, і вони бігали з кімнати до кухні, з кухні до вітальні, при цьому реготали, верещали й тупотіли, як сто слонів.

Раніше дівчинка не підозрювала, що коли вдома нікого нема, домівка стає такою незатишною. Вернувся з роботи тато, і Галя метнулася подавати вечерю. Суп явно не вдався, але тато їв і прихвалював. Мабуть, дуже зголоднів.

– Бабуся Віра передала тобі гостинець, – сказав він, повечерявши. – Ця книжка тобі знадобиться, бо ти в нас, виявляється, історик!

Він вийняв із кулька альбом «Мистецтво Київської Русі». Бабусі його подарували на роботі, коли вона виходила на пенсію. Галя любила його розглядати, особливо фотографії старовинних коштовностей: браслети, перстні, важкі сережки-колти, які чіпляли не до вух, а до шапочок. А найдужче їй подобалися золоті намиста-барми і корони з перегородчастої емалі з зображеннями Богородиці, птахів-сиринів та інших дивовиж. Галя уявляла себе київською князівною, подумки приміряла прикраси: ось ця діадема якраз на її голову! Ось це намисто було б їй до лиця!

Тільки що це? З розкритого альбому на неї глянув Ангел Золоте Волосся! То був його портрет. Чи, точніше, ікона. Про що свідчив і підпис: «Архангел Гавриїл (Ангел Золоте Волосся)». Але чому ангела названо архангелом Гавриїлом? Можна подумати, ніби в нього два імені. Про архангела Гавриїла Галя дещо пам'ятала. Він

благовістив Діві Марії про народження Божого Сина. Проте друге його ім'я – Ангел Золоте Волосся – їй подобалося більше. Дівчинка знову перечитала підпис. «Ікона новгородського письма (?) XII ст. Дошка, паволока, левкас, темпера. Петербург. Державний Російський музей.»

Здавалося, ніби хтось засумнівався: «Це ікона новгородського письма?» І Галя мала відповісти, так чи ні, а вона ж не знала. «XII ст.» – це зрозуміло. Ікону написано в дванадцятому столітті. Дев'ятсот років тому. Ого! «Дошка.» Теж ясно. А далі знову загадка: паволока, левкас, темпера. Галя не знала, що означали ці слова. Повагавшись, вона подалася до тата.

– Чому стоїть знак питання? – відірвався від телевізора він. – Та тому, що одні вчені відносять ікону до новгородського малярства, а інші вважають, що вона створена в Києві.

– Якщо ікона київська або новгородська, то чого написано: «Петербург»?

– Бо ікону вивезли з Києва, вона тепер зберігається в Петербурзі

– А що значить «паволока, левкас, темпера»? – не вгавала¹ Галя.

– Намальована на дошці, – як правило, брали липові дошки, добре висушені, вистояні, щоб готова ікона не тріскалася і не жолобилася. На дошку наклеювали тонку тканину, щоб краще трималася фарба. Тканина була дорога, найчастіше шовкова. У давнину її називали паволокою. Далі тканину заґрунтовували – наносили тонкий шар алебастру або крейди, змішаних із клеєм. Ця суміш і є левкасом. Фарби брали натуральні, з різних мінералів. Інших тоді не знали. Їх розтирали в найдрібніший порошок і змішували з яєчним жовтком. Така техніка називається темпера. До фарби додавали винний оцет і збагачену сріблом свячену воду, які консервували жовток, тому зображені лики краще зберігалися. Кажу «лики», бо то в звичайної людини – лице, обличчя, а в святого на іконі – лик.

Добре, що тато в неї такий розумака. Він знав про все на світі, крім хіба що одного: як заробляти гроші. Так жартома говорила мама, і то була щира правда. Гроші в їхній хаті не водилися, на жаль. Галя вернулася у свою кімнату, але все ще думала про тата.

Ось якби він був банкіром, як батько Сабіни, її однокласниці! Він підвозив би Галю до школи на лискучому чорному джипі. Заходив би з нею до класу – поважний, напахчений дорогими парфумами, костюм на ньому новесенький, з голочки, ще й напрасований до хрускоту. «Катерино Петрівно, – мовив би він учительці, – думаю, ви не будете проти, якщо ми заберемо Галю за кілька днів до початку канікул? Розумієте, у нас квитки до Італії, і вже замовлено готель». Тож Галя, узявши тата під руку, велично вийде з класу, щоб летіти в Італію. Або на Крит! Або в Париж! І клас заздро дивитиметься їй услід...

З альбомної сторінки на Галю дивився ангел. «З тобою не все гаразд, дитинко», – мовби казали його розуміючі, співчутливі очі. За дев'ять століть він нітрохи не змінився. Таке ж ніжне, округле обличчя – ой ні, лик! Лик зі світлою шкірою; такі ж великі темно-карі очі, з яких променилася доброта. «Чи той художник

¹ Не вгавати – не переставати говорити, не замовкати.

бува не Алимпій?» – мимохіть подумалося Галі. Дівчинка метнулася до книжкової шафи, вийняла довідник про Київ і знайшла в ньому час будівництва Успенського собору: 1073–1089 роки. Далі відшукала дати життя і смерті засновників Києво-Печерської лаври преподобних Антонія і Феодосія. Той нестрижений хлопчина-сирота, Остап, казав, що обидва десять літ як покійні. Значить, Галя бачила літо 1083-го року або наступне за ним. Алимпій був на ту пору підлітком. Отже, ставши художником, він малював вкінці XI – на початку XII століття. Усе збігалося!..

Хряснули вхідні двері – то прийшла мама. Вона дуже повільно – занадто повільно – роздягалася в передпокої. Нарешті зайшла на кухню й знеможено сіла край стола.

– Лікарі радять робити операцію в Німеччині. На це потрібно тридцять тисяч євро, – холодним голосом сказала вона.

– Лесю... Лесю Українку також оперували в Німеччині¹, – не до ладу згадав тато.

– Інакше Степанчик лишиться калічкою.

Тато сумно похилив голову. На відміну від Лесиноного батька, він не мав маєтку в Колодяжному. Він взагалі не мав нічого, крім мізерної зарплати.

– Ми мусимо знайти ці гроші, навіть якщо доведеться продати квартиру.

Перевіряємо

1. Розташуйте подані події відповідно до їх розгортання в повісті «Ангел Золоте Волосся».

Тато приніс альбом про мистецтво

Галя отримала дві дванадцятки

Мандрівка в Київ XI століття

Галя побачила в кімнаті ангела

2. У рядках «Він сидів, спокійний та замріяний, і дивився у вікно» йдеться про

А Степанчика Супруна

В Ангела Золоте Волосся

Б сироту Остапа

Г хлопчика Алимпія

3. Під іконою, на якій Галя впізнала Ангела Золоте Волосся, був підпис

А «Архангел Гавриїл»

В «Ісус Христос»

Б «Алимпій Печерський»

Г «Георгій Побідоносець»

Аналізуємо

4. Прочитайте перший абзац повісті «Ангел Золоте Волосся». Чому Галя вважала, що життя – паскудна штука?

5. Де дівчинка вперше зустрілася з Ангелом Золоте Волосся? Розкажіть, яким ви його уявляєте. Знайдіть у тексті й зачитайте опис зовнішності ангела.

6. Яке диво й чому запропонував Галі Ангел Золоте Волосся після їхнього знайомства?

7. Розкажіть про першу мандрівку Галі в Київ XI століття. Що вона там побачила? Знайдіть у тексті й зачитайте кілька речень, у яких описано Київ або церкви в старовину.

8. Розкажіть, що ви дізналися про хлопчика Алимпія? Яке випробування він пройшов, аби залишитися в монастирі й учитися малярству?

¹ Юній Лесі Українці в Німеччині було зроблено першу у світі операцію з видалення кістки долоні, ураженої на той час невиліковною хворобою – туберкульозом.

9. Прочитайте уривок тексту (розділ 5) від слів «*Галя знову сиділа на краєчку ліжка в своїй кімнаті*» до слів «*Він підбадьорливо усміхнувся і – зник*». Чи помітила Галя дива, які для неї робив Ангел Золоте Волосся? Як ви розумієте його пораду?

Постарайся знаходити ДОБРЕ в тому, що є.

10. Чому дівчинка вирішила нікому не розповідати про свою зустріч з Ангелом Золоте Волосся?

11. Чи змінилося ставлення Галі до вчительки Катерини Петрівни? Чому саме? Чи допомогла в цьому порада ангела?

12. Які цікаві історії про Успенський собор розповів Остап Алимпію? Чи були заворожені хлопчики красою цієї споруди?

13. Яку книжку передала бабуся Віра своїй онуці? Що найбільше здивувало дівчинку, коли вона гортала сторінки цього видання? Поясніть, чи можна вважати Галя допитливою дитиною.

14. Доведіть, що за жанром твір «Ангел Золоте Волосся» – повість.

Міркуємо

15. Чи повинні, на вашу думку, батьки в усьому й завжди підтримувати своїх дітей? Поміркуйте, чи відчувала Галя підтримку мамі, тата, бабусі. Якими були стосунки між членами родини Супрунів? За потреби скористайтеся довідкою.

16. Галя в усьому бачить лише погане й не вірить у диво. Чи може, на вашу думку, бути щасливою людина, яка постійно нарікає на своє життя? Що треба для того, щоб стати щасливим / щасливою?

17. Чи може, на вашу думку, бути корисною для кожного з нас порада, яку дав Ангел Золоте Волосся головній героїні?

18. Дива трапляються на Різдво. А чи схожі події повісті «Ангел Золоте Волосся» на різдвяне диво? Як ви думаєте, які ще дива можуть трапитись у наступній частині повісті?

ненависть
доброзичливість
злість
щирість
відвертість
егоїзм
співчутливість
сварливість
довірливість
згуртованість

8. Чорт із тихого болота

Галя переверталася з боку на бік, товклася, як домовик. Невже до їхніх злигоднів додасться ще й продаж квартири? Де тоді жити? Звичайно, Степанчика треба рятувати. Щоб він одужав, щоб бігав, сміявся, тупотів, як сто слонів, здоровими ніжками, як раніше. Гарно тоді було... Тому вони мусять роздобути гроші. Тридцять тисяч євро!

Вселитися до бабусі Віри в її однокімнатну? Галя оглянула свою кімнату Ні, гроші треба знайти деінде. Але де? Це ж не гриби в лісі. От якби... заробити! Звісно, не всі одразу. Трохи тато, трохи мама, а трохи й вона, Галя. Утрюх вони виберуться зі скрути (задля цього Галя готова працювати все літо). Де їй знайти таке заняття, щоб хоч трошки підтримати сім'ю?

Ніяких заробітків не спадало на думку. У школу Галя прийшла невиспана й похмура. Оля збирала гроші на плавання. А Сабіна порадила, який басейн вибрати, щоб хороший і недорогий. Завжди та Сабіна знала все краще за інших. Вона й

плавала, вона й верхи їздила на коні Арараті, мала абонемент у якийсь супер-пупер-кінний клуб.

– Галю, а ти чого не здаєш гроші? – насмішувато спитала Оля.

– Я вже вмію плавати, – відповіла Галя, нахмурившись.

– Знову не маєш грошей? Твої батьки такі бідні чи такі скупі?

Галя почервоніла по самі вуха.

– Я не маю часу на плавання. Мушу провідувати братика в лікарні, – глухо пояснила вона.

Дівчатка ж, як навмисно, розвели хіхоньки-хахоньки. Сабіна розказувала, як вони з мамою заблудилися в Венеції.

– А я цього літа поїду в Словенію, – вставила свої дві копійки Грінка, чи то Даруся Гриненко. – Батьки вже замовили путівки.

Туреччина – Анталія – Єгипет – Кріт – Пальма-де-Мальорка, – сипалися барвисті, як тропічні метелики, слова.

– А ти, Галю, куди збираєшся? – знову зачепила її Оля.

Вона знала, що Галя ніколи нікуди не їздила. І Галя не витримала.

– Ах, які ви всі круті! – підвівшись із-за парти, стала вона супроти однокласниць. – У татусів є грошики! Татусь на моречко повезе, на Пальму-де-Майорку!

– Мальорку, а не Майорку, – поправила її Ісанка.

– Хоч на Канарські острови! Жаби-мандрівниці!

– Не слухай її, Сабіно, – схилилася до однокласниці Ісанка, бо Галя кидала образливі слова чомусь саме Сабіні, в її широко розкриті чорнющі очі. – То вона від заздрощів...

– Я – від заздрощів? – перепитала Галя. – Ах ти ж, підлиза!

– Ги-ги! Галя вийшла з берегів! – розсміявся Сашко Гнатенко.

– А ти б мовчав, гальмо! – відрізала Галя.

Сашко ображено закліпав очима.

– Без гальма не поїдеш. Можна розбитися, – повчально прорекла всезнаюча Ісанка.

– Не гальмуй – снікерсуй! – Сашко, вочевидь передумавши ображатися, дзвінко випалив фразу з телевізійної реклами.

З Галі знову сміялися, як завжди! Крутнувшись на підборах, вона вискочила в коридор, немов корок із пляшки. Проте ще почула догідливий голос Ісанни, що зверталася до Сабіни:

– Хто б сподівався...

Не сподівалися – так знайте! У тихому болоті чорти водяться, як говорить та ж бабуся Віра. Тепер Сабіна зненавидить Галю. Вона в класі найкрутіша. Галя їй: «Жаба-мандрівниця»! Досі ширих подруг не мала, тепер ще й нажила собі ворогів.

Галя стала біля вікна, гарячим чолом притулилася до шибки. Якийсь чолов'яга, що спинив своє авто перед школою, протирав забризкане лобове скло автомобіля. Галя безтямно дивилася, як він водив по склу яскравою жовтою губкою. І враз Галю осінило. Витирати скло в автомобілях! Ось заняття, якого вона шукала! Колись вона

бачила на Поштовій площі, як двоє хлопчаків мили скло в автомобілях, що спинялися перед світлофором, а водії жартували з ними і платили їм гроші. Таж машин – нескінченний потік, а сьогодні вони всі ще й брудні. Це ж стільки можна заробити!

9. Так вважають емо

Додому Галя не йшла, а бігла, вдома їла – не їла, а мерщій знайшла чисту губку і пластмасове відерце, набрала в нього води, небагато, щоб зручно нести, додала миючого розчину і – гайда. У метро пасажери позиркували на Галине відро з осторогою.

І ось дівчинка на Поштовій площі, під світлофором, що міряв вулицю зеленим оком. «Ось зараз... на наступне червоне світло», – постановляла вона собі, проте їй знов не ставало відваги. Нарешті змусила себе ступити до легковика, що спинився біля неї, і провела губкою по шибці в дверцятах.

– Мала, відійди! Ти скло піском подряпаєш! – зарепетував водій, відчинивши дверці. Галя перелякано відскочила на тротуар.

І знову машини побігли, наче згряя собак, випущених з загороди.

З наступною машиною вийшло краще. Правда, Галя не дотяглася, щоб витерти верх лобового скла, але молода білявка, що сиділа за кермом, все одно подякувала й заплатила дві гривні. Дівчинка акуратно розправила зім'яту купюру й засунула в кишеню курточки. За працю Галі давали хто гривню, хто дві, а один водій простягнув їй п'ятдесятку. Дівчинка не повірила власним очам.

– Ви... помилилися? – злякано перепитала вона.

– Ні, не помилився. Рости велика, трудівничко!

Але біля наступної машини Галя загаялася: вона ще витирала скло, як ввімкнулося зелене світло. Дівчинка зопалу відскочила на тротуар, забувши на дорозі відерце. Машини зім'яли його, мов горіхову шкаралупку.

– Насшибала¹ бабок, – прокоментував Галину невдачу хлопець, який спинився біля пішохідного переходу. – Той чувак² з «ланоса» розщедрився!

– Я збираю братиків, на операцію в Німеччині, – пояснила Галя.

– Ой! – недовіжливо скривився хлопчина.

Він був приблизно Галин ровесник, з виду задерикуватий і розхристаний.

– Я справді збираю для братика. Він зламав ніжку...

– Багато назбирала?

– Та ні. Й відро побилося, – зітхнула Галя, дивлячись, як від коліс автомобілів відскакували пластмасові уламки її розчавленого відерця.

– А чому ти не пішла в метро?

– Я ж на метро й приїхала, – нерозуміюче зиркнула на нього Галя.

– Ха! Чого грошей не просила? У метро, у людей?

– Я?

¹ Насшибала бабок (вуличне) – заробила грошей.

² Чувак (вуличне) – чоловік.

- Ну так! У метро знаєш, скільки можна заробити? По тищі¹ в день!
- По тисячі? Гривень?
- А тобі мало? Не доларів же. І не євриків, – здвигнув плечима хлопець. – Слухай, ходімо чаю вип’ємо. Ти ж замерзла? Пішли, пішли, обмиємо твій заробіток. Він перший рушив до МакДональдзу, і Галя нерішуче подалася слідом.
- Ну? Давай полтиник! Ти шо, жмот²? – сказав хлопець, коли вони спинилися перед яскраво-червоною стійкою, з-за якої віяло теплом і смачними пахощами.
- Дівчинка знехотя дістала з кишені гроші, з-поміж яких він спритно вихопив її коштовну п’ятдесятку і впевнено, як хазяїн, замовив для них обох чай і смажену картоплю. Здачу сховав собі в кишеню, ніби так і належало. Чай був солодкий і гарячий. Галя аж тепер відчула, як вона промерзла на холодному вітрі. Її руки почервоніли й пощипували, як від зашпорів.
- Кажу тобі: якщо треба грошей, то йди в метро, – повчав Галю хлопчина, хрумтячи картоплею. Там заробиш найкраще. Ми з Серим, поки нас не прогнали, цілу зиму підживлялися... Серий тепер під контролем.
- Під поліцейським?
- Під маминим. Його мама вернулася з-за кордону із заробітків.
- То це ж добре, що вона вернулася, – зауважила Галя.
- Якраз! З бабусею було краще. Мама прислала Серому бабла, і ми на гральних автоматах відривалися по повній! А тепер мама прикрутила йому хвоста. Туди не ходи, з тим не водись, уроки вчи, на автоматах не грай... Кароче, тепер йому паршиво.
- Галя сиділа, замислившись. У метро вона не раз бачила людей, які просили грошей. Деякі ходили з немовлятами на руках. Але найчастіше просили на лікування. Якщо прикинути, скільки можна перейти вагонів... Набереться чималенька сума.
- Тепер у нас чорна смуга, – повторила Галя мамині слова.
- Н-да, життя смугасте. І в основному з темних смуг, – погодився хлопчина. – Так і Серий вважає.
- Він тобі хто? – поцікавилася Галя.
- Він – емо³.
- А ти? Також емо?
- Емо – значить, емоційний. Таким людям важко жити, бо світ жорстокий, а вони вразливі. Вони не витримують, коли їх ніхто не любить. У Серого тепер ця... як її... депресія⁴.
- Мама привезла її Серому з-за кордону? – поцікавилася вона.
- Хлопець пирхнув, мало не похлинувшись чаєм.
- Депресія – це такий стан... ну, коли украй паршиво. Аж не хочеться жити.

¹ По тіщi (вуличне) – тисячу.

² Жмот (вуличне) – скупердяга.

³ Емо – неформальне об’єднання підлітків, які демонструють свої жалісливі почуття приреченості, нікому не потрібності, своєї зайвості на світі.

⁴ Депресія – занепад душевних сил, поганий настрій, зневіра.

– Напевно, твій Серий і сам винен, – зауважила Галя. – Мені один... один знайомий казав, що у всьому треба знаходити хороше.

– Довгенько шукатимеш! – він заглянув у порожній кухлик, як сорока в кістку, і відставив його вбік. – Може, візьмемо ще по картоплі?

– Візьми, якщо маєш за що.

– Ні, то й ні. Вимітаймося.

– Бувай, – без жалю попрощалася Галя з хлопцем, з яким вони так і не познайомилися.

– Щасливенько, – байдуже кинув він і подався до трамвайної зупинки.

10. «Велика Панагія»

Роздивляючись удома альбом про мистецтво Київської Русі, Галя звернула увагу на підпис: «Богоматір Велика Панагія (Оранта). Ікона київського письма. Близько 1114 р. Художник Аліпій (?)».

Від тата дівчинка дізналася, що це різновид ікони Божої Матері. Імовірно ця ікона належить пензлю відомого художника Київської Русі, який був ченцем Києво-Печерської лаври. Ім'я його пишуть по-різному: Алимпій, Алімпій, Аліпій або й Олимпій.

Дівчинка зрозуміла, що Алимпій, ніжний, вродливий, талановитий хлопчина, став ченцем, назавжди розлучився з родиною, звікував вік у самоті, у темній, холодній, тісній печері. Ось чие життя – суцільна чорна смуга! Проте дивлячись на Велику Панагію, Галя ніколи не сказала б, що цю ікону, цей майже усміхнений лик малювала нещаслива людина. Ікона променилася світлим зачаруванням.

11. Крах надій

Галя зайшла в вагон метро, тримаючи перед грудьми шматок картону. Знала напам'ять, що на ньому написано:

Люди добрі, допоможіть моєму братикові Степанові!

На операцію потрібно 30000 євро.

У правій руці – картон, у лівій – порожній кульок, що дрібно-дрібно тремтів. Опустивши погляд і відчуваючи, як горять щоки, Галя повільно пішла вагоном.

– Боже, Боже, яка в людей біда, – журилася за Галиною спиною огрядна тітонька.

«Не слухати!» – звеліла собі Галя. А то, чого доброго, вона ще й розплачеться від жалю до самої себе. Але у вуха лізли обривки чужих слів. «Уже й дитину змусили! – Куди ті батьки дивляться! – А якщо горе? – Що з такої виросте, якщо змалку привчиться...» Не слухати! Не слухати! У кульку глухо брязкали монети, падали потерті гривні. Часто падали. Їй потрібна ця тисяча. Хоча б тисяча. Щоб мама зрозуміла: вони виплутаються. І все ж їй гидко й соромно, соромно так, що нема сил підвести очі.

– Дуже вам дякую. Дуже вам дя... – і спіткнулася на пів слові.

Краще б вона вмерла! Щезла, зникла, провалилася! Але вона не вмирала, не щезала й не провалювалася. Вона стояла, заціпенівши, перед Катериною Петрівною.

– Галя? – вражено перепитала вчителька, ніби не вірячи власним очам. – Вийдімо з вагона, – вчителька підвелася з лавки й першою рушила до дверей, що саме відчинилися на черговій зупинці.

Галя подалася за Катериною Петрівною. Аж тепер вона помітила, що вчителька не сама. Слідом за ними з вагона вийшла... Сабіна?! Для повного щастя ще й вона. Ну так, на перерві вона хвалилася, що піде з Катериною Петрівною по абонементи в басейн для їхнього класу. І треба такого – нарвалися на Галю. Чи то Галя нарвалася на них, жебраючи гроші. Який же сором! Завтра весь клас знатиме. З Галі сміятимуться. Її зневажатимуть. Правду кажуть емо – життя нікчемне. Мабуть, Галя також уже емо.

– Я проведу тебе додому, – сказала Катерина Петрівна. Вона забрала з Галиних здерев'янілих рук картон з написом і сховала його в сумку. Додому? У мами буде істерика, коли вона дізнається, що Галя жебрала в метро. А тато? Галя навіть не уявляла.

– Сабінко, іди додому, – звернулася вчителька до другої школярки. – Ти ж розумієш, що про цей випадок не треба нікому розказувати?

– Я не розказуватиму, – погодилася Сабіна.

Аякже, вона не розкаже! Завтра про Галину ганьбу знатиме вся школа...

12. Сабіна

Обережно, мов злодій, Галя підійшла до дверей класу й спинилася перед ними. Як тільки вона зайде, вибухне дикий регіт. Сабіна мала час, щоб роздзвонити.

– Привіт, – кинула Галі Даруся Гриненко, виходячи в коридор.

Мимохідь кинула, як звичайно. Це додало Галі відваги. В класі нічого не змінилося. Оля, жваво жестикулюючи, розказувала Ісанці про свого котика Пусю, про його чергову витівку. На Галю ніхто не звернув уваги. Значить, Сабіна не роздзвонила. Дотримала обіцянки, яку дала Катерині Петрівні. Галя глянула на Сабіну. Їхні погляди зустрілися.

– Добрий день, – ніяковіючи, пролепетала Галя.

– Доброго здоров'я, – відповіла Сабіна й раптом запропонувала: – Галю, якщо хочеш, сідай біля мене.

Галя не посміла заперечити, хоча воліла б сісти за свою парту, поряд із Сашком Гнатенком.

– Галю.

Галя порпалася в наплічнику, вдаючи, що не почула. Але Сабіна схилилася до неї, ледь не торкаючись лобом.

– Мій тато каже, що твої батьки можуть узяти кредит у банку. Я розповіла йому тільки про те, що вам украй потрібні гроші.

Галя ошелешено втупилася в однокласницю.

– Твої батьки поступово його виплатять. Це зовсім не страшно.

– Д-дякую, – насилу видавила з себе Галя.

– Ти дуже любиш свого братика, – обізвалася Сабіна через хвилинку. – Добре мати братика, правда?

– Раніше я заздрила дівчаткам, у яких немає менших братиків. Думала, що їм краще. Степанчика треба глядіти, з ним треба гуляти, йому треба читати казки – уявляєш, двадцятий раз читати про котика й півника? Тепер я б читала йому хоч і всоте, – додала вона, зітхнувши.

– А в мене тільки кіт. Але ж воно не те.

Продзвенів дзвоник, проте Галя дивилася на дошку, як баран на нові ворота. Думала геть про інше. Про... Сабіну. Ти бач, як буває? Виявляється, що в сіренької, як горобчик, Галі було те, чого не мала Сабіна. Братик! Кумедний, незграбний, як ведмежа, шкодливий і такий безмежно любий, що серце щеміло від ніжності.

– А зараз, діти, – голос Катерини Петрівни досяг найвищих нот, – ми напишемо невеличку самостійну роботу.

Галя спробувала прогнати сторонні думки. Але братик не йшов їй з гадки, тож вона написала таке: *«Тато, мама, я і Степан відпочивали на Десні. Десна швидка і глибока. Ми гралися, купалися, бігали, пустували. Мама варила на вогнищі чай і козацький куліш.»*

Здавши зошит, Галя вийшла в коридор. І знову поруч з нею опинилася Сабіна.

– Ти написала дуже гарно. Тобі подобається відпочивати на Десні? – спитала Сабіна, ніби знічев'я.

– Так. Ми знаємо хороше місце, – відповіла Галя.

– І що ви там робите?

Галя здивовано глянула на Сабіну.

– Ну, треба хмиз на вогнище назбирати, але це вже коли варимо вечерю. А до того – хоч на голові ходи. Тато читає книжки, мама засмагає, а ми з братиком бігаємо й верещимо, як недорізані. Або вимащуємося мулом, як чорти, по самі очі, а тоді мокнемо в річці, поки не відмиємося.

– А вечеря? Ви варите її на вогнищі?

– Так. Тато підвішує над вогнем казанок, і так варимо. По-туристськи.

Сабіна усміхнулася, її смагляве личко стало мрійливим і лагідним.

– Я на Десні ніколи не відпочивала, – сказала вона. – Знаєш, усі вважають, що Італія – це щось надзвичайне. А в ній, якщо чесно, нічого особливого нема. Ну, музеї там різні, церкви. Страшенно багато картин. А коли батьки починають сваритися ...

Галя розуміюче кивнула головою. Але що вона чує? Поїздки за кордон, якими вихвалялися дівчатка, – не таке вже й чудо, як їй здавалося? Галі згадалися вечори над Десною: золотаве полум'я відбивається в темному плесі, немов яскрава чарівна квітка; тато підкидає хмиз, і снопи іскор злітають до зірок, а зорі в небі густі-прегусті. Батьки розмовляють про щось хороше, втихомирений Степанчик дрімає в мамі на колінах, а навколо чорна таємнича ніч, яка не лякає, адже біля вогнища затишно й тепло.

– Я ніколи не ночувала в наметі, – зізналася Сабіна.

– Якщо хочеш, ми візьмемо тебе на вихідні, – несподівано для себе запропонувала Галя. – Якщо, звичайно, ще колись поїдемо на Десну...

– Обов’язково поїдете, – підбадьорила її Сабіна і зробила це так приязно, від щирого серця підбадьорила!

Хто б міг подумати! Крута Сабіна, дочка банкіра. Галя вважала її гордячкою. А вона зовсім інакша. Співчутлива, щира. Ще й уміє берегти таємниці. Якби Сабіна вміла, як Ангел Золоте Волосся, читати чужі думки, то прочитала б у Галиній голівці найтепліші вдячні слова. А от Сашко Гнатенко невиправний, хоч скільки придивляйся. Не встигли Галя з Сабіною вмотитися за партою, як він знову, мов заїжджена платівка, завів стару пісню:

Несе Галя воду...

– Дивися! – раптом підхопилася Галя, мовби якийсь чорт її підкинув, і, взявшись у боки, пройшлася павою перед класом (це так бабуса Віра каже: «пройшлася павою»). – Ну що, хороша?

Сашко поперхнувся піснюю і раптом почервонів, густо, по саме волосся.

– Як вишенька-черешенька, – захихотіла Галя.

– Ти ж йому подобаєшся, – зауважила Сабіна.

Галя крадькома озирнулася на зниковілого Сашка. Ще й отака новина про Гнатенка. Галя йому подобається... Бо він ще не знає, що вона жебракувала в метро. Від згадки про вчорашнє дівчинку пройняло холодом.

13. Підслухана розмова

Після уроків Галя вибралася до братика в лікарню. Той просився додому.

Дівчинка випадково почула розмову медпрацівниць, що Степанчику вже не допоможуть ніякі лікарі й він ніколи не зможе ходити без милиць.

14. Нова мандрівка

Ангел, звичайно, прочитав її думки, а вони ж були злі та похмурі.

– Жити б та радіти, – тихенько зітхнула Галя. – Навіщо в світі стільки горя? Чому люди страждають?

– Часом страждання приходить, як лікар до хворого. Або як учитель. Ось і ти багато чого навчилася.

– Людина народжена для щастя, як пташка для польоту.

– Але й літати треба вміти. Іноді варто скуштувати гіркого, щоб цінувати солодке.

– А Степанчик? Він малий і дурненький. Степанчик одужає? А ви... не допоможете?

Дивилася на ангела затуманеними очима, бо раптом знову набігли сльози.

– Це можеш і ти. Своєю любов’ю. Не журися. Найгірше діло – журитися наперед. Але мені треба ще раз вернутися в минуле. Помандруєш зі мною? Ти ж хотіла дізнатися про долю Алімпія. Подивишся, чи стало його життя суцільною чорною смугою.

Він простяг Галі руку, і дівчинка подала свою. Нею злегка хитнуло, і...

Це було те саме місце на кручі над Дніпром, проте воно змінилося майже невпізнанно. Успенський собор давно добудували. Із собору виходили люди. Біля входу стояли жебраки та каліки в постолах і сірому лахмітті. Крихітна бабусечка, за спідницю якої трималися двоє онучат, роздавала жебракам милостиню...

Двоє ченців, що вийшли з людьми із собору, завели розмову.

– Про наших будівничих уже розказують легенди, – мовив худорлявий низенький чернець до другого, високого.

– Пора й мені відходити в легенду, – відповів другий начебто жартома.

Обличчя мав бліде, аж восково-жовте, очі позападали під тонкими рівними бровами.

– Рано тобі відходити, отче Алімпію. Ще багато ікон сотвориш.

«Алімпій?» – уп'ялася Галя очима у високого ченця. Невже це той підліток, якого вона бачила минулого разу? О, яким він став! З бородою, як і всі ченці, вродливий і ще не старий.

– Сам бачиш – нездужаю. Уже й без того підвів поважного замовника. Пообіцяв йому велику ікону Богородиці для іконостасу та й досі не намалював. Не знати, чи вже й намалюю. Ось і мій замовник, про якого я казав тобі.

Монастирським двором звільна просувався огрядний, пишно вбраний багатій з нарядною дружиною і цілим виводком дітей. Він теж помітив Алімпія і неквапно повернув до нього.

– Навіки слава Богу, пане Брячиславе! – з низьким поклоном відповів чернець. – Ви, напевно, за іконою, а вона неготова. Занедужав і не впорався.

– Як не готова? Я ж казав, щоб до свята Успіння було зроблено! Я князя запросив на освячення церкви!

– Перед князем сором! – пропищала і дружина.

– Вибачайте, – з покорою схилювся Алімпій.

Його лице ще дужче зблідло. Галі стало жаль ченця. «Хіба той багач не бачить, що Алімпій хворий? – зашепотіла вона до ангела. – Таж він кривдить невинну людину!» Ангел приклав до вуст палець. Багач вийняв із кишені хустку й витер спітнілу лисину.

– Сину мій, хіба я вчинив це через лінощі? – напрочуд лагідно мовив Алімпій. – Чую душею, що вже відходжу із цього світу.

– А хто верне мені паволоку й золото, яке я дав на фарби?

– Ваші цінності не пропали. Вони в мене в келії. Можете забрати, коли ваша воля, – провинно схиливши голову, казав чернець і раптом додав, підвівши очі на сердитого пана: – Покладіть на Господа свою журбу. Бог може одним словом сотворити ікону Своєї Матері.

Але багатій не збирався чекати Божої утіхи.

– Я всім розкажу, як ти обдурив мене! – зарепетував він услід Алімпієві, який нетвердою ногою рушив до своєї келії.

Не тямлячи, що робить, Галя схопила грудку землі і пожбурила в багатія, аж ляснуло, бо грудка влучила прямісінько в лисину. Друга грудка полетіла в його

дорідну дружину, третя... Третя не встигла нікуди полетіти. Ангел схопив Галю за руку, і в ту ж мить вона відчула, що знову кудись переноситься. Додому, куди ж іще, з жалем подумала вона.

15. Чарівне малярство

Галя розплющила очі, сподіваючись побачити свій письмовий стіл і звичний краєвид за вікном. Проте кімната була незнайома – тісна, маленька, хоч доволі світла. Під протилежною стіною на вузькій постелі лежав, заплющивши очі, Алимпій. Ангел Золоте Волосся теж був тут, стояв позад неї і начебто не сердився.

– Можна до тебе, брате? Я приніс тобі поїсти, – почувся голос знадвору.

– Заходь, заходь, брате Євстафію! – відгукнувся він.

Галя з подивом упізнала колишнього монастирського служку Остапа. Він був такий же рудий і кругловидий, а очі його поблискували весело та жваво.

– А добре ти провчив того боярина!

– Я провчив? Про що це ти, брате? – здивовано звів брови Алимпій.

– Учинив диво – і ніби сам ні до чого!

– Навіть не знаю, про що ти говориш.

– Тільки ти відійшов, коли раптом грудка землі я-ак зацідить боярина в лисину!

А потім у його панію! А далі в синка товстогубого! – весело оповідав Євстафій. – І летіли ж грудки самі собою, бо під стіною нікого не було. Між людьми учинився переполох, усі здогадалися, що сама земля карає боярина за злість та невір'я. Боярин перелякався, согрівив я, каже, даремно напався на отця Алимпія... Пішов у підземну церкву каятися.

Галя озирнулася на ангела. Грудки полетіли з її руки, – в боярина і в його жінку, а в синопця ні, то вже люди вигадали. Ангел ледь помітно усміхався.

– Не розумію, як воно вчинилося, – Алимпій пильно подивився в куток, у якому стояла Галя, і їй здалося, що він її бачить, хоч знала, що то не так. – Боярин ганив мене справедливо. Я заборгував йому ікону. Важко мені буде помирати, не виконавши обіцянки.

– Ікону ти ще сотвориш, а я визолочу для неї таку раму, як сонце! Ти ж знаєш, що я це вмію, золотар з мене вправний.

Замість лягти, Алимпій підійшов до широкої дошки під стіною.

– Спробую хоч заґрунтувати... Господи Боже, допоможи! – перехрестився художник і раптом поточився, ледь не впустивши миску з левкасом додолу.

– Темніє в очах... Несила стояти...

З жалем поглянувши на непочату ікону, чернець ліг на убогу постіль і заплющив очі. Галя запитливо озирнулася на ангела, проте позад неї нікого вже не було. Ангел уже стояв біля вікна, точніше, біля приготовленої для ікони дошки і короткими вмілими мазками наносив на неї левкас. Алимпій підвівся, спершись на лікоть.

– Хто ти, юначе? – спитав слабким голосом, у якому вчувалося здивування. – Ти новенький у монастирі? Тебе прислав ігумен?

Ангел усміхнувся до Алімпія і, не відповідаючи, продовжував працювати. Узяв зі столика засунутий за горщики згорток шовку, розгорнув його і – р-раз! – приліпив до ще не просохлого левкасу. Тоді швидко розгладив тканину, щоб ніде не лишилося ні найменшої зморшки, і знову заходився наносити левкас, уже поверх тканини-паволоки.

– Хто ти?! Жоден майстер не працює так швидко, як ти!

Ангел, схиливши голову, глянув на Алімпія добрими, співчутливими очима («Саме такий він у книжці! На іконі «Ангел Золоте Волосся», – подумала Галя).

– Чи так я роблю? – спитав він замість відповіді, легкими лініями накидаючи контур Божої Матері.

– Авжеж... Саме так я хотів писати образ, – Алімпій дивився на роботу ангела, мов зачарований.

Ангел брав фарби, змішував їх і клав на дошку точні мазки. Під його рукою поставало вродливе, кругловиде жіноче обличчя.

– Очі будуть горіхово-карі, сповнені покори й ніжності, – коментував роботу ангел.

– Цього я й хотів. Жіноча ніжність і тиха, лагідна покора, – прошепотів Алімпій.

– На щоках рум'янці, бо це свіжа, молода Діва. Брови як шнурочки. Ніс тонкий, рівний. На грудях зобразимо мудре Дитя, – ангел широкою жовтою смугою окреслив коло й намалював у ньому малого Ісусика. – Тепер одяг. Червонясто-коричневе покривало з золотистими складками і темно-синя сукня. Убрання не надто яскраве, щоб не затьмарювало лику.

Він брав фарби то з одного, то з іншого горщечка й проводив світлі й темні лінії складок. Край покривала облямував червоною стрічкою, рукава розцяткував вишивкою перлами. Насамкінець у кругах-медальйонах праворуч і ліворуч від Богородиці зобразив двох ангелів, одного в червоному плащі, другого в темно-синьому.

Це була якраз та Панагія, котру Галя знала зі свого альбому.

– Таку Панагію я й уявляв собі, – заворожено видихнув Алімпій.

– Я й малював її з твоєї уяви. І з твоєю майстерністю, – сказав ангел, накладаючи останні мазки. Вони надали іконі м'якого сяяння, що мовби променилося з лику і з розкритих долонь Діви Марії.

Галя не могла відвести очей від Алімпія.

– Тепер я щасливий! – зворушено мовив він, підійшовши до готової ікони й розглядаючи її радісним, залюбленим поглядом.

Алімпій – щасливий? Хворий, передчасно постарілий, виснажений недоїданням і надмірною працею.

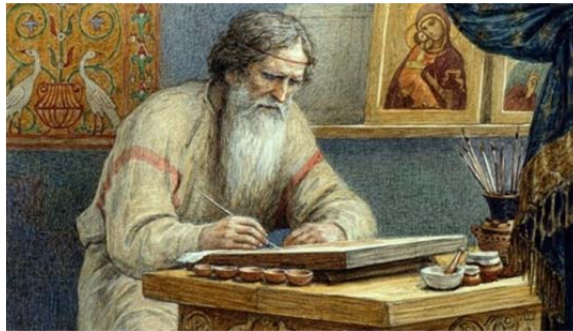
– Ти мені не віриш, дівчинко з майбутнього? Ти, що так влучно поціляєш грудками землі? – почула вона тихий, з доброю усмішкою, голос Алімпія.

Він її бачив! І навіть здогадався про грудку...

– Я щасливий, бо здобув те, чого найдужче прагнув. Малим я мріяв малювати – і малював усе життя. Багато ікон створив. Навіть цей мій задум не пропав, – Алімпій

показав рукою на Панагію, що вилискувала свіжими фарбами. – Здається, я здужаю намалювати ще одну ікону... – художник підійшов до столика і, понишпоривши під ним, витяг невеличку заґрунтовану дошку, – ...і буде то Ангел із Золотим Волоссям!

Проте Галя вже летіла через час і простір, вертаючись додому.

Аліпій. Той, що зілював фарбами (Автор ?)

16. Пензлик із вохрою

– Значить, Алимпій став знаменитим, славетним художником! – мовила Галя, опинившись у своїй кімнаті.

– Так, він прожив яскраве й щасливе, хоч і недовге життя, – підтвердив Ангел Золоте Волосся.

Виходить, Алимпій знайшов своє щастя, хоч і постригся в ченці. Але який її шлях? У чому її щастя? Тепер для неї найголовніше, щоб одужав братик.

– Не впадай у відчай. Степанчикову ніжку оглядатиме професор, – ангел усміхнувся своєю чудовою усмішкою, від якої в Галі теплішало на душі.

– Ой... Ви взяли з собою Алимпієвий пензлик!

Ангел підняв правицю, у якій справді тримав умочений у вохру¹ пензлик, яким він малював Велику Панагію.

– Доведеться знову повертатися в минуле!

Ангел підвівся, і Галя збагнула, що зараз він зникне.

– Ми ще побачимося? – запитала вона.

– Я ж увесь час тебе бачу, – м'яко відповів їй ангел.

* * *

Що ближче до лікарні, то Галині ноги ступали повільніше. Тук, тук, тук! Професор уже мав оглянути Степанчика. Що то буде, коли мама дізнається правду! Ось і двері Степанчикової палати. Набравшись рішучості, Галя відчинила їх і стала на порозі. Перше, що побачила, – заплакані мамині очі. Радісні, хоч і заплакані. Мама вела палатою Степанчика, який... ступав! Без апарата! Ступав помаленьку, але було видно, що охоче побіг би, якби не стримували мамині руки. Невже?! Галине серце стислося від зворушення і щемкої любові до цього смішного, незграбного,

¹ **Вóхра** – жовто-коричнева фарба.

збитошного братика, який стільки натерпівся. А він уже чеберяв до неї, простягаючи руки.

– Дай кнису! – учепився він у Галин наплічник. – Кнису давай!

Ну, усе! Капець її підручникам, і зошитам заодно. Галя поспішно вийняла запасний чистий зошит і коробку з фломастерами, які Степанчик схопив, як мисливець здобич.

– Уявляєш, Галю, професор подивився, обмацав ніжку й каже: «Колеги, тут усе в порядку. Не потрібна ніяка операція», – розповідала мама, і радісні сльози знов покотилися по її щоках.

А Степанчик намотував кола по палаті, смішно закидаючи звільненою з апарата ніжкою. На ніжці темніли червонясто-коричневі плями.

– Не лякайся, то йод, – перехопила мама Галин погляд.

«Вохра», – подумала Галя. Згадала слова ченця, що Алімпієві фарби лікували рани й виразки. І пензлик від вохри в руці ангела. Так ось навіщо він був потрібен!

– Диво! Сталося диво, – прошепотіла вона.

Дівчинка стояла, спершись об одвірок, і тихо всміхалася. До літа Степанчик повністю одужає, отже, знову будуть мандрівки на Десну, нічні багаття до зірок, Степанчик тупотітиме босоніж по траві, весело бігатиме здоровими ніжками, – не хворий, то чого ще хотіти?

«Дякую! – звернулася вона до ангела. – Ти ж знаєш мої думки».

Перевіряємо

1. Розшифруйте назви предметів. З якими подіями твору вони у вас асоціюються?

2. На думку Ангела Золоте Волосся, найгірше діло – це

- А** багато веселитися
- Б** плакати на самоті
- В** сміятися з інших
- Г** журитися наперед

Аналізуємо

3. Чому виник конфлікт між Галею та її однокласницями? Хто в ньому отримав перемогу? Чому ви так вважаєте?
4. Заздрість – це, на вашу думку, позитивна чи негативна риса характеру? Чи заздрила Галя своїм одноліткам?
5. На які вчинки зважилася героїня, щоб заробити гроші на лікування для братика? Чи ці вчинки безпечними для неї? Що б ви порадили дівчинці?
6. Чому, на вашу думку, Галя без жалю попрощалася з незнайомцем, з яким пила чай у МакДональдзі? Поясніть, чи хотіли б ви мати такого приятеля?
7. Розкажіть про жебракування Галі в метро. Опишіть її стан, коли вона на це остаточно наважилася, та стан, коли зустріла вчительку й Сабіну. Наведіть цитати з тексту.

8. Прочитайте уривок повісті (розділ 12) від слів «Добрий день, – ніяковіючи, пролепетала Галя» до слів «Обов'язково поїдете, – підбадьорила її Сабіна». Що зрозуміла Галя, щиро поспілкувавшись із «крутою» однокласницею?

9. Яким Галя побачила іконописця Алімпія під час нової мандрівки в Київ XI століття?

10. Як Галя помстилася багатію з дружиною за те, що вони образили Алімпія. Як цей вчинок характеризує дівчинку?

11. Чи легким було життя відомого київського митця-іконописця Алімпія? Чи умів він, незважаючи ні на що, бачити прекрасне в житті й зберігати тепло в серці? Обґрунтуйте свою відповідь конкретними прикладами з тексту.

12. Розкажіть, як Ангел Золоте Волосся допоміг Алімпію виконати замовлення багатія.

13. Чи намагається Галя виконувати пораду ангела – щодня шукати в житті щось добре? Якщо так, то чи легко це їй вдавалося? Наведіть приклади з тексту.

14. Назвіть позитивні й негативні вчинки та риси характеру головної героїні. За потреби скористайтеся поданою схемою.

15. Хто з героїв твору вам сподобався найбільше? Чому?

16. **(Колективна робота)** Об'єднайтесь у невеликі групи й уявіть себе детективами. Спробуйте відповісти на одне із запропонованих запитань, знайшовши відповідні докази в тексті твору. Озвучте ваші версії та докази.

- Чи вдалось Алімпію намалювати свою останню ікону?
- Хто вилікував Галиного братика?

Міркуємо

17. На початку твору Галя вважала, що життя – паскудна штука. Чи змінилося її ставлення до життя та до хто поруч? Чи навчилася вона керувати своїми емоціями? Яку роль у цьому відіграв образ Алімпія?

18. Чому Ангел Золоте Волосся кілька разів запрошував Галю в далеке минуле? Для чого, на вашу думку, потрібні були такі мандрівки для дівчинки?

19. Які з поданих моральних настанов ви винесли для себе з повісті «Ангел Золоте Волосся»? Поясніть свою відповідь.

не прохось повз чужу біду

не здавайся

вір у диво

не роби необдуманих вчинків

цілуй справжню дружбу

Творче завдання

20. Складіть сенкан до образу Галі за поданим зразком.

Галя

Сердечна, розумна.

Дорослішає, мріє, пізнає.

Робить все для братика.

Віра

В. Раєв. Блаженний Аліпій, іконописець печерський (1848)

**Узагальнюємо вивчене з теми
«Захопливий світ пригодницьких і фантастичних повістей»**

1. З персонажами якого твору може бути пов'язано той чи той зображений предмет. Поясніть свою відповідь.

	Кавун	Намет	Піраміда
---	-------	-------	----------

2. Слова *«Ніколи не чіпай моїх квітів! Від дотику чужих рук вони можуть загинути»* належать героїні пригодницької повісті

А «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку №9»

Б «Тореадори з Васюківки»

В «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»

Г «Ангел Золоте Волосся»

3. У селі Юрківка відбувалися пригоди

А Яви й Павлуші

В Степанчика й Галі

Б Митька й Сергія

Г Жука й Зайця

4. Установіть відповідність між назвою твору та епізодом з нього.

Назва твору

Епізод твору

1 «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку №9»

А Хлопчики хочуть побудувати в селі метро.

2 «Тореадори з Васюківки»

Б Археологи шукають манускрипт у пустелі.

3 «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»

В Друзі їдуть у село збирати колекцію комах.

4 «Ангел Золоте Волосся»

Г Джури утримують зрадника на острові.

Д Дівчинка побувала в княжому Києві.

5. Установіть відповідність між персонажем та словами, які йому належать.

<i>Персонаж</i>	<i>Слова з тексту</i>
1 Ява Рень	А «Хоч би в що ми грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном, чи фашистом».
2 Митько Омельчук	Б «Повертайтеся додому й ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю! Бо наступного разу вам це так просто не минеться!»
3 Клим Джюра	В «Ми з тобою, Павлушо, хлопці неабиякі. Справді, без брехні, ми таки хлопці з фантазією».
4 Ангел Золоте Волосся	Г «Перенестися в минуле – це не поїздом у метро проїхатися». Д «Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні».

6. Випишіть із вивчених у цьому розділі текстів 3–4 фразеологізми й поясніть їхнє значення. У якій життєвій ситуації можна було б використати один із них?

7. Назвіть основні ознаки повісті як літературного жанру. Покажіть їх на прикладі одного з прочитаних у цьому розділі творів.

8. Назвіть елементи сюжету повісті «Таємне товариство боягузів, а Засіб від переляку №9».

9. Яка з прочитаних у цьому розділі повістей вам сподобалася найбільше? Чим саме?

10. **Самооцінювання.** Продовжте вислови:

- Із цього розділу я дізнався / дізналася багато нового, зокрема
- Опрацювавши розділ, я зрозумів / зрозуміла
- Свої знання з теми цього розділу я оцінив би / оцінила б на

ВІД СМІШНОГО ДО ВЕЛИКОГО

День сміху – свято, яке традиційно відзначають у всьому світі 1 квітня. Цього дня прийнято жартувати над родичами, над друзями й колегами. Свято є хорошою дружньою традицією гумору в багатьох країнах. Існує навіть рейтинг із 100 першоквітневих жартів усіх часів! До них віднесено, наприклад, фоторепортаж про літаючих пінгвінів і приземлення НЛО в Лондоні...

- Як ви думаєте, чи є у вас почуття гумору?
- Чи згодні ви з тим, що доброзичливий гумор додає оптимізму, прикрашає життя, робить його яскравішим?
- Що б ви порадили тим, хто полюбляє злі, недобрі жарти?

Гумор постійно навколо нас: у словах рідних і друзів, у смайлику, у відео в соцмережі, у піснях і мультфільмах, у конкурсах і танцях, на малюнках і в рекламі. А скільки його на сторінках літературних творів! Тож запрошуємо до знайомства з майстрами літературного гумору.

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

Українцям здавна притаманне почуття гумору. Влучним словом вони висміювали недоречне, безглузде, негідне. Навіть у найтяжчі часи війни, голоду, інших випробувань українці не цуралися жартів, адже сміх додає людям оптимізму, віри у свої сили.

Визначний український письменник Микола Гоголь писав, що сміху боїться навіть той, хто вже нічого не боїться. А осміяний народом лицемір, брехун, боягуз чи хвалько почувасться, як зв'язаний заєць. Так, сміх не відбирає ні майна, ні грошей, зате відбирає добре ім'я в негідника.

Отже, сміх буває доброзичливим, добродушним. А буває викривальним, глумливим безжальним.

Устами наших талановитих сміхотворців завжди наче говорив сам український народ, щиро сміявся над людськими вадами. А значить – виховував.

Звісно, ви ніколи не захочете бути подібними до негативних персонажів таких творів. А якщо й помітите якісь вади у своїй поведінці або характері, то постараетесь їх викоринити, адже доброзичливий сміх не ображає людину, а допомагає їй стати кращою. Тож насолоджуйтеся доброзичливим сміхом українських гумористів, адже сміх – це здоров'я, і насамперед – здоров'я моральне.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Гумор – доброзичливий, лагідний сміх. Такий сміх не ображає, а виліковує, виховує людину.

Сатира – викривальний, глумливий сміх. Такий сміх гостро критикує, засуджує певні вади, негативні явища.

Перевіряємо

1. Що таке гумор? Які є жанри гумористичних творів?

Аналізуємо

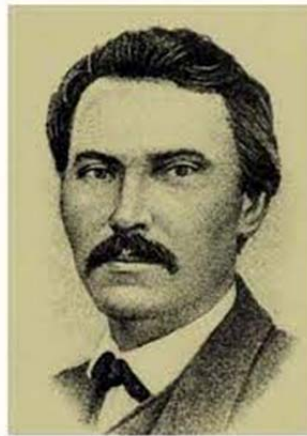
2. З якою метою створюють гумористичні твори?

3. Яку роль відіграє гумор у житті українців?

Міркуємо

4. Чим сатира відрізняється від гумору?

5. Як ви розумієте відомий вислів: «Сміху боїться навіть той, хто вже нічого не боїться?»

Степан Руданський

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ

(1833–1873)

Степан Руданський народився на Вінниччині в сім'ї сільського священника, Батько вимагав від усіх своїх рідних спілкування російською навіть у колі своєї сім'ї, хоч сам ледве володів цією мовою. Він бажав своїх чотирьох синів у майбутньому бачити священниками. Його не цікавили творчі здібності навіть Степана, який змалку гарно малював, мріяв стати лікарем, а водночас письменником.

Степан вирізнявся непересічним розумом, кмітливістю, національною свідомістю, патріотичними переконаннями. У підлітковому віці майбутній поет косив, орав, звозив снопи, а вечорами записував почуті від селян розповіді про козаків, славні переможні битви, неймовірні пригоди, «нечисту силу».

Поет відстояв своє право на професію і всупереч волі батька здобув медичну освіту, працював лікарем у Ялті (Крим). У 1871 році в Криму лютувала епідемія холери. Як лікар, Степан Руданський мусив оглядати екіпажі пасажирських кораблів, які заходили в порт, і одного разу сам знепритомнів на палубі грецького корабля. Перехворівши на холеру, знесилився, і невиліковна хвороба взяла над ним верх.

Поет мав гарний голос, любив співати народні пісні. А найголовніше – був справжнім українцем: жартівливим, веселим, талановитим. Його літературні твори й досі веселять нас.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Заощаджені Степаном Руданським на будівництво власного будиночка 25 тисяч карбованців поет заповів землякам громад із сіл Хомутиці, Писарівка й Голяки для придбання лісу та пасовища. Склею над місцевою річкою вдячні односельці й досі називають скелею Руданського.

ДОБРЕ ТОРГУВАЛОСЬ СПІВОМОВКА

Чи в Києві, чи в Полтаві,
Чи в самій столиці¹
Ходив чумак² з мазницею³
Помежи крамниці.

І в крамницях, куди глянеш,-
Сріблом-злотом сяє,-
А йому то і байдуже:
Він дьогтю⁴ питає!

Реготять купці дурнії,
А він тільки сплюне
Та й до другої крамниці,
Багатшої, суне.

В найбагатшій крамниці
Два купці сиділо,
І туди чумак заходить
З мазницею сміло:

«Добридень вам, добрі люди!»
Та й зачав питати,
Чи нема у них принаймні
Дьогтю де продати.

На Сорочинському ярмарку

«Нету, нету! – купці кажуть
Та й, шельми⁵, сміються: –
Здесь не дьоготь – тільки дурні
Адні продаються!»

А чумак їм: «То нівроку ж,
Добре торгувалось,
Що йно⁶ два вас таких гарних
На кінець осталось».

¹ Автор має на увазі Москву або Санкт-Петербург.

² Чума́к – козак, який їздив у Крим за сіллю або рибою.

³ Мазни́ця – відро, посудина для дьогтю.

⁴ Дьо́готь – в'язка чорна рідина, якою мазали частини коліс, воріт, чоботи.

⁵ Ше́льма – хитра і спритна в учинках людина (слово з лайливим відтінком).

⁶ Йно́ (діалектне) – аж.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Твір «Добре торгувалось» за жанром – співомовка.

Співомовка – короткий гумористичний вірш, найчастіше побудований на якомусь анекдоті, дотепі, приказці або кумедній життєвій бувальщині.

Жанр співомовки в нашу літературу ввів Степан Руданський. В інших літературах такого різновиду ліро-епічних творів немає.

Перевіряємо

1. Чумака хотів купити

А води

Б дьогтю

В меду

Г солі

Аналізуємо

2. Як вирішили багаті купці понасміхатись із чумака? Кого вони мали на увазі, коли використовували слово «дурні»?

3. Чи вдалося купцям образити чумака? Чому?

4. Обґрунтуйте, що твір «добре торгувалось» – співомовка (скористайтесь визначенням цього жанру на с. ...).

Міркуємо

5. Часто наприкінці торгівлі застаються найгірші товари. Як таке явище в діалозі з купцями використав чумака? Хто кого насправді висміяв?

6. Хто виявився мудрішим – чумака чи купці? Поясніть свою відповідь.

ЗАПОРОЖЦІ В КОРОЛЯ СПІВОМОВКА

Приїхали запорожці,
Короля вітають.
Король просить їх сідати,
Козаки сідають.
Сидять собі. В них жупани¹
Все кармазинові²,
І самі такі храбрі,
Вуса прездорові.
Задивились на ті вуса
Ляхи³ препогані.
«Що б їм, – кажуть, – дати їсти?
Даймо їм сметани!»
Поставили їм сметани,
Їсти припрошають,

Запорозький козак арт

¹ **Жупан** – верхній чоловічий одяг.

² **Кармазиновий** – з дорогого сукна темно-вишневого кольору.

³ **Ляхи** – польські шляхтичі, королівська знать.

Але наші запорожці
Разом відмовляють:
«Славная у вас сметана!..
Тільки почекайте,
А перше нам, запорожцям,
Щільник¹ меду дайте!»
Дали меду запорожцям...
Вони як поїли,
Так ті вуса прездорові
Вгору й завертіли.
Та й говорять королеві:
«Кажі, ясний пане,
Нехай тепер запорожцям
Подають сметани!»

Перевіряємо

1. Запорожці в співомовці С. Руданського приїхали до
А гетьмана **Б** купця **В** короля **Г** царя
2. Якою стравою вирішили пригостити запорожців?

Аналізуємо

3. Знайдіть і зачитайте опис зовнішності запорожців. На чому в цьому описі автор зосереджує нашу увагу?
4. Яким чином «ляхи препогані» (за висловом автора) вирішили посміятися над козаками? Чому людині з вусами непросто їсти сметану?
5. Чому запорожці вирішили спочатку попросити меду, а тоді вже їсти сметану?
6. Охарактеризуйте запорожців, які приїхали до короля, обравши потрібні якості (характеристики) з поданого нижче переліку.

ввічливість / невігластво / підлабузництво / боягузтво / незалежність / почуття гумору

Творче завдання

7. Розгляньте подану біля співомовки ілюстрацію, опишіть пишний і дорогий одяг запорожця. Про що свідчить зовнішній вигляд козака?

ТОРБИН БРАТ

СПІВОМОВКА

Докучило підшивати
Подертії сита²,
Пішов циган молотити

¹ **Щільник** – вошина з медом (куди бджолиносять мед).

² **«Докучило підшивати / Подертії сита»** – набридло латати лахміття, дуже зношений, дірявий одяг.

За торбину жита.

Пішов таки недалечко –
До свого сусіда...
От молотить та й молотить
Зрання до обіда.

Перекинув, може, з копу¹,
Хтів би й попоїсти,
Та господар, як на збитки,
Не дає і сісти.

То наймита з ним поставить,
А то сам молотить.
Потягає бідний циган,
Аж піт з нього котить.

Перекинув копи зо дві,
Ба вже і смеркає.
«Чи не годі з нас, панотче?» –
Сірома² питає.

І господар спочив добре
Та й до нього каже:
«Помолотим іще трохи,
Заким³ сонце ляже».

Знов молотить бідний циган,
Аж піт з нього котить⁴,
Виглядає поза хату,
Ба вже й місяць сходить.

Іскривився сіромаха,
Спину нагинає.
«Чи не годі з нас, панотче?»
«Або що?» – питає.

«Та щось, – каже, – не те світить

¹ «Переки́нув, може, з копу́» – змолотив 60 снопів.

² Сіро́ма (розмовне) – неборака, бідолаха.

³ За́ким (діалектне) – поки.

⁴ «Аж піт з нього ко́тить» – аж піт котиться краплями.

Край ваших віконців!»
«Як-то, – каже, – не те світить?..
Та ж то братик сонців!»

Коли братик – так і братик,
Нічого чинити;
Мусив бідний циганюга
Всю ніч молотити.

На другий день той із хати,
А циган у хату.
«А, здоровенькі, панотче!
Чи не можна б плату?»

«Можна, – каже, – чом не можна,
Як не дати плати?
Ходім, – каже, – до засіка¹,
Будем насипати».

Прийшов циган до засіка,
Торбу підставляє.
Пішов гарнець², пішов другий.
«Чи годі?» – питає.

«Насипайте іще», – каже, –
Сипле той і п'ятий.
Ба вже сипле і дев'ятий.
«Чи не годі, брате?»

«Ні, не годі!» Насипає
Цілу мірку³ жита.
Коли гляне – аж там торба
До мішка пришита.

Іскривився пан господар,
Голову схиляє.
«Чи не годі із вас, куме?»
«Або що?» – питає.

¹ **Засі́к** – відгороджене місце в коморі для зберігання врожаю.

² **Га́рнець** – посудина у вигляді глека чи великого горняти на 3,28 літра.

³ **Мі́рка** – посудина, у якій містилося до 25 кг зерна.

«А щось, – каже, – ваша торба
Та підшита чорним...»
«Підшитая?... Насипайте!..
Таж то братик торбин!»

Перевіряємо

1. Установіть відповідність між назвою співомовки С. Руданського та малюнком.

1 «Добре торгувалось»

2 «Запорожці у короля»

3 «Торбин брат»

2. До кого пішов працювати циган та яку роботу виконував (за твором «Торбин брат»)?
3. Якою мала бути плата за робочий день?

Аналізуємо

4. Як саме багатий сусід змусив цигана молотити не лише весь день, а й усю ніч? Чому, на вашу думку, циган погодився, прекрасно розуміючи, що господар його підло використовує?
5. Як циган помстився хитрому сусідові?

Міркуємо

6. Хто в співомовці «Торбин брат» розумніший: циган чи господар? Чому саме?

Творче завдання

7. Зіставте три співомовки, які ви прочитали, й складіть асоціативне ґроно (асоціативний кущ) до слова «співомовка».

ПАВЛО ГЛАЗОВИЙ
(1922–2004)

Український гуморист і сатирик Павло Глазовий народився на Полтавщині. Спочатку вчився на Дніпропетровщині в педагогічній школі, мріючи стати вчителем. Але розпочалася Друга світова війна, і майбутній гуморист вимушений був полишити навчання і йти на фронт.

Після війни Павло Глазовий закінчив Київський педагогічний інститут. Працював у сатирично-гумористичному журналі «Перець», на сторінках якого друкував свої віршовані гуморески. Автор зрозумів, що гумор і сатира – це саме те, що робить його творчість унікальною, неповторною.

За своє життя Павло Глазовий видав 13 книжок сатири й гумору, які вдячні читачі розкуповували вже за тиждень після виходу в світ. Для дітей цей автор також писав смішні віршовані твори, якими переповнені його аж 8 книжок для малят.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Віршована гумореска – написаний віршованою мовою невеликий за обсягом твір про смішну пригоду або випадок із життя людини, негативні риси характеру якої проявляються недоладно, некрасиво, грубо.

ЕВОЛЮЦІЯ¹

ГУМОРЕСКА

В зоопарку батька
Запитав хлопчина:
– Чи то правда, що від мавпи
Походить людина?

– Правда, мовив батько. –
Наука доводить,

¹ **Еволюція** – природний процес розвитку живої природи від простого до складного; буквально: рух уперед.

Що людина, безперечно,
Від мавпи походить.

– То чому ж ці мавпи
Сильно так відстали?
Чом людьми ще й досі
Справжніми не стали? –

Батько вуса гладить,
Весело сміється:
– Таке, синку, й людям
Не всім удається.

Перевіряємо

1. Де відбувається подія, змальована в гуморесці?
2. Про що завели мову син із батьком?

Аналізуємо

3. Яку відповідь дав батько на друге запитання сина? Як ви її зрозуміли?
4. Доведіть, що твір «Еволюція» за жанром – гумореска.

Міркуємо

5. Чому П. Глазовий назвав свій твір «Еволюція»? Що це слово означає?
6. У чому саме полягає гумор цього твору? Що автор висміює? Над чим змушує задуматися?

Творче завдання

7. Розіграйте гумореску «Еволюція» за особами (автор, хлопчик, батько).

НАЙВАЖЧА РОЛЬ ГУМОРЕСКА

Вихваля свого синочка
Мати на всі боки:
– У студії при театрі
Вчиться вже два роки.
Дуже довго муштрували
Хлопця режисери.
Аж тепер він дочекався
Першої прем'єри¹.
Роль найважчу доручили
Любому синочку:

¹ **Пёршої прем'єри** – неправильне словосполучення, це тавтологія, неправильне повторення одного й того ж значення різними словами, адже прем'єра й так означає «перша вистава в театрі».

Він на сцені в третій дії
Викочує бочку!

Перевіряємо

1. Твір «Найважча роль» за жанром –
А співомовка **Б** байка **В** гумореска **Г** п'єса
2. На кого вчився син у студії?

Аналізуємо

3. Чому мати переконана, що саме її синові дісталася найважча роль у виставі?
4. Знайдіть у тексті гуморески професіоналізми – слова з мовлення працівників / працівниць театру. Для чого автор використав ці слова?

Міркуємо

5. Важкість (складність) фізична – це зовсім інше поняття, ніж важкість (складність) творчого процесу. У чому саме полягає гумор цього твору?

ЗАМОРСЬКІ ГОСТІ

ГУМОРЕСКА

Прилетіли на Україну
Гості із Канади.
Мандруючи по столиці,
Зайшли до райради¹.
Біля входу запитали
Міліціонера²:
– Чи потрапити ми можем
На прийом до мера? –
Козирнув сержант бадьоро.
– Голови немає.
Він якраз нові будинки
В Дарниці приймає.
Здивуванням засвітились
Очі у туриста.
– Ваша мова бездоганна
І вимова чиста.
А у нас там, у Канаді,
Галасують знову,
Що у Києві забули
Українську мову.
Козирнув сержант і вдруге.

¹ **Райра́да** – районна рада народних депутатів.

² **Міліціо́нер** – теж саме, що зараз поліцейський.

– Не дивуйтесь, – каже. –
Розбиратися у людях –
Перше діло наше.
Я вгадав, що ви культурні,
Благородні люди,
Бо шпана по-українськи
Розмовлять не буде.

Перевіряємо

1. Дія, змальована в гуморесці «Заморські гості», відбувається в
А Канаді **Б** Києві **В** Полтаві **Г** Польщі
2. Хто є учасниками діалогу?

Аналізуємо

3. Якою була реакція гостей із Канади на відповідь міліціонера українською мовою? Зачитайте відповідний уривок.
4. Чому міліціонер зрозумів, що в будинок райради завітали інтелігентні люди, справжні патріоти?
5. Як міліціонер пояснив те, що він відповів гостям саме українською мовою? Що в такому поясненні, на вашу думку, викликає сміх? А над чим маємо задуматися?

Міркуємо

6. Що чи кого висміює автор у своєму творі?
7. Як ви думаєте, чи усвідомили сучасні українці необхідність спілкування рідною мовою та дбайливого ставлення до неї? Поясніть свою відповідь.

ПОХВАЛА

БАЙКА

– Ахи! – гукнув старий Павук,
Уздівши юну Муху. –
Ти так гудеш, що кожен звук,
Як музика для слуху.
За дивну талію твою
І за гарненькі ніжки –
Я все покинув би й пішов
Хоч на край світу пішки.
Ти – як перлина, як топаз¹,
Ти – як іскрина синя.
А Муха – дзись!
І тільки раз! –
Попала в павутиння.

¹ **Топáz** – дорогоцінний камінь.

Ну й зрозуміло, що було
І що робилось далі.

Оскільки діло вже дійшло
У байці до моралі,
То я скажу, що не для мух
Слова, звичайно, мовляться,
Бо на солодку похвалу
Не тільки мухи ловляться.

Аналізуємо

1. Якими компліментами й з якою метою Павук осипав Муху?
2. Чому Муха втратила пильність і чим за це розплатилася?
3. Як ви думаєте, кого змальовує автор в образі Павука, а кого – в образі Мухи? Які людські вади викриває автор за допомогою гумору в цьому творі?

Міркуємо

4. Уважно прочитайте останні чотири рядки цього твору. Кому вони адресовані? Від чого застерігає нас автор?

ЛЕОНІД ГЛІБОВ
(1827–1893)

Леонід Глібов народився на Полтавщині в заможній сім'ї. Батько хлопчика управляв поміщицьким маєтком. Мати була досить освіченою жінкою, вона стала першою вчителькою маленького Льолика (так лагідно називали хлопчика в батьківській родині). Майбутній байкар особливо захоплювався квітами, через це з ним жартівливо віталися: «Здоров був, Льолику, квітчастий королику!». Льолик завжди брав близько до серця чуже горе й заподіяну людині кривду. За характером був м'якою, доброю людиною.

Певний час Леонід Глібов працював викладачем у Чернігівській чоловічій гімназії. Цікаво, що він був учителем батька Лесі Українки, яка в дитинстві просто зачитувалася творами Леоніда Глібова для маленьких читачів.

Під своїми творами для дітей Глібов підписувався «Дідусь Кенир», метафорично йменуючи себе співучою пташкою канаркою. Ходімо за цим неповторним співом. Сьогодні він кличе нас до чарівної країни Байки, де розмовляють навіть рослини і тварини.

Але спочатку відгадаймо загадку (акровірш) Леоніда Глібова (відповідь зашифровано в перших буквах рядків).

ХТО ВОНА?

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане,—
І здалеку бистресенько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А дітям більше буде.

ЩУКА БАЙКА

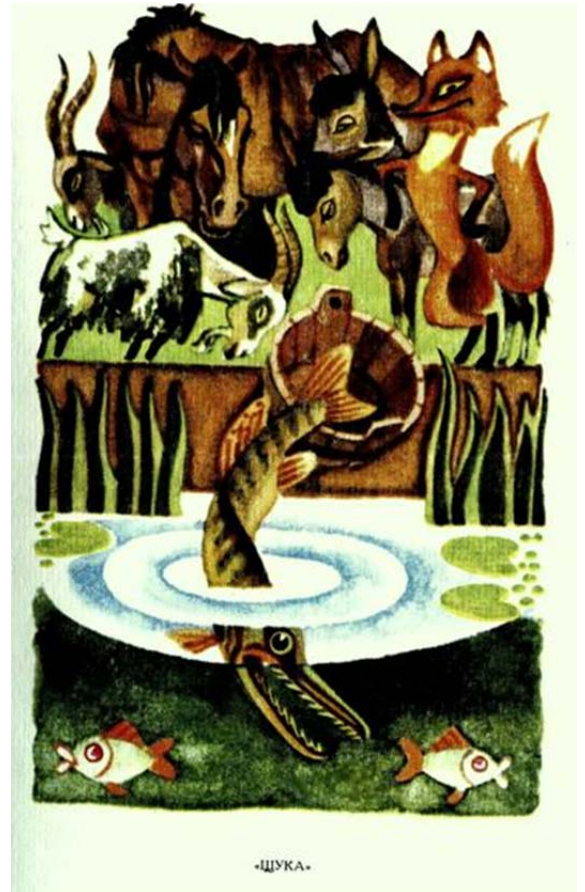
На Щуку хтось бомагу в суд подав,
Що буцімто вона такеє виробляла,
Що у ставку ніхто життя не мав:
Того заїла в смерть, другого обідрала.
Піймали Щуку молодці
Та в шаплиці¹

Гуртом до суду притаскали,
Хоча чуби й мокренькі стали.
На той раз суддями були
Якіїсь два Осли,
Одна нікчемна Шкапа
Та два стареньких Цапа, –
Усе народ, як бачите, такий
Добрячий та плохий.
За стряпчого², як завсігди годиться,
Була приставлена Лисиця...
А чутка у гаю була така,
Що ніби Щука та частенько,
Як тільки зробиться темненько,
Лисиці й шле – то щупачка,

То сотеньку карасиків живеньких
Або линів гарненьких...
Чи справді так було, чи, може, хто збрехав
(Хто ворогів не мав!), –
А все-таки катюзі,
Як кажуть, буде по заслuzі.
Зійшлися судді, стали розбирать:
Коли, і як воно, і що їй присудити?
Як не мудруй, а правди ніде діти.
Кінців не можна поховать...
Не довго думали – рішили –
І Щуку на вербі повісити звеліли.
– Дозвольте і мені, панове, річ держать, –
Тут обізвалася Лисиця. –
Розбійницю таку не так судить годиться:
Щоб більше жаху їй завдать
І щоб усяк боявся так робити, –

¹ **Шаплик** – таз, дерев'яний цебер, невисокий чан із ручками.

² **Стряпчий** (застаріле) – діловод, писар.

Амброз Жуковський. Ілюстрація до байки Леоніда Глібова «Щука» у книзі «Цяцькований осел». Видавництво «Веселка» (1977)

У річці вражу Щуку утопити!
– Розумна річ! – всі зачали гукать.
Послухали Лисичку
І Щуку кинули – у річку.

Аналізуємо

1. Чи сподобалася вам байка «Щука»? Чим саме?
 2. Чи справедливо хтось подав заяву в суд на Щуку? Про що саме йшлося в «бомазі»? Як про це сказано в байці?
 3. Зачитайте опис суддів. Якими словами автор характеризує їх? Чому він обрав саме цих звірів?
 4. Чому Лисичка взялася рятувати Щуку? Як у творі сказано про те, що між ними вже давно існували злочинні зв'язки?
 5. Яке рішення прийняли судді спочатку? Як ви думаєте, чи було воно справедливим? Чому?
 6. Яке рішення запропонувала суддям Лисичка, щоб урятувати Щуку? Доведіть, що Лисичка використала наївність і недолугість суддів на свою користь.
- (Робота в парах)** 7. Доберіть слова (із запропонованих нижче) для характеристики Щуки, Лисички та суддів.

хитрий / недалекоглядний / нерозумний / улесливий / злодійкуватий / справедливий / наївний

8. Вчинки яких персонажів у вас викликають найбільше обурення?
9. Байка «Щука» є зразком сатири чи гумору?
10. Перекажіть усно зміст байки своїми словами.

Міркуємо

11. Яке ваше ставлення до суддів? Чому вони змальовані в образах саме цих, а не інших свійських тварин? Чи є в цій байці алегорія?
12. Чого навчає байка «Щука»?

Творче завдання

13. Напишіть (за бажанням) фанфік про зустріч Лисички із Щукою після порятунку зубатої розбійниці та про справедливий суд, який усе-таки відбувся.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

БАЙКА

Байка – невеликий, здебільшого віршований твір алегоричного характеру.

Для байки як жанру характерна алегорія.

Алегорія – наділення тварин і рослин рисами людського характеру. Тобто алегорія допомагає «приховати» реальних людей в образах тварин і рослин, навіть предметів. Наприклад, усім зрозуміло, що Лисиця – хитра; Щука, Вовк або Павук – хижі; Кінь, Віл, Бджола – працюючі; Соловейко, Жайворонок, Канарка, Щиглик – співучі; Кропива – жалюча; Будяк – шкідник.

Байки навчають нас жити, адже показують в образах тварин і рослин людські вади, яких потрібно уникати.

Переважна кількість байок складається з фабули й моралі.

Фабула – це стисла розповідь про якусь подію, вчинок, явище.

Мораль – це своєрідний висновок, повчання (влучне висловлення). Деякі байки можуть існувати без моралі, якщо в кінцевому результаті все й так зрозуміло.

Персонажами байок бувають переважно звірі, рослини, окремі предмети й навіть явища природи: грім, блискавка, вітер, метелиця, буря. В окремих випадках – і люди.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Першим байкарем у світі вважається грецький раб Езоп. Послухати його байок сходилися величезні натовпи людей. Мудрий Езоп викривав людські вади, наділяючи тварин чи рослини людськими рисами. Так він нібито персонально нікого не називав, але після його виступів присутні чудово розуміли, кого саме мав на увазі байкар. Ось чому мову з прихованим (алегоричним) змістом відтоді прийнято називати **езопівською**.

Аналізуємо

1. Що ви дізналися про жанр байки? Якими бувають байки?
2. Що таке алегорія? Наведіть приклади.
3. Із яких частин переважно складається байка. Чим фабула відрізняється від моралі?
4. Чому в окремих байках сформульованої словами моралі немає?
5. Хто переважно буває персонажами байок?
6. Розкрийте алегорію байки «Щука».
7. Яку інформацію містить фабула байки «Щука»?
8. Чи в байці «Щука» частина, яку називають «мораль»? Чи все й так зрозуміло?
9. Доведіть, що твір Л. Глібова «Щука» за жанром є байкою.

Міркуємо

10. Чому байки були популярними як в античні часи, так і зараз?

МУХА І БДЖОЛА

БАЙКА

Весною Муха-ледащиця
Майнула у садок
На ряст, на квіти подивиться,
Почуть Зозулин голосок.
От примостилась на красолі
Та й думає про те,
Що як то гарно жить на волі,
Коли усе цвіте.
Сидить, спесиво¹ поглядає,
Що робиться в садку;
Вітрець тихесенько гойдає,
Мов панночку яку...
Побачила Бджола близенько:
– Добридень! – каже їй. –

Амброз Жуковський. Ілюстрація до байки Леоніда Глібова «Муха і Бджола» у книзі «Цяцькований осел». Видавництво «Веселка» (1977)

¹ **Спесиво** (застаріле) – зневажливо, пихато.

Оддиш хоч трохи, моя ненько,
Сідай отут мерщій.
– Та ніколи мені сидіти, –
Одвітує Бджола, –
Вже час до пасіки летіти:
Далеко від села.
– Яка погана, – Муха каже, –
На світі доленька твоя:
Раненько встане, пізно ляже...
Мені б отак – змарніла б я,
За тиждень би головоньку схилила.
Моє життя, голубко мила, –
Талан¹ як слід:
Чи де бенкет, чи де обід
Або весіллячко, родини², –
Такої гарної години
Ніколи не втеряю³ я:
І їм, і ласую доволі, –
Не те що клопоти у полі
І праця, бідная, твоя! –
На річ таку Бджола сказала:
– Нехай воно і так;
Та тільки он що я чувала,
Що Муху зневажає всяк,
Що де ти не поткнешся
Або до страви доторкнешся, –
Тебе ганяють скрізь:
Непрохана не лізь.
– Стару новинку, – каже Муха, –
Десь довелось тобі почутись!..
Запевне, дурень дурня слуха...
Велике діло – проженуть!
Не можна в двері – я в квартиру
Або пролізу в іншу дірку –
І зась⁴ усім!

Нехай ся байка мухам буде,

¹ **Талан** (застаріле) – доля.

² **Родіни** – тут: день народження.

³ **Не втеряю** (русизм) – не впускаю, не згайную.

⁴ **І зась усім!** – І ніхто так не зможе! І ніколи не вдасться так само зробити кому-небудь іншому!

Щоб не сказали часом люди,
Що надокучив їм.

Аналізуємо

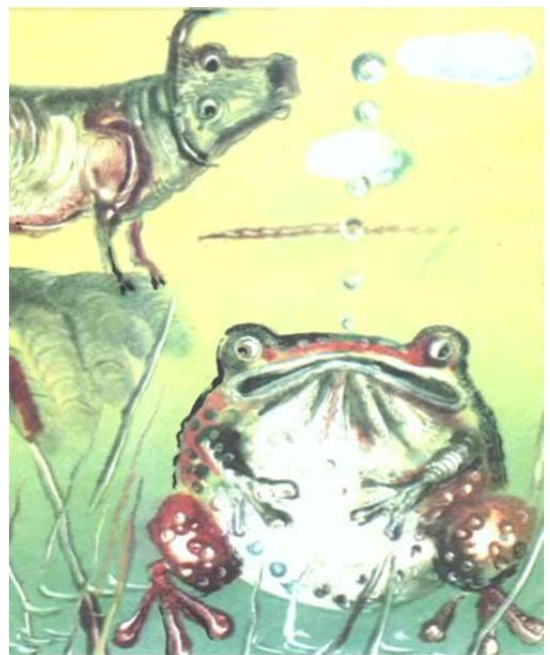
1. Чому Муху в цій байці на противагу Бджолі названо ледащицею вже на початку твору?
2. Коли й чому Муха безсоромно хвалить себе за винахідливість і кмітливість? Чи викликає у вас подібна поведінка осуд?
3. Проаналізуйте діалог Бджоли і Мухи. Які їхні риси характеру розкриваються в цій розмові?
4. Чи є в цій байці влучне висловлення, яке називають мораллю (повчанням)? Чому останню строфу, яка розпочинається словами «Нехай ся байка мухам буде...» не можна вважати мораллю?
5. Розкрийте алегорію байки «Муха і Бджола».

Міркуємо

6. Чому Муха «спесиво» поглядала навкруги? Чи можна вважати, що в неї завищена самооцінка? Поясніть свою відповідь.
7. До якої дійової особи байки «Щука» подібна своїм характером і вчинками Муха? Чому ви так вважаєте?
8. Чого навчає байка «Муха і Бджола»?

ЖАБА І ВІЛ БАЙКА

Раз Жаба вилізла на берег подивиться
Та й трошечки на сонечку погріється.
Побачила Вола
Та й каже подрузі тихенько
(Вигадлива була!):
– Який здоровий, моя ненько!
Ну що, сестрице, як надмусь,
То й я така зроблюсь?
От будуть жаби дивуватися!
– І де вже, сестро, нам рівняться... –
Казать їй друга почала;
А та не слуха... дметься... дметься...
– Що, сестро, як тобі здається,
Побільшала хоч трохи я?
– Та ні, голубонько моя!
– Ну, а теперечки? Дивися!
– Та годі, сестро, схаменися! –
Не слуха Жаба, дметься гірш,
Все думає, що стане більш.
Та й що, дурна, собі зробила?

Віктор Гукайло. Ілюстрація до байки
Леоніда Глібова «Жаба і Віл».
Видавництво «Довіра» (1993)

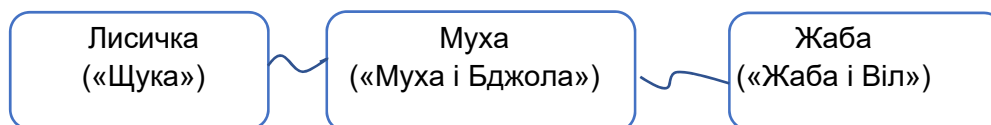
З натуги луснула – та й одубіла¹!
 Такі і в світі жаби є,
 Прощайте, ніде правди діти;
 А по мені – найлучче жити,
 Як милосердний Бог дає.

Аналізуємо

1. Чим здивував і зацікавив Жабу Віл? Чому її бажання дорівнятися своїм розміром до Вола смішне, а для самої Жаби – ще й небезпечне?
2. Які риси характеру проявляє Жаба, намагаючись дорівнятися до Вола?
3. Чому інша Жаба не поділяє думок своєї подруги й постійно просить її не робити дурниць?
4. Що сталося із Жабою, яка намагалася дорівнятися до Вола?
5. Визначте частини цієї байки: фабулу й мораль.
6. Розкажіть про алегорію в цій байці.

Міркуємо

7. Як Леонід Глібов висловлює авторське ставлення до подій, описаних ним у байці?
8. Чого навчає байка «Жаба і Віл»?
9. Порівняйте подані нижче образи з байок Леоніда Глібова. Що між цими персонажами спільне, а що відмінне?

Творче завдання

10. Намалюйте (за бажанням) ілюстрацію до однієї з байок Леоніда Глібова (або зробіть аплікацію, зліпіть із пластиліну персонажа тощо).

Узагальнюємо вивчене з теми «Гумористичні твори»

1. Знайдіть «ключ», за допомогою якого можна прочитати в поданому ланцюжку зашифровані слова *гумор* і *сатира*. Чим відрізняються ці поняття?

г	т	м	д	р	ю	а	о	и	т	а
с	у	а	о	т	с	у	т	г	р	и

2. Установіть відповідність (один жанр є зайвим).

Назва твору

- 1 «Муха і Бджола»
- 2 «Найважча роль»
- 3 «Добре торгувалось»

Жанр твору

- А співомовка
- Б байка
- В анекдот
- Г гумореска

¹ **Одубіла** (*застаріле*) – тут: луснула, померла.

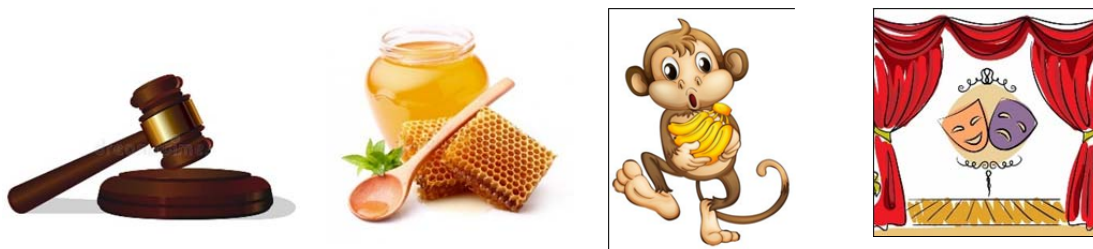
3. Установіть відповідність (одна назва є зайвою).

Уривок	Назва твору
1 – Таке, синку, й людям Не всім удається.	А «Запорожці у короля»
2 А все-таки катюзі, Як кажуть, буде по заслuzі.	Б «Жаба і Віл»
3 Пішов циган молотити За торбину жита.	В «Еволюція»
4 З натуги луснула – та й одубіла!	Г «Торбин брат»
	Д «Щука»

4. Жанр співомовки в українську літературу ввів

А Леонід Глібов	В Леся Українка
Б Степан Руданський	Г Павло Глазовий

5. Визначте, з яким із вивчених гумористичних творів асоціюються подані ілюстрації. Обґрунтуйте відповідь. Чим вам запам'яталися ці твори?

6. Що спільного в образах чумака та запорожців із співомовок С. Руданського?
7. Що саме висміяв П. Глазовий у гуморесці «Еволюція», а що – у гуморесці «Заморські гості»?
8. Чого навчає байка «Щука», а чого – «Муха і Бджола»?
9. Що таке байка? Чи існує вона без алегорії?
10. Який гумористичний твір, вивчений у цьому розділі, сподобався вам найбільше? Чим саме?

Науково-популярна література – це твори, у яких наукова інформація подається так, щоб її могла зрозуміти широка аудиторія (навіть той, хто не є науковцем). З такої літератури ми дізнаємося про різноманітні наукові знання. Вона завжди містить достовірну, об'єктивну, перевірену інформацію. Утім, на відміну від звичайних наукових текстів, у науково-популярних інформацію подають простою, зрозумілою, цікавою мовою.

Науково-популярні тексти можна знайти в спеціальних журналах, книжках, на пізнавальних вебсайтах. У соціальних мережах, наприклад «Тікток» чи «Фейсбук», також є багато відеоматеріалів, мемів, коміксів науково-популярного спрямування. Навіть текст, який ви зараз читаете, та всі ваші підручники – це теж науково-популярна література, адже в них простими словами пояснено складні наукові знання.

Часто в науково-популярній літературі поєднують художній і науковий стилі. У результаті цього народжується науково-художній твір.

Науково-художня література – це твори, у яких поєднано науковий і художній стилі.

У науково-художньому творі пізнавальна інформація розкривається за допомогою сюжету, характеристики (опису) образів, подій, явищ. За жанровою різноманітністю – це оповідання, пізнавальні казки, повісті про явища природи, історичні події, видатних особистостей, відкриття в різних галузях знань.

Ось як наукові «секрети» стають доступними, зрозумілими для всіх нас.

ОЛЕКСА ВОРОПАЙ

ЗВИЧАЇ НАШОГО НАРОДУ

(Фрагмент)

Святвечір

Зима. Навколо білють сніги. Мороз ніби пензлем розмалював вікна. Деревата обсіпані інеєм і обліплені снігом. Нерухомі, білі, немов кришталеві, стоять вони, як у казці, і сяють самоцвітами від першого променя січневого сонця. Ранок. Над кожною хатою стовпом в'ється дим. Тихо. Здається, що село ще спить: на вулицях нема нікого. Але в кожній хаті давно кипить робота...

Сьогодні особливий день

З давніх-давен у нас в Україні словом і ділом, словесним твором і магічним актом, всією обстановкою люди створюють у цей день образ багатства, щастя, миру і спокою у своєму домі. Ще вдосвіта, як тільки день синім проблиском заглянув у хату крізь замерзлі шибки, господиня приступила до праці. Першою магічною дією було добування нового вогню. Господиня дістала з покуття кремін'я і кресало, які останні дванадцять днів лежали під образами. Вона перехрестилася тричі і, ставши обличчям

до сонця, викресала «новий огонь». Цим вогнем вона розпалила в печі дванадцять полін, що їх припасала та сушила дванадцять днів останнього місяця.

Через кілька хвилин у печі вже палають сухі дрова; на протилежній стіні кидається химерна тінь.

Господиня пов'язалася хусткою, засукала рукава і заходилася готувати дванадцять свят-вечірніх страв: наставила узвар, варить горох, квасолу, смажить капусту, рибу, ліпить вареники, готує бараболю, гриби, кашу гречану з конопляним молоком, голубці з пшоном, коржі з маком та кутю з товченої пшениці. В усьому їй допомагають діти, а найбільше – старша дочка.

В цій багатій, але пісній вечері господиня представляє найголовніші плоди поля, городу і саду. Ніби дає звіт новому рокові за своє багатство в минулому році.

В той час, коли господиня поралася біля печі, господар напоїв худобу, підстелив свіжою соломою та дав їй свіжого пахучого сіна. Потім він поодкидав сніг від хати, розчистив стежки і уважно оглянув усе господарство. Все живе і мертве, що є в господарстві, повинно зустріти урочисту хвилину Святвечора на своєму місці. Ніщо не може бути в цей вечір поза домом, у чужих руках – позичене чи десь забуте.

Всі члени родини теж повинні бути вдома. «Боже сохрани, – кажуть люди, – десь заночувати в цю ніч, цілий рік будеш блукати по світі». Боронь, Боже, і сваритися в цей день! Навпаки, добре помирися з ворогами, щоб у новому році було мирно і в хаті, і поза хатою. Та не завжди господиня знає своїх ворогів, а, щоб не помилитися чи когось не забути, вона заворожує всіх разом. Для цього вона затикає ключчям усі дірки в ланках та ослонах і закликає:

«Не дірки затикаю, а роти моїм ворогам, щоб їх нападті не зловили мене через увесь рік».

Та цього ще мало. Завзята господиня веде далі свою боротьбу з ворогами, вона зав'язує гудзі на мотузці – стільки гудзів, скільки має ворогів, а коли сідатиме вечеряти, то покладе той мотузок під себе, примовляючи:

«Щоб так мої вороги мовчали, як ці гудзі мовчать!»

Щоб увесь рік жити багато...

І так у турботах проходить день. Сьогодні не снідають і обходяться без обіду. Хіба дітям, що не можуть терпіти голоду, мати дозволить дещо з'їсти, та й то лише в обідній час.

Коли вже сонце схилиться до заходу, починається готування домашнього вівтаря з найважливішого домашнього знаряддя і снопа жита – символа врожаю. Господар вносить сніп жита – «дідуха». Переступаючи поріг, він скидає шапку і вітається з господинею, ніби вперше входить до хати:

– Дай, Боже, здоров'я!

– Помагай Біг, – відповідає господиня, – а що несеш?

– Злато, щоб увесь рік ми жили багато! – говорить господар, зупиняючись посеред хати. Тут він хреститься і, звертаючись до родини, віншує:

– Віншую вас із щастям, здоров'ям, з цим Святим Вечором, щоб ви в щасті і здоров'ї ці свята провели та других дочекались – від ста літ до ста літ, поки нам Пан Біг назначить вік!

Повіншувавши, господар підносить «дідуха» високо над столом і ставить на покутті під образами. Далі він перев'язує «дідуха» залізним ланцюгом і кладе біля нього ярмо, чепіги від плуга і хомут. Господиня добуває із скрині нову білу скатерку і все це накриває.

Свята Вечеря

До хати входить батько і урочисто сповіщає родині, що Святий Вечір уже почався, бо на небі засяла вечірня зоря. Але перш ніж приступити до вечері, йому треба нагодувати худобу і «запросити гостей». Господар бере миску, підходить до столу і набирає по кілька ложок кожної страви. Господиня дає йому хлібину та черпак з медом, а для пса окремо – окраєць хліба і грудку овечого лою. Тримавши в руках усі ці «дари», в кожусі, але без шапки батько вийшов з хати. На порозі його зустрічає вірний приятель і добрий вартовий господарства – кудлатий Сірко. Передчуваючи приємність, він весело замахав хвостом і голосно загавкав. Господар урочистим голосом говорить до нього:

– Це той хліб і вівці, що ти доглядав мені весь Божий рік. Як служитимеш вірно і в цьому році, то в наступному Святому Вечорі ще більше візьмеш!»

З цими словами він – не кидає, а кладе перед псом хліб і лій, а сам іде до стайні. Сутеніє. Скрипить під ногами сніг, мороз дошкульно щипає обличчя... Господар відсунув примерзлі двері і ввійшов у стайню. Там тепло, щедро підстелено соломною, а за драбинами сухе зелене сіно пахне луками. Корови й воли ліниво повернули голови і тихим протяжним «Му-у-у!» привітали господаря. Коні тихо заржали, а вівці у своїй загороді збилися до купи і, вижидаючи, дивляться на господаря. Господар поставив миску з вечерею на вікно, а сам узяв у руки хліб і, підходячи до кожної тварини, благословив її, тричі торкаючися хлібом до голови:

– Благословляю тебе цим святим хлібом і закликаю на тебе добро, щоб ти звіря не боялася, грому не лякалася та щоб минали тебе чорні напасті!»

Отак поблагословивши, він бере черпак із медом і малює хрестик межи очима кожної тварини. Після цього, в чисто вимите дерев'яне корито він сипле з миски вечерю, кришить туди хліб, досипає борошна, солить сіллю, все це добре перемішує дерев'яною кописткою і розділяє поміж усіма тваринами, що є в господарстві.

Вдарити сьогодні будь-яку тварину – великий гріх! У цю ніч, опівночі, всяка німина людською мовою розмовлятиме з Богом. Бог запитає, як їй ведеться у господаря. Якщо господар не б'є її і добре годує, вона похвалить його перед Богом, а коли б худоба голодна була і заплакала, то нехай потім нарікає такий господар сам на себе, якщо йому не поведеться з худобою в наступному році.

Після цього господар, якщо має пасіку, відвідує бджіл і дає їм сити. Господиня тим часом відвідала курей, качок, гусей і всіх їх нагодувала вареною пшеницею – «кутею».

Морозе, морозе, іди до нас кутю їсти!

Повернувшись від худоби, господар знову набирає в чисту миску по ложці всіх святвечірніх страв, зверху ставить кухоль з медом та склянку з водою і кладе калач, кілька горіхів і яблуко. Все це він тримає лівою рукою, а праву озброїв бичем від ціпа; потім без шапки виходить за поріг і стає під дверима. Господиня замкнула за

ним двері на засув, погасила світло і наказала дітям сидіти тихо, не ворухитись. У хаті – напружений настрій. Кожний відчуває, що там – за замкненими дверима, на дворі має відбутися щось таємниче.

Діти вірять, що батькові загрожує небезпека, що він стоїть віч-на-віч із стихійними силами природи. До нього може з'явитися «гість» в образі крижано-снігової потвори, що тиняється в цю ніч по далеких степах, великих лісах та страшних нетрях у супроводі цілої зграї голодних вовків. Діти не один раз чули казку про старого лісника, що з внуком – малим бешкетником Степаном жив десь у Чорному лісі. На Святвечір вийшов лісник «закликати гостей», а Степанкові наказав сидіти тихо. Внук не послухався діда і вибіг із хати... Як тільки він вибіг, – піднялася завірюха, завили вовки і велетенський крижаний дідуган у сніговій кереї та ще й зі сніговим мішком за плечима з'явився перед хатою лісника. Він схопив неслухняного Степанка за чуприну та – в мішок! «Оце, – каже, – буде вовкам на вечерю!»

Діти пам'ятають цю казку і бояться. Вони притулилися в темній хаті до матері і мовчки тремтять, чекаючи кінця страшної магічної дії, що там, за дверима виконує їхній батько.

Тим часом господар надворі з вечерею в руках та бичем, викручувався «за сонцем», вдивлявся у безкраю далечінь, зоряного неба і тричі робленим басом гукав:

– Морозе, морозе, йди до нас кутю їсти!

Він на мить зупинявся, ніби вслухався у спокійну тишу зимної ночі, і знову гукав:

– Морозе, морозе, йди до нас на вечерю!

Після третього разу він сердито погрожував бичем, примовляючи:

– Як не йдеш, то не йди і на жито-пшеницю, усяку пашницю. Іди краще на моря, на ліси та на круті гори, а нам шкоди не роби!

Потім господар запрошував сірого вовка:

– Іди і ти на кутю, сірий вовче, а як не йдеш, то не бери у нас ні телят, ні ягнят, ані малих поросят!

Нарешті господар просив чорні бурі та злі вітри. Він щосили гукав у безмежну далечінь нічної темряви, ніби справді хотів, щоб його почув цей, останній «гість»:

– Чорні бурі та злі вітри, приходьте до нас на Святу Вечерю! А коли тепер не прийдете на дари Божі, на страви ситі, на горілки палені, на все велике добро, на яке ми вас просимо, то не приходьте до нас і вліті та не робіть нам шкоди на ярині і на житі!

Після цих запросин батько повернувся до хати, не оглядаючись, і щільно зачинив за собою двері. До кінця вечері вже ніхто не повинен виходити з хати і двері не можна відчиняти. «Хоч би там не знати що скоїлося, а дверей, було, батько не відчиняє», – згадує Свирид Галушка.

Спільна вечеря всього роду

Свята Вечеря – це спільна вечеря всього роду.

Живі, пам'ятаючи своїх мертвих родичів, ставили для них кутю та узвар на вікнах, розкидали варений біб по кутках, залишали немитими ложки та миски після вечері, – «щоб душі могли їх лизати для поживи». Сідаючи на стілець чи на лавку,

продували місце, – «щоб не привалити собою мертвої душі», бо в цей вечір «мертвих душ з'являється сила-силенна! І скрізь вони є: на лавках, на вікнах, на столі та під столом...»

Господар запрошує всі мертві душі на Святвечерю. Він бере миску з кутею, ставить її на шматок полотна, запалює свічку і ліпить її до миски. Все це він бере обома руками і обходить тричі «за сонцем» навколо столу. Потім ставить миску на стіл, а сам стає на коліна перед образами і молиться за померлі душі. Жінка й діти, наслідують приклад батька і всі разом моляться вголос:

«Просимо Тебе, Боже, щоб і тих душ до вечері допустив, що ми про них не знаємо; що в лісі заблудилися, у водах утопилися, в темних нетрях задушилися. Молимося Тобі, Боже, за тих, що ніхто про них не знає, лягаючи і встаючи, і дорогою йдучи ніхто не згадає. А вони, бідні душі, гірко в пеклі пробувають і цього Святого Вечора чекають. Від нас у цей вечір молитви йдуть і мертві душі спом'януть!»

Перехрестившись тричі, вся родина повторює за батьком другу молитву – «за себе»:

«Господи, захисти худібку мою від звіра, а мене грішного (ім'я рек) від віри поганої та від безвір'я – на росах, на водах та на тяжких переходах. Дякуємо Богові Святому, що поміг нам дочекатися у мирі і спокої цих Божих свят. Та поможи, Боже, їх у радості відправити і від цих за рік других дочекатись. Амінь».

Після молитви господар знову бере в руки миску з кутею з полотном та свічкою і передає її господині, кажучи:

«Ми всі, з усього щирого серця і з Божої волі, кличемо праведні і грішні душі на святу вечерю, даємо їм усе, що маємо – щоб вони на тім світі вечеряли, як ми тут. Ми дбаємо і за ті померші душі, що на світі погибли і порятунку не мали. Нехай Бог прийме для них цю нашу вечерю. Я їх стільки запрошую і закликаю на цю тайну вечерю, скільки у цім полотні є дірочок та скільки зернин у солодкій куті Божій. Амінь».

Господиня бере з рук господаря миску, ставить на стіл, і родина починає вечеряти. Спочатку їдять кутю, а потім – голубці, вареники, смажену рибу, капусту – все, що готувалось, а запивають узваром.

Буває так, що господарі вже поважні люди і їхні діти розбрелися по світі або повмирали, а вони на старі літа лишилися самотніми. Осиротіла мати, сідаючи за Святу Вечерю, згадує сина такими словами:

«Сину мій, синочку Свириде, хто сказав би, що ти вже цього Святвечора не будеш з нами вечеряти, а будеш по світі блукати. Тут твоє місце порожнє стоїть, тут і твоя ложечка лежить – тебе дожидає!»

Нелегко такій матері стримати сльози ...

Якщо на цей час трапиться сторонній чоловік, його теж запрошують до столу. Гість на Святій Вечері, за віруванням наших предків, приносив щастя в дім. У селі Млієво на Київщині існує переказ про те, як невідомий чоловік, що збився з дороги, потрапив на Святу Вечерю до великої бідної родини. Хоч як було тісно біля столу, все ж сім'я якось викраяла місце подорожньому. На другий день ранком, коли подорожній уже мав знову вийти на шлях, він показав тій бідній, але гостинній

родині, де закопано дорогоцінний скарб. І з бідної великої родини зробилися багатії на всю Гетьманщину.

Під час вечері виходити з-за столу не годиться, розмовляти багато – теж не добре. Першу ложку куті господар підкидає до стелі, – «щоб так ягнята стрибали, як ця пшениця скаче від землі до стелі!» Другу ложку куті підкидає, – щоб телята рикали так, як це зерно стрибає від землі до стелі», а третю – «щоб бджоли роїлися».

Кожна подробиця під час вечері має віще значення: якщо тінь на стіні подібна до скирти – буде врожай на хліб, до копиці – сіна буде багато, до дерева – садовина вродить...

Якщо хлопець під час вечері захоче води напитися, батько йому пити не дасть і скаже:

– Не пий, сину, води за Святою Вечерею, ти – козачого роду. Як виростеш – у похід підеш слави здобувати, а в походах всяко буває; буває і так, що спрага мучить. Отож знай: витримаєш спрагу за Святою Вечерею – ніякі походи не страшні!

Якщо син під час вечері пчихне – батько дарує йому лоша, бо це знак, що козаком буде. Якщо ж пчихне дівчина, то це знак, що вона в господині збирається, і батько їй теля, буває, дарує – «на щастя».

На Великій Україні діти носять вечерю до своїх близьких родичів: онуки – до баби і діда, племінники – до тітки і дядька, хрищенники – до хрищених батьків. «А як я був малий, – згадує Свирид Галушка, – то носив вечерю до баби-пупорізки, бо в нашому селі вона вважалася за родичку тим, кого приймала».

Заносючи вечерю, люди ніби намагаються приєднати живих членів роду до спільної, святвечірньої трапези.

Звичай цей відбувається так: діти, найчастіше хлопчик з дівчинкою, йдуть до діда й баби з вузликом. Постукають у двері, переступлять поріг, хлопчина скине шапку і говорить:

«Добрий вечір, з Святим Вечором будьте здорові! Просили тато й мама і ми вас просимо на вечерю – нате вам вечерю!»

Баба візьме з дитячих рук вузлик, роздягне своїх онуків – бодай скине з них кожушки – і посадить за стіл, частуючи солодкою кутею чи медяником. Дід звичайно наділить їх горіхами та дасть по кілька дрібних монет. Потім баба загорне їм у вузлик свій калач, кілька пиріжків чи вареників – обмінює вечерю.

На Гуцульщині та на Покутті заможніші газди несуть вечерю до бідніших. Цей звичай пов'язаний там зі спомином про померлих родичів.

По вечері

По вечері починаються забави. Малі діти бігають по долівці, тішаються ялинкою – якщо є така, залазять під стіл і там «квокчуть», – «щоб квочки сідали». Мати їм кидає за це в соломку горішки та дрібні гроші.

Поступово все затихає і наступає святвечірня тиша. Малі діти, набавившись, лягають спати, а старші понесли вечерю до діда і баби. Батько та мати в напівтемряві, при мигтячому вогнику свічки, схилились над столом і тихим голосом співають:

«Бог Предвічний народився...»

Аналізуємо

1. Що нового для себе ви дізналися з фрагмента «Святвечір»?
2. Який звичай, обряд з описаних у тексті вам сподобався найбільше?
3. Опишіть стисло, як відбувалася підготовка до свята та Свята вечерея.
4. Які особливості вдачі українців виявляються в діях, пов'язаних із Святвечором?
5. Чому книга О. Воропая «Звичаї нашого народу» належить до науково-популярної літератури?

(Робота в групах) 6. Проведіть гру «Запитання до тексту». Об'єднайтеся в кілька груп. Кожна група складає три запитання до тексту. Потім групи по черзі ставлять свої запитання одна одній. За кожну правильну відповідь – 1 бал.

МАРИНА ПАВЛЕНКО

СОНЯЧНІ СЕКРЕТИ ІРИНКИ ЖИЛЕНКО

(Книга серії «Життя видатних дітей»)

*Краса – лиш відображення земного
У неземному дзеркалі душі.*

Ірина Жиленко

Придумати й зробити справжній «секрет» уміють лише найуважніші й найкмітливіші.

Спершу треба вишукати затишне місце і вибрати мить, коли нікого поруч нема. Як-от зараз, коли в Іринчиному дворику всі розійшлися на післяобідній спочинок! Адже нинішнього ранку, в єдиний вихідний, численні мешканці здійснювали Велике Прання.

«Прости, Боже, – де людське – там і наше», – хрестилась до святої неділеньки бабка Христя і собі «впрягалась» у роботу. Спільно тягали воду, гріли у великих казанах, виставляючи на численних лавочках-табуретках керовізи, ночви. Потім ретельно полоскали-м'яли білизну, заодно перемиваючи кісточки й сусідам та знайомим. Нарешті, все успішно завершувалось викручуванням, чіпленням мотузків та веселим вивішуванням випраного шмаття. І – намореним затишшям...

Пересвідчившись, що поруч нема нікого (навіть дворові кози-кури-коти-собакидесь у затишку «відходили» після ранкового гвалту), Іринка випорпує в землі ямку. Її дно викладає узорами зі своїх скарбів. Рядок пір'ячка, зібраного під голуб'ятнею. Рядок фантиків і скелець... Хтось іде? Ні, здалося. Тільки лопотіння накрохмалених наволочок і сонце, помножене на сліпучу білизну простирадел. Не дворик – справжнісінький тобі корабель під білими вітрилами! Так, звісно: пір'ячко можна викласти у вигляді вітрил! Фантики – човен! У своєму «секреті» викладе вітрильника! Не даремно ж Іринка мріє стати морячкою!

Угорі зліва – квітка ранньої кульбабки. Буде наче сонце. Хвилі вимостить із кленових «крилаток», що їх також добре ще роздвоювати й «насаджувати» собі на носа. На морських чайок піде решта пір'їн.

Іринка озирається навколо, чи не трапиться чогось підходящого для далекого «заморського» берега. Якби жменьку пісочку! Дівчинка обожає читати про далекі моря, сизі гори, жовті пустелі...

Гаразд, замість «берега» зробить «скелю» з камінчика.

Тепер усю цю красу Іринка накриває широким скельцем, яких після війни в Києві – хоч греблю гати. «Секрет» готовий. Лишилось тільки присипати його. Щоб потім час від часу покрадьки прогортати в землі «віконечко» й милуватись. Оттак. Для певності можна й травичкою притрусити. Щоб ніхто нічого не помітив і нічого не запідозрив. Бо місцеві хлопчиська ті «секрети» справно вишукують і грабують.

Іринчині «секрети» викрадають найчастіше. Бо вона їх робить якось так вдало, наче не з пір'я-камінчиків, а зі справжніх сніжинок чи самоцвітів. Як це в неї виходить – ніхто не збагне! Може, тому, що гарно малює? Чи тому, що завжди при цьому тихенько наспівує? І співає – чудово! А може – завдяки доброті й привітній усмішці, якою так часто квітне обличчя цієї руської дівчинки?

В Іринки «секретів» повно. І в рідному київському дворіку, і в городчику, і по рідній Микільсько-Ботанічній вулиці, і в недалекому Ботанічному саду. Про більшість із них ніхто не знає. Ну, хіба що Володько. Бо ж Володько... Він такий славний, такий!.. Ой, Володько – це ж теж страшенний секрет!

Та ціле Іринчине життя складається з них, із секретів! Навіть її поява в родині оповита загадкою. Інакше чому б сусіди кидали на неї дивні погляди, а родичі перешіптувались, що Марія і Володимир Жиленки Іринці зовсім не батьки, а Христя й Дмитро Захарченки – ніякі їй не бабуся й не дідусь?.. І чому на Іринчин день народження, 28 квітня, ніхто нічого не згадує про перші дні та місяці Іринчиного життя?

Таємниця і те, як вижили, коли у війну просто в їхній будинок влучила бомба. Вони тоді мешкали ще на Паньківській. Бабка Христя саме сиділа на стільчику біля вікна, Іринка – в неї на колінах. А бомба, пробивши всі поверхи, зробила велетенську вирву якраз під їхніми ногами і залягла глибоко вниз!.. Не вибухнувши!.. Ірця з бабусею zostалися на вузькому карнизику підлоги, яка от-от мала обвалитись... Бабця Христя каже: «Боже провидіння!» Мама Маруся перечить: «Совецька влада навчає, що Бога нема!»

Вона мусить перечити, бо ж працює в редакції газети «Радянська Україна», за віру в Бога її можуть звільнити. А далекий тато Володя – узагалі на «партійній» роботі, постійно перебуває у роз'їздах-відрядженнях і від совєцької влади отримує платню. Іринка слухається мами, бо дуже любить її – безмежно сувору і безмежно красиву. Правда, це їй не заважає ходити з бабусею святити вербу чи паски в церквичку, що на розі Паньківської та Саксаганського. Там так гарно, так любо співають! Але то вже теж таємниця – їхня з бабусею.

Після тої бомби мусили виїхати на Черкащину – батьківщину старих Захарченків. Там, у Стецівці, сьак-так перебули біду. Щоліта їздять туди з бабусею на канікули. Іринка ці поїздки обожає. Хоч село теж ховає якусь невеселу історію бабусиною й дідусевим життям. Яку – секрет. Покійний дідусь Дмитро не розкаже, а бабці Христі мама Маруся забороняє про це геть і думати.

Та перша Іринчина поїздка – теж майже незбагненна. Дівчинка була ще такою маленькою, що пам'ятає лише скрипучого воза, дорогу і величне зоряне небо.

Війна для Іринки – теж «біла пляма». Дівчинка тільки від людей чула, що це дуже страшно. Її ж власної пам'яті страх не торкнувся: надто маленька була, народилась перед війною, 1941 року.

О, Іринчина пам'ять теж має свій секрет! Вона записує тільки яскраві барви. Навіть серед сірого поруйнованого Києва. Вихоплює і запасається яскравістю на «чорний день». Неспроста ж тільки Іринка помітила, що на тьоті-Надіній картині віконце у вечірньому будиночку... світиться! Неспроста ж її єдина лялька Бельба з очима-гудзиками, пошита бабусею зі звичайної старої панчохи, Іринці така «рідна» й барвиста!

Неспроста ж дідусь, який недавно помер, пам'ятається Іринці нехворим, а красивим, усміхненим, люблячим. У світлих штанях, білому капелюсі, з якимось гостинчиком для онучки. І з неодмінним жартом:

– Іра їде, а дідусь – пішки йде!

Натякав на її повне ім'я – «Іраїда», якого Ірця не любила. Та на дідуся Дмитра сердитись неможливо! Його тепло зігріває дівчинку ще й досі... І заміняє батькову любов. Адже тато Володя вдома живе рідко. А коли й живе, то поглядає на Ірцю, як на чужу.

Геть сумні думки! Дівчатко розправляє травичку над «секретом» і загадково усміхається. Бо й саму її зараз аж переповнюють секрети! Наприклад, чому, скажіть, будь ласка, зі школи вчора вона прийшла на два уроки раніше? Нізачо не здогадаєтесь! «Пропало світло, і нас відпустили!» – невинно пояснила бабусі. Вчаться бо в другу зміну, а весна ще не вступила в повні права. Без електрики на останніх заняттях не обійтись. І ніхто не знає, що світло пропало не просто так, а... через папірець у лічильнику! Це вони з Томкою Довженко так придумали: пробиратися в шкільну електрощитову і вставляти, куди треба, вогкого папірця. Коли папірчик висихає, світло автоматично вимикається. Уроки відмінюють, а школярі – по домівках!

Ні, Ірця зовсім не погана учениця. Просто зі школою в неї... якось не клеїться. І не тому, що підручник – один на дві парти (сиділи по троє), не тому що пишуть у списаних зошитах між рядками. Просто як ото прийшла в перший клас, як посадовили її серед вищих зростом і багатше вбраних дівчаток, так і немає Ірі у школі просвітку. Здається, що вона там найгірша, найдурніша, най... Що всі досі тільки й повторюють: «Кузька!» «Моська!» «Шмакодявка»!.. А ще кривляться: «Фі, гаваріт – будто з села приїхала!» Це коли Іринка ненароком переходить на бабусину мову, на мову рідної Захарченківської Стецівки. Адже мала б звикнути, що в совєцькому Києві всі мусять розмовляти російською. Як наловчилась розмовляти мама Маруся, як почали балакати навіть сусіди-поляки, сусіди-євреї, сусіди-німці й навіть продавець паперових ліхтариків китаєць.

Еге ж, віднедавна в їхньому багатонаціональному дворикові навіть із-за дверей не почуєш барвистого «цвенькання», «пшекання», «гиргикання». Зосталося тільки «штокання». Пора вже й Іринці підлаштуватись!

Коли ж на перерві Света Шлейфер та Пузирьова Іра викладають із красивих серветок свої апетитні сніданки... Чи то голод минулого 47 року ще не вивітрився з їхньої родини, чи то дідусева смерть ударила по них ще й зубожінням (дідусь печі клав – пів-Києва у черзі стояло!), – проте Іринці такі лакітки навіть не сняться. Запахнуть – хоч зі школи тікай. Що Іринка й робила.

Бо саме тут, удома вона сама собі господиня. Та ще – у світі прочитаних книжок, яких набирає в бібліотеці мало не цілі гори! Та ще – у своїх безмежних мріях! Або – в спогадах: цілий рік гріють душу згадки про літню Стецівку! Ніхто в цих Іринчиних секретних «світах» не свариться на неї, не дорікає, не нав'язує чужих думок!

А ще в Іринці усередині живуть загадки, не розвідані, не розгадані ще й нею самою. Тільки й відчуває, що в душі, мов у калейдоскопі, зливаються-пересипаються довколишні яскраві барви, дивовижні звуки й сонячні промені і що викладаються вони в ще якийсь – цілковито новий, дуже «узорний» і страшенно таємничий пречудовий «секрет».

Сьогодні, вимудровуючи «секрет», ненароком придумала ще одну таємницю!

Ой, добре, що встигла загорнути свій витвір, бо за «вітрилами» простирадел почувся гамір.

– Ірко, в що граємо? – з-за білизни повиборсувалися хлопці. – В «лапту», «квача», «штандера»?

Ще одне її царство! Дівчат-ровесниць у дворі майже нема, тож Ірі хлопчаки замість подружок. Вона ще не знає, що «Іраїда» з грецької перекладається як «геройка». Але добре тямить, що без її справді геройського запалу, фантазії та заводійства місцевій паруботі жодна гра таки ж не смакує.

– Не-а! – хитрувато похитує голівкою. – Не в «штандера»!

– Ну, тоді в «гуси-гуси»! – Володько неохоче загилює м'яча в кущі.

– Не-а! – ще хитріше заперечує дівча.

– У «класи»? «Третій зайвий»? – марно силкуються хлопчаки. – «Замри»? «Зелень»? «Кільце-кільце – до мене!»? «Зіпсований телефон»? «Подольночка»? «Бояри»? «Бариня послала в магазин...»? Та признавайся вже!

Іринка всміхається ще поважніше і ще таємничіше:

– А як ви на те, щоб скупатися в ботсадівському басейні?

– У холодній воді?

– А чом би й ні? – Іра переможно обводить поглядом «команду босих». – Чи нам перший раз? Хіба сьогодні, коли всі прали, ми не грали у «водяні бої»?

– І то правда! – загули хлопці. – Гайда! Якби тільки вдома не дізнались!

Навивпередки рвонули до хвіртки.

– Удома все пробачать, бо ввечері в нас буде кіно! – запевнювала вже на бігу Іринка.

– Таж кіна сьогодні нема! – лопотять поруч босими підощвами хлопці.

Нікому з дітей на квитки грошей не дають. А безплатно пройти не вдасться: нині на касі – «вредна» білетерка. В такої не випросиш навіть «стоячого» місця за штору.

– А в нас – буде! – лукаво заявляє дівчинка.

– Ну так: ти ж його будеш переказувати! – Володько зник, що вечорами Ірця переказує дорослим побачені з-за штори фільми.

Тітки й дядьки слухають з роззявленими ротами. Не розчаровуються, що замість сумного фіналу в Ірчиній версії все, як би зараз сказали, гепі енд.

– А сьогодні ще й покажем! Простирадла бачили? Отже, екрана, уважайте, маємо!.. – крутий провулок уже збіг до самісінького Ботанічного.

– ...Лишиться тільки роздати ролі – Іринка вже намагає ніжною виступ у стіні, через який по черзі перелазять у Ботсад. – Ну, й вирішите яке саме кіно будемо ставити!

А фільмів багато – усі «трофейні», завезені з-за кордону після війни. Але про це Іринка вже додумує мовчки, поспішаючи зарослою стежечкою до басейну.

«Тарзан» одразу відпадає: навіть якби у дворику було де розігнатись зі стрибками й польотами на «ліанах», то хлопці все одно пересваряться за роль Тарзана. Потрібне щось середнє між «Роз-Марі», «Великим вальсом» та «Індійською гробницею».

Ще мить – і, пороздягавшись, діти дружно шубовстають у басейн. Ошпареній холодною водою Іринці так само швидко хочеться вискочити назад на берег. Але вона мужньо бовтає ногами, опираючись руками об замулене дно. Щоб зігрітись, виробляє різні «плавучі» фігури, «качечку-прачечку» й здійснює справжнісіньку «морську бурю».

Хлопці й собі талапаються, і ніхто з них не знає (Володько теж), що плавати Іринка... не вміє! Це теж її малесенький секрет, якого ховає навіть від себе. Адже вона так любить воду! Ця любов у дванадцять років таки допоможе їй навчитись плавати – уже на справжньому морі, в Сочі, куди вперше візьмуть її батьки.

А зараз худенькі посинілі дитячі тільки проворненько вискакують із басейну, обтрушуються, хапають останні дрижаки і поспіхом одягаються.

– Ух, оц-це освіж-ж-жились! – підстрибуючи на одній нозі, виливає з вуха воду Володько.

Хлопці гудуть щось жваве у відповідь, і всім стає неймовірно весело: не злякались холоду – раз, накупалися – два, і вже зігрілися – три.

Пропажі вдома справді не завважили. Бо надто захопливе «кіно» розгорнулася цього вечора на тлі останнього незібраного простирадла. Ролі були справедливо поділені, кінець щасливий, декорації підходящі, жодна з дворових птахів-тварин не постраждала, ніяка з домашніх речей не зім'ята, не порвана й не замурзана.

Збентежило тільки дружне бухикання «артистів». Наступного разу треба буде уважніше наглядати не лише за «великим пранням», а й за «водяними боями»!..

У круговерті відгадок

А невдовзі втілюється і фільм про Тарзана. Причому по-справжньому: у вигляді вчепленої над ботсадівським яром мотузки з вузлом на кінці. Хлопці, розганяючись, по черзі хапалися за нього, відштовхувались ногами і – «Улю-лю-лю-лю-у-у-у!» – перелітали на той бік яру. Точнісінько, як Тарзан у фільмі! Винахід, звісно ж, звався «тарзанка».

Усі неповнолітні мешканці Микільсько-Ботанічної вулиці, які досі копіювали Тарзана неймовірними стрибками з дахів і дикими вигуками, втечами на поїзди «до Африки», віднині пропадали біля цього дива.

Як і завше в таких ризикованих затіях, серед розмальованих подряпинами-синцями «дикунів» Іра – єдина дівчинка.

– Улю-лю-лю-лю-у-у-у-у!!! – уже вкотре щасливо махає рукою з протилежного боку, уже вкотре продирається кущами, оббігаючи яр, аби вернутись назад до линви. Вона – справжня Тарзанка!

Перечекати, поки перелетять кілька хлопців, і – знову щасливе передчуття польоту. Розбіг, вузол...

– Улю-лю-л...

Іринка вже вчепилася руками й гойднулась, уже розпочала свій переможний крик і лет, аж щось смикнуло її за ногу.

...Канат видирається з Іриних рук, і дівчинка падає вниз, у яр...

Як? Що? Чому?

Загадкою zostався і її шлях додому: Іринка зовсім не пам'ятає, як ще звелась у яру на ноги, як вилізла нагору і де взяла сили навіть самотійно дійти додому. Зомліла аж на порозі. Тоді – білі стіни лікарні. Струс мозку й тріщина в грудній клітці.

Пізніше їй розказали, що якийсь хуліган її навмисно смикнув за ногу. Дошкулило, видно, що дівчисько рівняється до чоловіків. «А щоб не вообразала!» – пояснив дурнувату витівку.

Перед Іринкою вперше розкрилась прірва людської заздрості, з якої не раз доведеться видряпуватись. І нині – хтозна, чи перемогла б, якби не отой секрет її світлого серця. «А я таки ніколи не тримала зла в душі, – напише через роки у своїх спогадах. – Моє серце схоже на веселий, міцний і яскравий м'яч. Чим сильніше вдарять – тим вище злечу. А вм'ятини від ударів вирівнюються, і я знову посміхаюсь, і кожен мій новий день – як перший день творення». Мабуть, недарма її «домашнє», а згодом і літературне ім'я – «Ірина» – з латинської перекладається як «мирна». Дівчинка, навпаки, навіть знайшла для себе купу вигод із того безглуздового падіння. У школу не ходила – це раз. Від іспитів звільнили (тоді іспити були й після другого класу) – два.

День народження на носі – три. Виписка з лікарні – чотири. Надворі майже літо – п'ять. Краса навколо – ще одна причина для щастя. Також – бабусин подарунок: з лікарняного Ірця перевдягається в нове платтячко. Перешите з мами Марусиної золотисто-крепдешинової сукні, ще навіть із ароматом її «Красної Москви»!!!

А вдома на Іру чекає... Велосипед!

Стільки щастя за раз! Ні, заради цього варто впасти з тарзанки!

А вже потім – літала на велосипеді! Ох, і літала! Мало не через усю вулицю Толстого – ноги на кермо, руки в боки (мама й бабуса не бачать!) і – вперед, уперед, упере-е-ед!.. Бержи-и-и-ись, хто йде і хто їде! О, тут вона ще більший майстер, як у польотах на «тарзанці»! І «розмальована» такими яскравими саднами й синяками, що індіанцям та «блідолицим» «безколісним» хлоп'якам-ровесникам геть і не снилися!

Що вдієш, і тут вона попереду місцевих «тарзанів»!

За новими розвагами забулись і «розкрились» навіть численні колишні Ірчині «секрети», розграбовані місцевими, як бабка мовить, «шалиганамми».

А ще невдовзі дізнається від бабусі й про степівську таємницю. Вголос про це не можна, але якщо по секрету... Виявляється, перед 1930-ми роками хазяйновитих Дмитра і Христю Захарченків розкуркулили і разом з іншими заможними родинами насильно вивезли до Сибіру. Єдину доньку Марусю врятувало від переслідувань тільки поспішне одруження з давно закоханим у неї партійцем Володею Жиленком. Коли ж Христі вдалося вирватись із північних країв і повернутися в Стецівку, місцеві активісти знов улаштували на неї полювання. Мусила тікати до Марусі в Київ. Туди ж пізніше прибився й Дмитро... Тільки ж про це – ні-ні-ні!!!

...Всю правду про колективізацію, розкуркулення, голод, а ще ж – про жахливі розстріли-репресії та інші злочини сталінського режиму Іринка дізнається вже через багато-багато літ.

А зараз доведеться їй ненароком розкрити ще одну таємницю.

Це трапилось, коли мама Маруся помирилась із татом Володею і поїхала на якийсь час жити до нього аж на Львівщину, куди вкотре закинула його партія. В селище Зимну Воду. Одного разу мама Маруся подзвонила в Київ (Захарченки вже мали власного телефона!). Іринка якраз була вдома сама.

Мамі потрібно було продиктувати дані якогось документа. Іринка дістала з шухляди папку з паперами і почала шукати потрібний.

– Мамо, тут тільки «Довідка про всиновлення дитини!» – розгорнула якийсь прижовклий папірець.

– Не зачіпай! То не те, що нам треба, то – взагалі чуже! – Маруся кричала так гучно й перелякано, що Іринка аж відсахнулась од слухавки.

А по розмові, хоч як тяжко було від розуміння, що чинить проти маминої вказівки... Папірця таки прочитала...

Отже, вона – не їхня?!! Не Захарченків, не Жиленків?!!

Так он чому так загадково позирали на неї стецівські родичі!!!

Так он чому перешіптувались поза спиною сусіди!!!

Не їхня! Не їхня! Не їхня!..

Правду ж – ту, котрої до пуття не відали ні родичі, ні сусіди, Іра теж дізнається через роки... У війну її рідна мати десь пропала, про неї ніхто нічого знати не знав. Хтозна-скільки часу дитина була кинута напризволяще. Серед зими! Аж поки про неї, худу, замерзлу, не сповістили Захарченкам. Забрали, відходили, назвали Іраїдою... Маруся вирішила в дочерити дівчинку (про це – ніхто нікому ні слова!).

...Усі ці всенародні й особисті драми пережити, ох, як нелегко. Проте Іринка – мужня і вірить у краще. Більше того: з приходом у 5 класі нової вчительки української мови й літератури Діни Іванівни Попель Іринка не тільки збагатиться на ще одну люблячу душу. І вона, і її однокласники раптом відкриють, що вони – УКРАЇНЦІ! Ця вражаюча новина перевернула Іринчин світ і повернула її до власного кореня. Бо Іра також – українка!!! Вона пронесе це високе й непросте звання навіть там, де інші не витримують, зламуються.

А може, секрет – ще й у такому «багатому» імені? Бо, може, її ім'я – ніяке не грецьке і не латинське? А прадавнє-праукраїнське – Ярина? Ярина – весняні посіви, бо Ярило – весняне сонце... Ірина – «сонячна»?!

«Я вся – сподівання Сонця», – напише через багато років.

Від сонця – і перший-найперший Іринчин віршик:

Тільки сонце встане,

Побіжу на річку,

Бігаю по березі,

Рву з кущів порічку.

Так у Стецівці без п'яти хвилин третьокласниця Іра Жиленко несподівано розкрила в собі ще одну таємницю. Оту – закриту за сімома замками, за сімома барвами, за сімома нотами!

Таємний дар, видно, був закладений у ній ще Господом-Богом. Настроєні душевні струни варто лишень було торкнути смичком... Смичком міцної Захарченківської породи, смичком невичерпної бабусиної мови, смичком яскравої маминої вроди, смичком щедрих стецівських пейзажів, смичком колоритної химерності київських двориків та садів... Навіть мрія про далеке море – і та наче поблідла. А може, навпаки, найшла своє втілення у Слові?

Зрештою, майбутня Ірина-доросла розумітиме: ці перші віршенята, яких у неї до сьомого класу набереться добря-а-чий зошит, – ніяка ще не поезія. Аж у Ірини-юнки напишеться врешті щось СПРАВЖНЄ. Це буде про її рідний квітень, про пережите й пропущене крізь серце. І, звісно, також про сонце. Але цього разу ніщо не буде схоже на «штампи», переспівані сотнями авторів. Це вийде – живо і легко, як подих. Ось як вийде:

Квітень! Квітень! Сині квіти

продає на розі бабка.

Тротуари пахнуть літом.

К бісу шарфи! К бісу шапки!

Добра радість – гуркіт, дзвони! –

в серці квітне пелюстком.

І причісує газони

вітер теплим язиком.

Каблучки мої веселі

так вицокують привітно.

Парки, сонце, каруселі...

Квітень!

Іринці ще немає кому сказати, але вона й сама відчує: оце – воно! Ще не зовсім досконале, але – воно!

Далі піде ще краще.

Але Ірина Жиленко – письменниця унікальна, ні на кого не схожа.

Аналізуємо

1. Який епізод із життя Ірини Жиленко вас найбільше вразив?
2. Чому в назві твору використано епітет «сонячні»? Як це слово пов'язано з героїнею розповіді?
3. Про які секрети дитинства Іринки ми дізналися?
4. Як склалася доля родини під час Другої світової війни?
5. Пригадайте, які твори Ірини Жиленко ви вивчали в 6 класі. Чим вони вам запам'яталися?

ТЕКСТИ ІЗ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Чи не щодня ви отримуєте якусь інформацію з телебачення, радіо, журналів, інтернету, кіно, рекламних щитів тощо. Усе це – **засоби масової інформації (ЗМІ)**. Ще їх називають масмедіа (від лат. *medium* – посередник). ЗМІ збирають, обробляють, зберігають і поширюють інформацію. *При цьому ЗМІ орієнтовані на одночасне передавання інформації великим групам людей.*

Тексти, які пов'язані з телебаченням, радіо, відео, кінематографом, інтернетом, смартфонами, а також ті, які ми бачимо на білбордах, ситілайтах тощо, називають медіатекстами. Такі тексти призначені для широкого кола людей. Тобто **медіатекст** – це повідомлення, призначене для масового передавання інформації багатьом людям.

МЕДІАТЕКСТ

стаття замітка оголошення новини інтерв'ю
реклама ролик кліп трейлер телепередача афіша
фільм буклет презентація постер принт на футболці

Творчі завдання

(Робота в групах) 1. Об'єднайтеся в групи. Знайдіть і перегляньте трейлер¹ до дитячого фільму чи мультфільму. Підготуйте трейлер для одного з прозових художніх творів, які ви вивчали в шостому класі.

2. Перегляньте чи прочитайте інтерв'ю, яке беруть у дітей. Підготуйте 4–7 запитань для інтерв'ю на одну з тем: «Моя художня література», «Світ моїх захоплень», «Мій навчальний заклад». Візьміть інтерв'ю в однокласника чи однокласниці або в когось із рідних, знайомих (запишіть аудіо чи відео).

(Робота в групах) 3. Об'єднайтеся в групи та виконайте послідовно завдання:

- 1) спочатку самостійно перегляньте випуск теленовин (прослухайте новини по радіо чи прочитайте в інтернеті);
- 2) підготуйте кожен (кожна) для своєї групи текст однієї новини, яка могла б зацікавити ваших однолітків;
- 3) підготуйте групою план уявного випуску теленовин;
- 4) розподіліть у групі ролі: ведучого чи ведучої та журналістів і журналісток, яким ведучі надаватимуть по черзі слово для озвучування новини;
- 5) розіграйте в ролях випуск новин.

¹ **Трейлер** – це відеоролик, що складається з коротких і зазвичай найбільш видовищних уривків фільму для його рекламування.

ЗМІСТ

Шестикласниці й шестикласники! 3

I. ПІСЕННІ СКАРБИ РІДНОГО КРАЮ 4

- *ПІСНЯ В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ 4*

НАРОДНІ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ 8

- *КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ 10*

Ой весна, весна – днем красна 11

- *КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ 14*

РУСАЛЬНІ ПІСНІ 14

У ржі на межі 15

Проведу я русалочку до бору 15

Ой біжить, біжить мала дівчина 16

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ 17

Заплету віночок 18

Ой вінку мій, вінку 19

Купайло, Купайло 19

ЖНИВАРСЬКІ ПІСНІ 20

Маяло житечко, маяло 22

Там у полі криниченька 22

- *КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ 24*

Ой хто, хто Миколая любить 25

Нова радість настала 26

Добрий вечір тобі, пане господарю 26

Щедрик, щедрик, щедрівочка 27

Засівна 28

- *НАРОДНІ КОЛИСКОВІ ПІСНІ 31*

Ой ти, коте, коточок 32

Ой ну, люлі, дитя, спать 33

ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ 35

- *УРОЧИСТІ ПІСНІ. ГІМН 36*

Павло Чубинський. Ще не вмерла України... 38

Олександр Кониський. Молитва 40

Степан Чарнецький, Григорій Труха. Ой у лузі червона калина похилилася 40

Дмитро Луценко. Як тебе не любити, Києве мій 43

Узагальнюємо вивчене в розділі «Пісенні скарби рідного краю» 46

II ПОЕТИЧНИЙ ДИВОСВІТ 47

ТЕМАТИЧНЕ РОЗМАЇТТЯ ПОЕЗІЇ 47

ТАРАС ШЕВЧЕНКО 48

Думка 49

Іван Підкова 51

ЛЕСЯ УКРАЇНКА 55

Мрії 56

Як дитиною, бувало... 58

Тиша морська 59

Співець 61

СТАНІСЛАВ ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ 64

Теплота родинного інтиму... 65

Забула внучка в баби черевички... 69

ІРИНА ЖИЛЕНКО 70

Жар-птиця 71

Підкова 73

Гном у буфеті 75

III ЖИВИЛЬНІ ДЖЕРЕЛА МУДРИХ КНИГ 78

ТЕМАТИЧНЕ РОЗМАЇТТЯ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ 78

• ТВОРИ НА ІСТОРИЧНУ ТЕМАТИКУ 80

ВОЛОДИМИР РУТКІВСЬКИЙ 80

Джури козака Швайки 82

МИКОЛА ВОРОНИЙ 125

Євшан-зілля 127

Узагальнюємо вивчене з творчості Т. Шевченка, Лесі Українки, С. Чернілевського, І. Жиленко, В. Рутківського, М. Вороного 133

- *ЗАХОПЛИВИЙ СВІТ ПРИГОДНИЦЬКИХ ТА ФАНТАСТИЧНИХ ПОВІСТЕЙ 135*

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО 135

Тореадори з Васюківки 136

ЯРОСЛАВ СТЕЛЬМАХ 158

Митькозавр із Юрківки або Химера лісового озера 159

ЛЕСЯ ВОРОНИНА 181

Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9 182

ЗІРКА МЕНЗАТЮК 204

Ангел Золоте Волосся 205

Узагальнюємо вивчене з теми «Захопливий світ пригодницьких та фантастичних повістей» 233

IV ВІД СМІШНОГО ДО ВЕЛИКОГО 235

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ 235

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ 236

Добре торгувалось 237

Запорожці в короля 238

Торбин брат 239

ПАВЛО ГЛАЗОВИЙ 243

Еволюція 243

Найважча роль 244

Заморські гості 245

Похвала 246

ЛЕОНІД ГЛІБОВ 248

Щука 249

Муха і Бджола 251

Жаба і Віл 253

Узагальнюємо вивчене з теми «Гумористичні твори» 254

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНА ТА НАУКОВО-ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА 256

ОЛЕКСА ВОРОПАЙ

Звичаї нашого народу 256

МАРИНА ПАВЛЕНКО

Сонячні секрети Іринки Жиленко 262

- *ТЕКСТИ ІЗ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ 270*

СТАРТ

ЛІТЕРАТУРНА МАНДРІВКА

Обрядові пісні

Урочисті пісні.
Гімн

Поетичний дивосвіт

Володимир Рутківський.
«Джури козака Швайки»

Леся Воронина.
«Таємне товариство боягузів...»

Ярослав Стельмах.
«Митькозавр з Юрківки...»

Всеволод Нестайко.
«Тореадори з Васюківки»

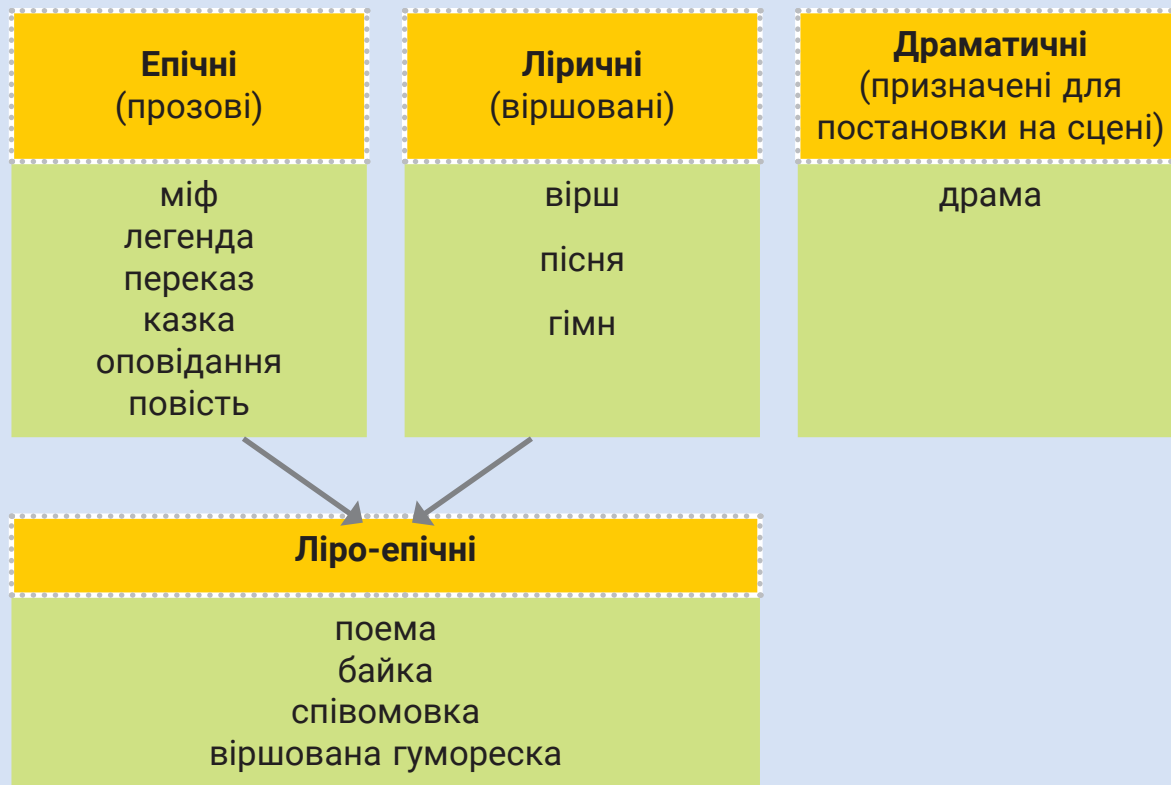
Микола Вороний.
«Євшан-зілля»

Зірка Мензатюк.
«Ангел Золоте Волосся»

Гумористичні твори

ФІНІШ

ХУДОЖНІ ТВОРИ

КОМПОЗИЦІЯ (БУДОВА) ТВОРУ

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ

Назва засобу	Пояснення	Приклад
Епітет	Художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії	<i>ясні зорі</i>
Порівняння	Слово чи словосполучення, у якому названо певну рису предмета через зіставлення з іншим предметом, де ця риса виявляється різко, яскраво	<i>вуса, наче пух</i>
Метафора	Слово чи словосполучення, яке розкриває ознаки та властивості одного явища або предмета через перенесення на них ознак іншого явища чи предмета	<i>дні летять</i>
Персоніфікація	Образний вислів, у якому ознаки людини переносять на неживий предмет чи явище	<i>сміється сонце</i>
Гіпербола	Художній прийом, який полягає в перебільшенні рис людини, предмета чи явища з метою надання зображуваному виняткової виразності	<i>виплакати море сліз</i>
Алегорія	Художній прийом, що полягає в наділенні тварин, рослин і предметів рисами характеру й особливостями поведінки людини	<i>В образі лисиці автор показує хитру людину (у казці чи в байці)</i>